

ผู้นำระนาบหัก :

บทสนทนากับ ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ ว่าด้วยภาวะการนำ

ผู้นำระนาตคุ้ม : บทสนทนากับ ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ ว่าด้วยภาวะการนำ

ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ เขียน

พจน์ กริชไกรวรรณ บรรณาธิการ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

เจตนา นาควัชระ

ผู้นำระนาตคุ้ม : บทสนทนากับ ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ ว่าด้วยภาวะการนำ.--นครปฐม : โครงการ

ผู้นำแห่งอนาคต ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, 2558.

204 หน้า.

1. ผู้นำ. 2. ภาวะการนำ. I. พจน์ กริชไกรวรรณ, บรรณาธิการ. II. ชื่อเรื่อง.

158.4

ISBN 978-616-279-613-5

ISBN 978-616-279-613-5 สงวนลิขสิทธิ์ © 2558

พิมพ์ครั้งแรก มกราคม 2558 จำนวน 1,500 เล่ม

ราคา 200 บาท

จัดพิมพ์โดย

โครงการผู้นำแห่งอนาคต

ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

999 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒนา ชั้น 4

ถนนพุทธมณฑลสาย 4 ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170

โทรศัพท์เคลื่อนที่ 092-437-4186

โทรศัพท์ 02-441-5222 โทรสาร 02-441-5223

อีเมล opleadership@mahidol.ac.th เว็บไซต์ <http://www.ce.mahidol.ac.th/leadership>

เฟซบุ๊ก <https://www.facebook.com/leadershipforthefuture2014>

สนับสนุนการจัดพิมพ์โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสุขภาพ

ประสานงาน

ชลนภา อนุกุล จารุปภา วะลี ชนกกาญจน์ พันธุ์เดิมนรงค์ ทูเรียน ชื่นแสงจันทร์

รูปเล่ม/ผลิต

สำนักพิมพ์ภูสายแดด <ipote2512@gmail.com>

พิสูจน์อักษร

พจน์ กริชไกรวรรณ อนุชาติ พวงลำลี สะพรั่ง ภาษะวรรณ์

ภาพถ่าย

ศักดิ์ชัย แซ่ลิ้ม

พิมพ์ที่

บริษัท วี.พี. (1991) จำกัด

ผู้นำระนาบคุ้ม :

บทสนทนากับ ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ ว่าด้วยภาวะการนำ

ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ

ผู้นำแห่งอนาคต
Leadership for the Future

สสส
สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริม
วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

สารบัญ

ผู้นำระบอบคึกฤทธิ์ : บทสนทนา กับ ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ ว่าด้วยภาวะการนำ

คำนำ 5

บทสนทนา

- 1 สนทนากับอาจารย์เจตนา นาควัชระ 11
- 2 ความเป็นผู้นำจากเบื้องล่าง 47
- 3 สนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะร่วมกับ ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ 75

ภาคผนวก

- ครอบคลุมจิตต์ ดุริยประณีต : เสากลางแห่งวัฒนธรรมระบอบคึกฤทธิ์ 93
- วัฒนธรรมระบอบคึกฤทธิ์ 97
- 7 ตะกร้อวงที่หน้าตึกแมนะ : ที่เกิดแนวคิดเชิงทฤษฎี 101
- จากวิทยาทานสู่การผลิตและจำหน่ายสินค้า : ความปั่นป่วนของอุดมศึกษา 107
- วัชระธรรม-นามธรรม-ความสำนึก : บทวิพากษ์สำหรับนักเรียนทุนของรัฐ 177

ประวัติผู้เขียน 204

คำนำ

ปัจจุบันสังคมไทยและโลกกำลังเผชิญภาวะวิกฤติหลายด้าน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม รวมถึงความมั่นคงภายในจิตใจทั้งของปัจเจกและสังคม แนวโน้มของวิกฤติเหล่านี้ดูเหมือนจะรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่ปัญหาต่างๆ ล้วนสลับซับซ้อนเกินกว่าที่ปัญญาของผู้นำเชิงเดี่ยวจะแก้ไขเยียวยาได้ การเตรียมรับมือภาวะวิกฤติและฟื้นฟูสังคมและโลกในอนาคตจึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางปัญญาของสังคมให้มาก โดยมุ่งเน้นการบ่มเพาะคนและความรู้ในทิศทางของการสร้างความร่วมมือ เพื่อเชื่อมโยงความคิด ความสามารถ และสติปัญญาอันหลากหลายที่จะนำไปสู่ภาวะการนำแบบกลุ่ม หรืออาจเรียกว่า “ภาวะการนำกระบวนทัศน์ใหม่”

องค์ความรู้ว่าด้วยภาวะการนำกระบวนทัศน์ใหม่ยังค่อนข้างเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย การจะบ่มเพาะและสร้างสรรค์ความรู้เรื่องนี้เพื่อให้ใช้งานได้ในบริบทของสังคมที่เป็นจริงนั้น จำเป็นต้องอาศัยปัญญาร่วมจำนวนมาก ในช่วงแรกของโครงการผู้นำแห่งอนาคต ได้ทำงานวิชาการ 2 ส่วนคู่ขนานกัน ได้แก่ 1) การรวบรวมองค์ความรู้เบื้องต้นจากผู้มีประสบการณ์และการทบทวนวรรณกรรม และ 2) การพัฒนากำลังคนทางวิชาการผ่านการบ่มเพาะเครือข่ายนักวิจัยผู้นำแห่งอนาคตเพื่อเตรียมทำงานวิจัยในอนาคตอย่างต่อเนื่อง

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาจากการทำงาน 2 ส่วนในช่วงแรกของการดำเนินงาน นั่นคือ การสนทนากับท่านอาจารย์เจตนา นาควัชระ ศาสตราจารย์อาวุโสผู้มีภูมิรู้กว้างขวางเกี่ยวกับสังคมไทยและตะวันตก และการสังสรรค์สนทนาของอาจารย์กับนักวิจัยรุ่นใหม่จากเครือข่ายนักวิจัยผู้นำแห่งอนาคตในวันปฐมนิเทศ ถือเป็น การต่อยอดเชื่อมโยงคนทำงานทางด้านความรู้ต่างรุ่นเข้าหากัน โดยนัยนี้ ความรู้ของปัจจุบันจึงเป็นที่ประชุมของอดีตและอนาคตนั่นเอง

พวกเราเข้าพบอาจารย์เจตนา นาควัชระ ในเช้าวันหนึ่งของต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2557 เพื่อขอความรู้จากอาจารย์มาเป็นแสงสว่างส่องทางว่าด้วยแนวทางการทำงาน โดยเฉพาะการทำงานวิจัยและวิชาการว่าด้วยเรื่องภาวะการนำ ซึ่งหลังจากเริ่มงานมาได้สักสองเดือนก็ยังคงอยู่ในภาวะของการคลำทางเพื่อแสวงหาความกระจ่างชัด

การสนทนาราวสองชั่วโมงกว่าในวันนั้นที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจให้กับพวกเรามากที่สุด โดยเฉพาะประเด็นว่าด้วยการทำงานวิจัยในโจทย์เรื่องภาวะการนำเชิงกลุ่ม (collective leadership) ซึ่งเป็นหัวใจและเป้าหมายของการดำเนินงานนี้

อาจารย์ชี้ให้เห็นถึงพื้นที่หลังทางวัฒนธรรมของสังคมไทยต่อความคิดและความเข้าใจเรื่องผู้นำและหรือภาวะการนำ และย้ำว่าเราจำเป็นต้องสำรวจและสืบค้นแนวคิดว่าด้วยภาวะการนำในสังคมไทยผ่านกรณีตัวอย่างทั้งหลาย ท่านแสดงให้เห็นหลุมพรางของความเข้าใจต่อเรื่องภาวะการนำ ไม่ว่าจะเป็นความสับสนระหว่างภาวะการนำกับความสำเร็กระหว่างการเป็นผู้นำกับการเป็นวีรบุรุษ ก่อนจะเชื้อชวนให้เข้าไปถอดรหัสภาวะการนำเชิง

กลุ่มในสังคมไทยจากเรื่องระนาดทุ้มและตะกร้อวง และยืนยันว่าปัจเจกภาพย่อมสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับสมุทภาพ เพราะผู้คนที่ทั่วไปจะมีโอกาสพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้อยู่ในแวดวงของผู้คนที่มีความใฝ่สูง พร้อมจะให้โอกาสผู้อื่น และยอมรับว่ามีความต่างจากตนเอง

หนึ่งเดือนถัดมา ช่วงก่อนสงกรานต์ พวกเราเชิญอาจารย์มาเป็นวิทยากรและสนทนากับกลุ่มนักวิจัยผู้นำแห่งอนาคต ซึ่งประกอบด้วยนักวิจัยรุ่นใหม่จากสาขาวิชาต่างๆ จำนวน 20 คน ที่พร้อมจะเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้เดือนละ 1 ครั้ง ต่อเนื่องเป็นเวลา 10 เดือน (มีนาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2557) เพื่อร่วมกันค้นหาความมุ่งมั่นและแรงบันดาลใจของตนเอง โดยเฉพาะในประเด็นที่อาจเชื่อมโยงกับเรื่องภาวะการนำกระบวนการทัศน์ใหม่เพื่อฟื้นฟูประเทศไทยจากวิกฤติที่กำลังเผชิญอยู่

ก่อนวันงานหลายวัน อาจารย์ได้กรุณาส่งเอกสารจำนวนหนึ่งให้แก่ผู้เข้าร่วม โดยเหตุที่การบรรยายบางช่วงอ้างอิงกับเอกสารเหล่านั้น รวมทั้งวิทัศน์บางชิ้น ในการบรรยายและสนทนาร่วมกันในหัวข้อ “ความเป็นผู้นำจากเบื้องล่าง” อาจารย์ได้ช่วยคลี่ให้เห็นคุณค่าพื้นฐานที่ผู้นำระดับปัจเจกจะต้องมี และภาวะการนำของผู้คนตัวเล็กตัวน้อย ผู้นำที่เป็นคนสามัญธรรมดา ทั้งยังเสนอแนะแนวทางการพัฒนาผู้นำและหรือระเบียบวิธีวิจัยที่เน้นไปที่การให้โอกาสคนมีวัฒนธรรมสนทนาแลกเปลี่ยนต่อยอดความรู้เชิงสร้างสรรค์ และมีโจทย์ยากๆ ที่ทำร่วมกันเพื่อฝึกฝนจังหวะจะโคนจนเข้าจังหวะและเกิดภาวะการนำเชิงกลุ่มขึ้นมาได้

กรอบแนวคิดว่าด้วยภาวะการนำของคนสามัญธรรมดา และภาวะการนำเชิงกลุ่ม

ที่นำเสนอผ่านบทสนทนาต่างๆ กับอาจารย์เจตนา นาควัชระในหนังสือเล่มนี้ ถือเป็นกา
เปิดบทสนทนาสู่รูปธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นหลังจากนี้ ไม่ว่าจะเป็นวนุฒนธรรมการถก
เถียงแลกเปลี่ยนด้วยความรัก การให้ออกาสกันและกัน รวมทั้งคนที่ต่างจากเรา เพื่อที่
จะพิสูจน์หรือยืนยันว่า สิ่งทีเรียกว่าภาวะการนำเชิงกลุ่ม หรือ collective leadership สามารถ
เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ✨

โครงการผู้นำแห่งอนาคต
ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

ບຸກຄົນນີ້

1

สนทนากับอาจารย์เจตนา นาควัชระ:

วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2557 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพมหานคร

รศ. ดร.อนุชาติ พวงสำลี : คิดว่าสังคมในอนาคตต้องการผู้นำและภาวะการนำอย่างมากเพื่อจะฟื้นฟูประเทศ แกนกลางของเรื่องมาจากการที่เราไปประชุมปฏิบัติการร่วมกันมาสองรอบ เราพูดถึงคำคำหนึ่ง คือคำว่าสังคมที่มีความสามารถฟื้นฟูตัวเองได้ เรา รู้สึกว่าศักยภาพในการฟื้นฟูและสร้างสรรค์ประเทศมีความสำคัญ การสร้างผู้นำจึงเป็นเรื่องที่น่าจะได้รับการยกระดับขึ้น

ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ : ขอทราบว่ายากจะให้ผมตอบคำถามอะไร?

อนุชาติ : ต้องการปัญญาของอาจารย์ คือหลังจากที่ได้โทรคุยกับอาจารย์นะครับ ตอนนี้นำพวกเรากำลังทำงานทบทวนวรรณกรรม เพราะมีงานวิจัยว่าด้วยเรื่องภาวะผู้นำเยอะมาก มีฝรั่งเขียนเรื่องนี้เยอะมาก แล้วเราก็ทบทวนวรรณกรรมเรื่องหลักสูตรในประเทศไทย โดยแบ่งเป็น 5 วง วงหนึ่งเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม วงหนึ่งเป็นเรื่องธุรกิจ วงหนึ่งเป็นเรื่องการศึกษา วงหนึ่งเป็นเรื่องภาคีเครือข่ายของ สสส. โดยเฉพาะ เรากำลังจะดูว่าเมือง

ไทยทำอะไรกันบ้าง แต่ว่าเท่าที่เห็นๆ ในมหาวิทยาลัยจะมีเฉพาะเป็นรายวิชาที่สอนอยู่ใน เอ็มบีเอ ซึ่งเนื้อหาจะไปแบบผู้นำธุรกิจ เราบททวน รวบรวมบทความ แล้วจะเริ่มต้นขึ้น โคร่งในส่วนของนักวิจัยรุ่นใหม่ ภูมิใจที่อาจารย์เล่าให้ฟังว่า เรื่องนี้เราต้องมองในเชิง ประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน เราคิดว่ามันสำคัญ มันจะเชื่อมโยงว่า เราจะไม่ยกทฤษฎีฝรั่ง มาแบบลอยๆ สวมลงไป เราน่าจะเข้าใจรากทางวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาของเราเอง ที่สอดคล้องกับบริบทของประชาธิปไตยในบ้านเรา กำลังรอบทความจากท่านอาจารย์ วินัย พงศ์ศรีเพียร ที่กรุณาเขียนให้ด้วย และอยากจะมาขอความรู้จากอาจารย์ว่าอาจารย์ มองเรื่องนี้อย่างไร รวมถึงช่วยชี้ทิศทางให้พวกเราที่อยากจะทำงานเรื่องพวกนี้ด้วยครับ

เจตนา : มองให้ใกล้ตัว ดูจากสภาพของสังคมไทย พอพูดถึงเรื่องผู้นำ จะทำให้ คิดถึงแนวคิดหนึ่งขึ้นมาทันที ผู้นำที่เรารู้จักกันในโรงเรียน คือ วีรบุรุษ วีรสตรี เจาะ เข้าไปตรงนั้นได้เลย จากวีรบุรุษ วีรสตรี ก็โยงไปสู่เรื่องรูปเคารพ วีรบุรุษ วีรสตรีนี้ ตะวันตกก็เรียน ประเทศอื่นๆ ก็เรียน อาจเรียนเรื่องบุคคลสำคัญของโลก เล่ากันไปเล่า กันมา พอพูดถึงวีรบุรุษ วีรสตรี หมายความว่าเขาเหล่านั้นเป็นที่พึ่งได้ เขาเหล่านั้นจะ ต้องเป็นผู้นำที่มีความโดดเด่น เสียสละ แต่ที่แฝงอยู่ตรงนั้นคือ ปัจจัยของการประสบความสำเร็จ คนที่ไม่ประสบความสำเร็จก็ตกเวทีไปเลย ไซ้ใหม่ ตรงนี้ผมว่ามีปัญหา

อีกแง่หนึ่งคือว่า พอพูดถึงเรื่องผู้นำ พูดถึงวีรบุรุษ พอมีวิรบุรุษขึ้นมา คนอื่นก็อ่อน เปลี้ยไปโดยอัตโนมัติ หมายความว่า ในเมื่อมีผู้นำแล้ว ก็ยกหน้าที่ให้เขาไปเสีย ที่เมื่อ ครอบกว่าเป็นกลุ่ม เป็นสมุหภาพ นี่สำคัญมากๆ เพราะถ้ามีสมุหภาพแล้ว เราต้องคิด อีกแบบหนึ่ง

อีกประเด็นที่สำคัญคือ สังคมพุทธของเรา โดยเฉพาะสังคมพุทธของไทย ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เพราะเป็นสังคมที่ผูกติดอยู่กับรูปเคารพ ประเด็นนี้ไม่เคยมีการมาถกเถียงกันอย่างจริงจัง ถ้าจะอ้างสุดทางเลยก็มักอ้างกาลามสูตร แต่ในขณะเดียวกัน ในพุทธศาสนาก็สอนให้เราเชื่อมั่นในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ แนวคิดเรื่องพระสงฆ์ไม่เคยมาเถียงกันเลย แนวคิดเรื่องพระสงฆ์เป็นภาวะการนำแบบกลุ่ม พระพุทธรูปเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้ประกาศศาสนา แต่ตัวพระพุทธรูปเองก็บอกว่า อยาamayึดตัวข้าพเจ้า ให้ยึดพระธรรม พอลกลับมาดูกาลามสูตร ท่านบอกให้ฟังตนเอง ให้สงสัยไว้ก่อน จะเชื่อได้หรือไม่ให้สงสัยไว้ก่อน แต่หลังจากนั้นมาก็เกิดข้อขัดแย้งกันขึ้นเอง คือว่า การที่นำพระพุทธรูปมาเป็นสัญลักษณ์ เป็นรูปเคารพ แล้วในที่สุด อิทธิพลเก่าแก่อั้งเดิมมันก็เข้ามาปนเรื่องผี เรื่องเทวดา เรื่องอื่นๆ ก็เข้ามา ก็เลยต้องถามว่าเราตีความตรงนี้ผิดหรือเปล่า เราไม่สามารถจะแสวงหาสัจธรรมได้ด้วยตัวเองกระนั้นหรือ แม้แต่พระธรรมก็ไม่ใช่ว่าจะเข้าถึงได้ด้วยตัวเองทั้งหมด อาจต้องมีผู้มีปัญญาช่วยแนะนำ หมายความว่า พระพุทธรูปสิ้นสุดบทบาทของท่านไปแล้วหรือเมื่อประกาศธรรมะไปแล้ว ธรรมะยังคงอยู่ แล้วใครคือนักปราชญ์ผู้ทรงปัญญาที่จะมาชักนำเราต่อไป ซึ่งทางให้กับเรา

พระพุทธรูปองค์ทรงหวังว่า สังฆะจะเป็นผู้ที่สืบทอดหน้าที่ พอมาถึงสังคมไทย (หนึ่ง) พุทธะก็แปลง กลายรูปไปเป็นรูปเคารพ มีความศักดิ์สิทธิ์ ทรงอภินิหาร (สอง) พระธรรมมีการบิดเบือน ซึ่งไม่ใช่บิดเบือนในสมัยล่าสุดนี้หรอก คงบิดเบือนกันมาตั้งแต่สังคายนาคั้งแรกแล้ว เช่น การเล่าเรื่องบัวใต้น้ำ เชื่อได้อย่างไรว่าเป็นคำพูดของพระพุทธรูปเจ้า? โดยตรรกะแล้วเป็นไปได้ ถ้าศึกษาว่าพระองค์ท่านสั่งสอนไว้ว่าอย่างไร แก่นคือให้คนช่วย

ตัวเองให้ได้ และถ้ามีศาสนา แล้วศาสนาบอกพวกนี้ว่า ข้าฯ ไม่สอนแล้วละ เพราะพวกเจ้าต่ำช้าเกินไป เรื่องที่เล่ากันมานั้นมันค้างกันอยู่ อีกเรื่องคือเรื่ององค์อุลิมาล ซึ่งสุดทางไปอีกด้านหนึ่ง เป็นเรื่องของคนที่ฆ่าคนมามาก เป็นฆาตกรต่อเนื่อง แต่สามารถบรรลุมรรคผลได้ในชีวิตนี้ โดยไม่ต้องไปไต่เต้าตามแบบพระโพธิสัตว์ เพราะฉะนั้น ความขัดแย้งในพระคัมภีร์มีมากมาย แต่ไม่เคยถกเถียงแลกเปลี่ยนความเห็นกัน และความขัดแย้งเหล่านั้นมันก็ตกทอดมา ทำให้เราสับสน แล้วไม่มีใครที่พยายามมาสาธยายเรื่องนี้

พุทธทาสอาจจะจะเป็นพระสงฆ์ไทยรูปเดียวที่เป็นนักปราชญ์ นอกนั้นไม่ใช่ ท่านประยูร (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นคนละแบบ ท่านประยูรเป็นนักวิชาการผู้มีความแม่นยำ ถ้ามไปตรงไหนตอบได้หมด แต่ท่านก็เชื่อว่านิกายของเราเหนือคนอื่นหมด

เมื่อสอนศาสนากันไป และผนวกรูปเคารพไปด้วย ผนวกพิธีกรรมที่แต่เดิมไม่ได้ซับซ้อนอะไรแต่สามารถทำให้เป็นสิ่งที่ซับซ้อนขึ้นมาได้ พระพุทธรูปอยู่ยากก็เอาเข้าไปใส่ตั้งพระพุทธรูปมาเป็นคนไม่ใช่ธรรมดาสามัญ แต่เป็นพวกชนชั้นสูง เมื่อติดอยู่กับรูปเคารพ ลัทธิใหม่ก็ต้องมีวีรบุรุษ มีผู้นำ และมีรูปเคารพ สามประเด็นนี้โยงกันหมด

เมื่อถูกล้างสมองหนักเข้าก็ปลดรูปเคารพเดิม ซึ่งเป็นรูปของกษัตริย์ซึ่งผู้คนยกฐานะให้เทียบเท่ากับพระพุทธ วันดีคืนดีพวกที่ถูกล้างสมองก็ปลดรูปเคารพนั้นลงเสีย แล้วก็เอารูปเคารพของคนหน้าเหลี่ยมขึ้นไปแทน ทำได้อย่างไรในเวลาอันแสนสั้น เพราะฉะนั้นวิกฤตการณ์ของสังคมไทย เป็นวิกฤตการณ์เรื่องความเข้าใจหรือความไม่เข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของความเป็นผู้นำ

ตรงนั้นผมว่าเป็นประเด็นที่ต้องวิเคราะห์ให้ลึกลงไปว่า มีข้อขัดแย้งในวัฒนธรรมที่ สืบทอดกันมามากมายเหลือเกิน ที่สอนกันมา เอาความคิดเรื่องของเทวราชที่รับมาจาก เขมรเข้าไปปน ก็ท่องกันมาแบบนี้ ไม่มีการวิพากษ์ ถ้าเกิดการวิพากษ์เมื่อไหร่ คนจะคิด ได้ แต่ว่าการวิพากษ์จะดำเนินไปได้ในสิ่งแวดล้อมอย่างไร? เพราะถ้าเอาไปสอน ป.1 (หลักสูตรที่คิดยากที่สุดคือหลักสูตรประถม) จะสอนอย่างไร? และเมื่อวิพากษ์ไปจนถึง จุดหนึ่งแล้ว ในที่สุดหาตัวเกาะยึดอะไรไม่ได้ เช่น เพื่อนผมคนหนึ่งวิพากษ์คนเขาไปหมด ฉันทฉลาดที่สุด ในที่สุดตัวจะยึดอะไร? ข้างในก็ไม่มี ถ้าข้างในมันมี เราไม่หลงทางหรือก ปรวัติศาสตร์คือเหตุการณ์ภายนอกและเรื่องของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ข้าพเจ้า พอหันเข้า ข้าพเจ้าก็เห็นตัวละครทั้งหมดในประวัติศาสตร์ พอมาพบคนในโลกแห่งความเป็นจริงก็ เห็นว่าคนทั้งหลายทั้งปวงโง่กว่าข้าพเจ้าทั้งสิ้น ทั้งโลภะ โมหะ โทสะ รวมอยู่ในนั้น ใน ที่สุดอยากจะทำรูปเคารพของตัวเอง ก็ได้สาวกมา ถึงสิบคนหรือเปล่า ช่วงหลังสาวกก็ ผละหนี่ไปหมดแล้ว

ตรงนี้ การสร้างผู้นำอาจต้องดำเนินตามกาลามสูตร บวกผู้ทรงปัญญาที่ช่วยชี้ทาง นั้นคือการศึกษา

ลองดูความคิดแบบชาวบ้าน ว่าคนประเภทไหนถึงจะเป็นผู้นำได้ ในพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ขึ้นต้นมาไม่กี่หน้าก็เผยธาตุแท้แล้ว คือความซื่อประจบ พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ ไปด้วยที่เมืองไหนก็ไม่บอก ส่วนใหญ่ลึกลับจะบอกว่าไปตักศิลา ไปถึงเจอบ้านครูปีติบ้าย อยู่ข้างหน้าบ้านว่า ค่าเล่าเรียนแสนตำลึง ถ้าปรับเป็นเงินปัจจุบัน ทักษิณ เศรษฐียังลังเล เลย บังเอิญเจ้าชายมีพระอัมรรงค์ติดตัวไป เลยเอาไปให้เงินค่าเล่าเรียน ครูก็รับเอาไว้

เมื่อเรียนวิชาจบ ครูก็บอกว่ากลับบ้านได้แล้ว แล้วก็ขอคืนพระธำมรงค์ให้ ไม่เอาค่าเล่าเรียนหรอก แต่ที่ต้องตั้งราคาไว้ให้สูง ก็ “**เพื่อมิให้พรได้วิชา**” กลายเป็นว่า วิชาความรู้ไม่ใช่สาธารณะ แต่มีไว้สำหรับเพื่อชนชั้นผู้นำเท่านั้น ซึ่งในที่สุดรัชกาลที่ 3 ต้องออกมาทำลายสิ่งเหล่านี้ ยกความรู้ทุกอย่างให้เป็นสาธารณะหมด แต่ว่าต้องอ่านหนังสือออก ถ้าอ่านหนังสือไม่ออกก็ไม่ได้วิชา หรือไม่ก็ต้องให้คนอื่นมาคัดลอกให้ แต่ยังไม่เคยมีใครทำวิจัยเรื่องนี้ว่า จารึกวัดโพธิ์ สมัยก่อนที่คัดลอกกันด้วยลายมือ ทำให้จำนวนคนที่อ่านหนังสือได้เพิ่มขึ้นหรือเปล่า ผมว่าเพิ่มขึ้นอย่างแน่นอน เพราะคนอยากได้วิชา ก็ต้องอ่าน และการเรียนหนังสือสมัยก่อนเร็วกว่าปัจจุบันมาก เพราะเป็นเรียนแบบผสมตัว ภาษาแม่ที่ผสมตัวได้ ภายในเวลาหนึ่งปีก็อ่านหนังสือได้ เพราะเอาเสียงเป็นหลัก แล้วตัวอักษรเข้ามาเสริมก็อ่านได้

เรื่องของผู้นำทำให้เกิดความลัษนในสังคมไทยนี้มากที่สุด โดยเฉพาะเรื่องการยึดถือผู้นำ ผู้ที่สนับสนุนคณะสงฆ์ก็พูดกันเข้าไปเข้ามาว่าขอให้ไปเวลาทอดกฐิน พระท่านเป็นประชาธิปไตย เช่น บอกว่าผ้ากฐินนี้ใครจะเป็นผู้รับ พูดกันเท่านั้นก็ถือว่าเป็นประชาธิปไตยแล้ว เมื่อพระมาเจอนักปกครองที่ชาญฉลาด ทำพระสงฆ์เป็นข้าราชการ ภายในเวลาไม่นาน สังคมนิกายพึงเลย เพราะแย่งตำแหน่งและอำนาจ แล้วตอนหลัง เมื่อลัทธิทุนนิยมเข้ามา วัดกลายเป็นทำกิจของการหารายได้ ไม่ต้องเสียภาษี จะไปหาตัวอย่างของภาวะการนำแบบกลุ่มใต้ที่ไหน คงจะยาก เพราะพระสงฆ์ไม่ใช่แล้ว เพราะมีสมณศักดิ์เป็นชั้นสูง-ต่ำมาตั้งแต่ยุคยาแล้ว แต่มาแรงขึ้นตอนหลัง ผมเคยเห็นภาพพระสงฆ์ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเข้าไปรับพัดยศ พระสงฆ์บางรูปเอางานเสียด้วยซ้ำ ทุกคน

ต้องการจะเอาออกเอาใจผู้ใหญ่ สุนทรภู่ต้องการจะเอาออกเอาใจรัชกาลที่ 2 พอมาเจอรัชกาลที่ 3 เข้า ท่านไล่ออกมาจากวังเลยเพราะขี้เมา พวกขี้เมาถูกไล่ออกมาจากวังหมด เพราะรัชกาลที่ 3 ท่านถือศีลแปด

อนุชาติ : อาจารย์ครับ จะมีประวัติศาสตร์ในสังคมไทย ในชุมชนในอดีต มีตัวอย่างที่สะท้อนความเป็นสมุหภาพให้เราได้เรียนรู้บ้างไหมครับ?

เจตนา : น้อยมาก มันเป็นเรื่องวีรบุรุษ ขุนแผนก็เป็นวีรบุรุษ พระอภัยมณีก็เช่นเดียวกันมีเรื่องเวทย์มนต์เข้าไปด้วยเลย ดนตรีเทียบเท่าเวทย์มนต์ สามารถจะไปถึงชั้นหลักก็ได้ หรือออกแตกตายเลยก็ได้

ชลนภา อนุกุล : อย่างบางระจันที่เป็นประวัติศาสตร์ที่สร้างขึ้น จะถือว่าเป็นภาวะการนำเชิงสมุหภาพได้ไหม?

เจตนา : ก็ไม่ได้ไปนำใคร แต่ป้องกันตัวเอง ในเรื่องของการรวมตัวกันนั้น ผมว่าในปัจจุบันขณะนี้ สุเทพ (เทือกสุบรรณ) ก็สร้างเทพปรกรณ์ให้กับกลุ่ม แต่เป็นเทพปรกรณ์ที่ยังประโยชน์ คือข้าพเจ้าเป็นแค่ร่างทรงของมวลมหาประชาชน เวลาเกิดตัดสินใจอะไร แกบริกาใครบ้าง มันไม่มีช่องทางจะปรึกษา แต่ตอนนั้นเขาเริ่มแล้วนะ ที่บอกว่าขอความเห็นเรื่องจะปฏิรูปอะไร นั่นเป็นเรื่องดี

ลงไปในระดับชาวบ้าน อย่างเวลาเขาเลือกผู้ใหญ่ว่างเลือกอะไร มีตัวอย่างที่ไหนที่เชื่อถือได้ว่า เขาเลือกเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม โดยไม่ใช่เอามาเพียง ที่ผมกลัวที่สุดคือเรื่องมอบอำนาจให้ประชาชนแล้วลงไปถึงท้องถิ่นเลย โหนที่สุดจะมีการเกาะกลุ่มกันเป็น

มาเพียหรือเปล่า?

อนุชาติ : ผมรู้จักชุมชนบางชุมชน ตอนผมไปหนองคาย กาญจนบุรี ถ้าวันใดที่คนในชุมชนของเขาเสียชีวิต ทุกคนจะหยุดงานหมดเลย โรงงานแทบจะต้องปิด แล้วทุกคนจะออกจากบ้าน ถ้ามืดทำครัวไปคนละเล่ม และมางานศพเพื่อจะช่วยกัน มันมีภาวะเกื้อกูลในสังคมไทย ผมไม่รู้ว่าอันนี้พอจะมีรากเหลืออยู่บ้างไหม?

เจตนา : ผมเคยเห็นกับตาเรื่องการลงแขก ตอนผมเป็นเด็กไปอยู่กับญาติที่หนองแขม สมัยก่อนหนองแขมถือว่าไกล การลงแขกเป็นการมาช่วยกัน ไม่มีใครเป็นผู้นำ แต่เป็นการทำงานร่วมกัน

เรามักจะเห็นตัวผู้นำปรากฏตัวขึ้นชัดเจนในภาวะอุปกติ แต่ในภาวะปกติเห็นไม่ค่อยชัด สรุปคือสถานการณ์อุปกตินั้นแหละคือตัวที่จะเปิดทางให้ผู้นำแสดงตัวออกมา

คำถามที่ยากมากคือว่า อะไรคือภาวะปกติ? อะไรคือภาวะอุปกติ? เมื่อเราสร้างกลไกทางกฎหมาย เช่น มีการเลือกตั้งอย่างไรโน้นอย่างนี้ บ้านเมืองจะเดินไปได้ด้วยการมีสภา หวังว่านั่นคือภาวะปกติ และกฎหมายก็ต้องครอบคลุมทั้งภาวะปกติและภาวะอุปกติ ซึ่งเป็นอย่างนั้นจริงหรือ?

สำหรับภาวะอุปกติเหล่านั้น ที่เราเรียนกันมานานจะเป็นเรื่องศึกสงครามเสียเป็นส่วนใหญ่ ตะวันตกก็เหมือนกับเรา เพราะฉะนั้นก็จะมองเห็นแต่ผู้นำที่เป็นนักการสงครามอย่างโน้ปเสียน หรืออเมริกาอาจจะดีกว่าที่ยังนึกถึงนักปกครองด้วยการอ้างถึงประธานาธิบดีบางคน เช่น ลินคอล์น

ภาวะอุปคติเป็นภาวะที่ทำให้คนต้องตัดสินใจ และสิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ ผู้นำคนนั้นสามารถที่จะกำกับให้คนอื่นเชื่อได้ว่าทิศทางที่จะไปนั้นเป็นทิศทางที่ถูก และนี่เองที่ทำให้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับเชื้อชาติ เรื่องที่เกี่ยวกับการสืบทอดอำนาจ ความเชื่อที่เกี่ยวกับการสืบทอดอำนาจในครอบครัวถูกตั้งคำถาม

ตัวอย่างเช่น คำว่า “ลูกจีนกู้ชาติ” ทำให้ผมคิดถึงพระเจ้าตากทันที พระเจ้าตากทำไมถึงมีความผูกพันกับบ้านเมืองนี้? ถึงขนาดที่จะเสียสละขนาดนั้น? พระเจ้าตากแสดงความเป็นผู้นำที่เหลือเชื่อ มีความชาญฉลาดคือ เมื่อสู้ไม่ได้ก็หนีไปตั้งหลัก ไม่ใช่บอกว่าสู้จนตายคาสนามรบ เรื่องชาวบ้านบางระจันเป็นเหตุการณ์มีไว้เล่าสู่กันฟัง แต่ในแง่ปฏิบัติ โอกาสชนะมันไม่มี มันยิ่งกว่าเดียนเบียนฟู (เวียดนาม) ไม่มีโอกาสชนะ นอกจากนั้นเราชอบเล่าเรื่องพันท้ายนรสิงห์ ยอมตายเพื่อรักษากฎหมาย แต่ถ้าพระเจ้าตากยอมตายเพื่อรักษากรุงศรีอยุธยา ก็จบตรงนั้น แต่ท่านรู้ว่าควรแพ้เมื่อไหร่ แล้วหนีไปตั้งหลักจากนั้นทำอะไร? ก็ได้คนอย่างนายทองด้วงและนายบุญมามาเป็นพรรคพวกได้ ซึ่งเป็นแม่ทัพนายกองชั้นยอดของสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำไมเขามาสามมีภักดี? นั่นคือวิถีคิดเรื่องบารมีนั่นแหละ

เมื่อเชื้อชาติไม่สำคัญ และการสืบทอดตติวงศ์ก็ไม่สำคัญ ในวิกฤติของศึกสงครามสถานการณ์ได้สร้างคนที่จะแสดงภาวะการนำ เรื่องเล่ากันต่อมาคือ ผู้นำท่านได้กร่อนตัวเองลงไปเพราะต้องการจะผันตัวเองไปเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ

นิยายเรื่องนี้จริงหรือเปล่าไม่รู้ อาจจะจริงก็ได้ มันมีหลักฐานทั้งที่ว่าจริงและไม่จริงที่ว่าวิกลจริต แต่พูดกันอย่างชาวบ้าน คนเราที่ได้ศึกษาธรรมะไปมากๆ ในที่สุดก็มาถึง

ชั้นที่บอกว่า พระก็ไม่ได้รู้อะไรมากกว่าเรา เพียงแต่สวดบาลีได้เท่านั้น เอาเข้าจริง เราเองก็คิดได้ลึกซึ่งไม่น้อยกว่าพระ ทำไม่ต้องไหว้พระ การคิดไปถึงขั้นนั้นไม่ถึงขั้นที่เรียกว่าวิกลจริต

นั่นคือ ผู้นำที่มีประสบการณ์ในทางการเมือง ในทางการทหาร ในทางการปกครอง จุดหนึ่งอาจจะคิดว่า ในด้านสติปัญญาทางโลกกับในด้านจิตวิญญาณ กูก็ได้ด้อยไปกว่าพระเลย

บางครั้งแม้แต่คนธรรมดาเราก็ค้นปากอยากจะพูดอย่างนั้นเหมือนกัน เช่น พระเทศน์ว่า การทำบุญกับสัตว์ผู้ทำบุญกับมนุษย์ไม่ได้ ได้บุญน้อยกว่า เรื่องนี้วัดบวรนิเวศสอนไว้เลย ทำบุญกับมนุษย์นั้น แม้มนุษย์ผู้นั้นจะเป็นคนชั่ว แต่ก็ยังได้บุญมากกว่าทำบุญกับหมา ซึ่งผมไม่เห็นด้วย ผมว่าหมาซื้อสัตย์กับเรามากกว่าคน ทำไมจะต้องมาจัดลำดับชั้นสูง-ต่ำ นั่นเป็นมรดกแขกที่ฝังเข้ามาอยู่ในพุทธศาสนา แล้วก็เชื่อกันไป แล้วก็เล่ากันไปอย่างนั้น ซึ่งไม่น่าจะใช้ พระพุทธเจ้าพูดถึงสรรพสัตว์ และพูดถึงการค้นตัวเองจากชาติหนึ่งไปอีกชาติหนึ่ง ยายผมเป็นคนโบราณ ไม่กินกบ ถามว่าทำไมยายไม่กินกบ แกบบอกว่าพระพุทธเจ้าเกิดเป็นกบ กินไม่ได้ ก็สุดไปอีกทางหนึ่งเลย แต่ด้วยความเชื่อแบบนั้นทำให้สังคมไม่รุนแรง อย่างน้อยก็หยุดฆ่าสัตว์บางชนิด

แล้วเรื่องอย่างพระเจ้าตากที่ว่าเป็นเจ๊กเป็นจีนแต่สามารถที่จะเสียสละพร้อมที่จะตายเพื่อใคร เพื่ออะไรก็ไม่รู้ ซึ่งเป็นนามธรรม อย่าลืมนำอุดมคติทั้งหลายเป็นการสร้างนามธรรม และการสร้างนามธรรมไม่ได้แปลว่านามธรรมขาดความสัมพันธ์กับโลกแห่งความเป็นจริง แต่มันเป็นนามธรรมที่ทำให้ความเป็นจริงชัดเจนขึ้น หรือเป็นการสรุปรวบยอด

ประสบการณ์อันหลากหลาย ถ้ามองในทางลบต้องถามว่าการที่นักการเมืองบางคนออกคำสั่งและได้รับการเคารพเพื่อฟังแบบไม่ลืมหูลืมตา จนกลายเป็นรูปเคารพไป และก็เสียคนเพราะคิดว่าตัวเองเป็นรูปเคารพ แต่สมัยใหม่เขาปั้นรูปเคารพกันได้ในระยะเวลา 10 ปี

เมื่อก่อนคนไทยเราเชื่อเรื่องการสั่งสมบารมี ฝรั่งใช้คำว่าคุณความดี หรือ merit เช่น เขาใช้ประโยคที่ว่า You have to earn your merit or your reputation. เขาใช้คำว่า earn แต่ขณะนี้ มันป็นขึ้นมาได้ด้วยกลไกต่างๆ และด้วยเทคโนโลยี ด้วยสื่อ เพราะฉะนั้นระยะเวลาในการสร้างรูปเคารพจึงสั้นลง

อนุชาติ : คนทั่วไปรู้สึกว่าคุณค่าตัวเองไม่ค่อยมีพลังอำนาจอะไร

เจตนา : เป็นเรื่องของการศึกษาที่ปราศจากวัฒนธรรมการวิจารณ์ การศึกษามันเป็นอย่างนั้น ผมยังรู้สึกว่า ผมจะเขียนเป็นบทความเล็กๆ สักชิ้น

ครั้งหนึ่ง ตอนผมอายุ 15 ปี ปัจจุบันก็เทียบกับมัธยมศึกษาปีที่ 5 ผมฝึก รด. มีนายพันโทคนหนึ่ง อายุมากแล้ว แกทำให้พวกเราอีกหิมขึ้นมาเลย แกปลุกความฮึกเหิมนั้นได้โดยใช้เวลาเพียงไม่กี่นาที แล้วบอกว่าใครพร้อมที่ออกไปตายบ้าง ยกมือกันหมดเลย แกเงาะลึกตรงนั้นเลยว่า “พวกคุณมันโง่ สงครามนี้มันเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะมี แต่มันเป็นความจำเป็น บางครั้งจึงต้องมี แต่ถ้าคุณเข้าไปอยู่ในสงครามแล้ว คุณต้องพยายามทำตัวให้คุณไม่ตาย ไม่ใช่พร้อมที่จะไปตาย ไม่จำเป็นไม่ต้องการตาย” ผมจำมาจนถึงทุกวันนี้เลยว่า ถ้าให้มีนายทหารนายพันแบบนี้สอนอยู่ในโรงเรียนนายร้อย กองทัพลองจะเจริญ

ปัญญากว่านี้ นายพันคนนี่คงเป็นทหารซึ่งประจบคนไม่เป็น เลยต้องมาฝึก รด. และเก่งสุดก็คงเขยียนแค่พันเอก คนอย่างนี้ไม่มีทางเป็นนายพล

ข้อสำคัญคือ ต้องมีสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผลอยู่ในวัฒนธรรม เพราะเหตุผลสามารถไปค้ำกับอารมณ์ได้ ถ้าเอาอารมณ์เป็นตัวตั้ง ตรงนี้อันตราย แต่ถ้ายึดเหตุผลทั้งหมด ศิลปะก็ไม่เกิด โลกแห่งจินตนาการจะดับสูญไปเลย เพราะฉะนั้น ภาวะการนำที่จะอยู่ได้ ตีจะต้องมากับสังคมที่เป็นสังคมที่มีการวิพากษ์วิจารณ์เพราะว่าผู้นำจะต้องได้รับการท้าทาย

เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) เล่าให้ลูกของท่านฟัง คือ ม.ล. บุญเหลือ (เทพยสุวรรณ) ที่เอามาเขียนในอัตชีวประวัติว่า รัชกาลที่ 5 เคยรับสั่งไว้ว่า “ถ้าข้าฯ ทำอะไรที่ไม่ถูกต้อง อำมาตย์ที่ดีต้องท้าทาย ถ้าไม่ท้าทายถือว่าขาดความจงรักภักดี” พูดคำนั้นเลย ผู้นำนั้นประสบความสำเร็จเพราะมีคนรอบข้างที่กล้าที่จะพูดความจริง ผู้นำจำนวนมากเป็นผู้นำที่หนีความจริง บางคนต้องตายเพราะไม่ยอมรับและปฏิเสธความจริง เป็นการตายเชิงกายภาพและการตายโดยอุปลักษณ์ เพราะฉะนั้น ผู้นำจะต้องมีพื้นฐานทางจริยธรรม ถ้าไม่มีก็ก้าวไปข้างหน้าไม่ได้

แต่เดิมนะ พ่อพ่อขุนรามคำแหงเป็นนักษัตริย์ เมื่อต้องการรับฟังความเป็นจริงรวมทั้งความทุกข์ยากของราษฎร ก็ให้คนไปสืบกระดิ่ง นั่นคือจุดที่ได้สัมผัสกับโลกของความเป็นจริง ส่วนรัชกาลที่ 5 ฟังแค่อำมาตย์ไม่พอ ต้องเสด็จประพาสดิน เพื่อจะได้พบของจริงและจะได้ไม่เจอแค่ผักชี ผู้นำเหล่านี้เป็นผู้นำที่กล้ารับความจริงและกล้าให้คนท้าทาย แต่ปัจจุบันนี้ เวลาเจ้านายและผู้บริหารทั้งหลายออกไปตรวจราชการก็เจอแต่ผักชีโรยหน้า ทำอย่างไรจึงจะขจัดผักชีออกไปจากสังคมหลอกลวงเสียที?

ผมว่าเราดูตุ๊กตารัศกาลที่ 6 เกินไปนะ ท่านครองราชย์สั้นมาก และมาในภาวะที่เศรษฐกิจแย่ แต่ที่ท่านพร้อมที่จะเขียนหนังสือพิมพ์ แล้วให้หนังสือพิมพ์ได้กลับมาได้อย่างเปิดเผย แต่ท่านไม่มีโอกาสได้เติบโต คนเรานั้นเติบโตในหน้าที่ได้

สิ่งที่ผมจะพูดนี้เป็นเรื่องเพื่อฝันมาก แต่ผมคิดว่าจุดที่เมืองไทยพลาดโอกาสสำคัญ เพราะว่าพระสยามเทวาริราชไม่ประทานพรอันนี้ให้แก่เรา นั่นคือ ถ้าเจ้าฟ้ามหิดลได้เป็นกษัตริย์ และหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นนายกรัฐมนตรี ภายในเวลา 20 ปี เราเป็นประเทศชั้นนำของโลกไปเลย ลองไปอ่านที่สมเด็จพระราชาธิบดีซาอูดก็เหมือนกับที่คณะราษฎรเรียกร้อง เจ้าไม่ต้องมาเรียกร้อง ข้าให้เจ้าแล้ว โดยจิตวิญญาณของท่านนั้นอยากให้อยู่แล้ว อยากจะสัมผัสกับมนุษย์ ดูจากการที่ท่านไปเรียนสาธารณสุข แต่ก็ไม่รู้ลึกลับว่าพอ เพราะบ่าบัดโรคไม่ได้ ต้องไปเรียนหมออีกที

ลองไปเขียนนิยายนี้ดู เมื่อกรมหลวงสงขลาก็เป็นกษัตริย์ แล้วหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นนายกรัฐมนตรี สองคนนี้จะพูดกันรู้เรื่องอย่างไม่ต้องพึ่งใคร แต่สองคนช่วยกันคิด บ้านเมืองก็วิ่งฉิว แล้วก็จุมพิตหารได้ด้วย แต่ตอนนี้พระสยามเทวาริราชยังไม่ปรานี ยังไม่กลับจากการลาเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการ ไปนานเหลือเกิน

อนุชาติ : ในแง่ของการสร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นมา ไม่ได้หมายถึงวัยอย่างเดียวกันครับ แต่หมายถึงในกลุ่มชาวบ้าน คนทั่วไป ผู้นำท้องถิ่น เกษตรกร ทำอย่างไรถึงจะสร้างภาวะผู้นำขึ้นมาได้?

เจตนา : สิ่งที่เราขาด คือการให้โอกาสคนที่เสมอกัน เราไปหวังว่าจะโรมันจะ

ลอยมาจากฟ้า อยากได้อัศวินม้าขาวแล้วก็ได้นกกระสา พูตกันอยู่แค่นั้นแหละ มันต้องให้คนในกลุ่มของเราได้แสดงความสามารถอย่างเสมอกัน และเพื่อนฝูงกันเองมีจิตใจที่เป็นธรรมพอที่จะมองเห็นว่าใครมีแว่ที่จะเป็นผู้นำได้

ผมว่าระบบมหาวิทยาลัยดีมากเลย ระบบที่วางเอาไว้ แต่เราไม่ทำตามระบบนะ เช่น ลื้อขึ้นไปเป็นผู้บริหาร แล้วลื้อกลับมาเป็นโปรเฟสเซอร์ แล้วคนอื่นก็ขึ้นไป แล้วไอ้นั่นก็ลงมาเป็นโปรเฟสเซอร์ ในที่สุดมันก็จะมีฐานของคนที่มีความสามารถทั้งในเชิงวิชาการและบริหาร แต่อเมริกามันดียิ่งกว่านั้น ไปหาคนมาก่อนจะให้เป็นอธิการบดี รั้ววงหน้า อย่างน้อยหนึ่งปี แล้วสมาคมอาจารย์มหาวิทยาลัยเป็นผู้อบรมให้ ตั้งคอร์สอบรมอนาคตอธิการบดี บางเรื่องก็ต้องอบรม อย่างอื่นเรียนรู้ได้เองขณะทำงาน แต่บางอย่างมันต้องอบรม อย่างเรื่องการเงินที่สำคัญมาก แต่ไม่ใช่ว่าจะต้องไปได้ใบประกาศนียบัตรมาก่อน จึงจะมาบริหารได้ ระบบบ้านเราดีตรงนี้ คือตำแหน่งวิชาการไม่ต้องไปสู้กับใคร สู้กับตัวเอง ระบบใหม่นี้เอามาใช้ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2519 แต่บางคณะตั้งแต่ตั้งมา ยังไม่เคยมีศาสตราจารย์แม้แต่หนึ่งคน ไม่ต้องไปแข่งกับใคร ไม่ต้องไปประจบคนนั้นคนนี้

แต่ระบบมันไม่เดินเพราะว่าคนรุ่นหลังไม่ให้โอกาสซึ่งกันและกัน รุ่นผมขึ้นเวทีปาฐกถาตั้งแต่อายุ 30 ปี แต่ผู้ใหญ่โบราณ ซึ่งคนสมัยใหม่อาจจะมองว่าเขาคร่ำครึ ลิ่งแรกที่เขาทำคือ เขาให้โอกาสคนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวได้ไปคิดเอง

หม่อมหลวงปิ่น (มาลากุล) พ่อท่านเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จฯ หม่อมหลวงปิ่นเป็นอธิการบดีเรียกผมไปคุยว่า “คุณเจตนา คุณสนใจดนตรี คุณสืโวโกลิน เรากำลังคิดจะตั้งคณะดุริยางค์ฯ คุณลองไปปรึกษาผู้รู้ แล้วกลับมารายงานผมสิว่า คณะดุริยางค์ของเรา

รูปร่างหน้าตาจะเป็นอย่างไร?” ผมอายุ 31 ปี ท่านโยนงานชิ้นนี้มาให้ ผมก็วิ่งไปหาคนโน้นคนนี้ ขอสรุปในตอนนั้น เป็นข้อสรุปที่หม่อมหลวงปิ่นไม่ต้องการ และก็ยังไม่มีใครคิดออกในตอนนั้น ข้อสรุปคือว่า (หนึ่ง) ครูมันไม่มี (สอง) ถ้าจะมีครูยางค์สากลด้วย จะต้องอยู่ในกรุงเทพฯ เพราะครูเท่าที่มีอยู่ อยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งหมด และต้องการครูพิเศษมาก เพราะว่าจะหาคนมาเป็นอาจารย์ประจำ เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น คณะอย่างนี้มันต้องอยู่เมืองใหญ่

แต่ในขณะเดียวกัน ดนตรีไทยทำได้ เพราะว่าครูดนตรีไทยก็คือชาวบ้าน ดนตรีไทยเปิดได้เร็ว และตอนหลังก็ไปชวนอุดม อรุณรัตน์มา แต่ว่าคณะดุริยางค์เต็มรูปเปิดไม่ได้ จนกระทั่ง 30 ปีให้หลัง อาจารย์ตรึงใจ บุรณะสมภพ มาทำ ตอนนั้นมันพร้อมแล้ว และก็ตั้งมันที่ตลิ่งชันนี้แหละ

เรื่องที่เล่าเหล่านี้เป็นเรื่องวิชาการของผู้นำใช้หรือเปล่า? ไม่ใช่ภาวะผู้นำในทางที่ว่า จะต้องเป็นเจ้าของคน แต่เป็นวิชาที่ทำให้คิดอะไรใหญ่ๆ ที่ทำหายคนหนุ่มคนสาวซึ่งยังอ่อนประสบการณ์ เมื่อประสบการณ์ยังไม่มีการไปหาคนที่มีการประสบการณ์และเรียนรู้จากคนอื่นเขา

ตอนหนุ่มๆ ผมชอบนั่งเกาะโต๊ะรุ่นพี่และนั่งคุยด้วย คนที่ผมคุยด้วยมากที่สุดคืออาจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง ซึ่งภรรยาท่าน อาจารย์กานดา (ณ ถลาง) เคยเป็นอาจารย์ผมที่จุฬาฯ สองสามีภรรยาคุณี้ให้เวลากับผมมาก ตอนผมอายุ 30 กว่าๆ และอาจารย์เอกวิทย์จัดสัมมนาวิชาการ สัมภาษณ์ก่อนอยู่ที่กรมสามัญศึกษา ผมขึ้นเสนอบทความวิจัยเลย ผิดตรงนั้น ไม่ใช่ในมหาวิทยาลัย แต่นอกมหาวิทยาลัย ตรงนี้เข้าลักษณะที่ฝรั่งพูดว่า

“พริมุส อินเทอร์ พาริส (primus inter pares)” แปลว่า เป็นหนึ่งท่ามกลางผู้เสมอกัน

ถ้าตรงนี้เป็นแนวคิดเรื่องภาวะผู้นำ ผมว่าเป็นแนวคิดที่ไม่ใช่เรื่องมหัศจรรย์ เป็นภาวะผู้นำที่เกิดขึ้นมาจากความเอื้ออาทรต่อกันในสังคม การที่มองเห็นความดีและความสามารถของกันและกัน

ขณะนี้ในบางภาควิชา คนที่มีความสามารถรุ่นเก่าเกษียณกันหมดแล้ว ส่วนคนช่วงอายุ 50 ปี หรือ 40 ปี แทบไม่มีอยู่เลย คนรุ่นใหม่ที่ฉายแวออยู่ในรุ่น 30 ปีทั้งนั้น เท่ากับว่ามีช่องว่างระหว่างวัย 20 ปีขึ้นไป ซึ่งปรากฏการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงแห่งเดียว

นี่เป็นเพราะว่ามีคนรุ่นที่ทำให้เกิดช่องว่างตรงกลาง เพราะไม่มีใจที่จะรับนับถือกันเองและยกย่องกันเองผลักดันกันเองให้ได้ทำงานที่สำคัญ คือต้องให้โอกาสกันเอง อย่างที่หม่อมหลวงปิ่นให้โอกาสผม

ผมไม่ได้มองภาวะการนำเชิงสมุหภาพว่าเป็นเรื่องที่ยังกลุ่มต้องแสดงความเป็นผู้นำพร้อมกัน ตรงนั้นเป็นข้อยกเว้น หายาก คนตรีนั่นต้องมี แต่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

สิ่งที่จำเป็นสำหรับภาวะการนำคือ กลุ่มคนที่ใฝ่รู้ แสวงหาความรู้ สร้างปัญญาให้แก่ตัวเอง ซึ่งในโลกปัจจุบัน โอกาสที่จะแสวงหาความรู้หาภูมิปัญญามันง่ายกว่าในยุคเก่า และก็ควรให้โอกาสซึ่งกันและกันที่จะให้บางคนขึ้นไปเป็นผู้นำ ซึ่งไม่ใช่เป็นผู้นำตลอดกาล แต่เป็นผู้นำซึ่งสามารถที่จะถ่ายทอดให้คนอื่นได้ ทั้งที่เป็นคนรุ่นเดียวกันและเป็นคนรุ่นต่อไป

ปรกติถ้ามีการแต่งตั้งผู้สืบทอดไว้ คนคนนั้นจะถูกฆ่าตายเสียก่อน แม้จะเตรียม

คนไว้แต่คนนั้นไม่ได้ขึ้นมาหรอก ต่อให้เป็นคนดีอย่างไรก็ตาม เพื่อนฝูงจะฆ่าตายไปเสียก่อน ดังนั้น แนวคิดเรื่องสมุหภาพเป็นแนวคิดที่มีความหลากหลาย

ที่นี้มาถึงเรื่องดนตรี การศึกษาที่ดีที่สุดและสร้างคุณภาพที่ดีที่สุดคือศิลปะ โดยเฉพาะศิลปะที่ไม่ได้ทำคนเดียวแต่ทำร่วมกัน แม้ว่าจะมีนักดนตรีเล่นคนเดียว แต่เล่นคนเดียวไปไม่ได้ไกล ต้องเล่นกันเป็นกลุ่ม มีตั้งแต่กลุ่มสองคนสามคนไปจนถึงร้อยคน

สิ่งที่พิเศษคือ ดนตรีเป็นการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว ผ่านจากครูมาลูกศิษย์ เอาสื่อเข้ามาแทนไม่ได้ ต้องฟังซึ่งกันและกัน ครูต้องฟังแล้วแก้ไข ผมเคยเล่นดนตรีในออร์เคสตร้านักเรียน วาทยกรจะดำตลอดเวลาว่า “ทำไมพวกคุณไม่ฟังกัน?” การฟังซึ่งกันและกันสำคัญที่สุด โดยเฉพาะวงดนตรีขนาดเล็ก กลุ่มเล็ก อย่างแซมเบอร์มิวสิก

ลอร์ด เยฮูดี เมนูฮิน (Lord Yehudi Menuhin) ซึ่งเป็นนักดนตรีชั้นนำหนึ่งของโลก และตอนเด็กก็เป็นหนูน้อยมหัศจรรย์ แกบอกเลยว่า สิ่งที่ดนตรีตะวันตกให้กับอารยธรรมของโลกคือดนตรีสี่คนที่เรียกว่า “สตริงควอเท็ต” แกบอกว่า ความสำเร็จของการแต่งเพลงก็ดี ความสำเร็จของการเล่นประสานกันสี่คน มันเป็นจุดสุดยอดของอารยธรรมดนตรีตะวันตก แกไม่ได้พูดเรื่องออร์เคสตร้าวงใหญ่เลย

ที่แปลกที่สุดคือ เมื่อไปถามคนพวกนี้ว่าทำไมพวกคุณเล่นด้วยกันดีมาก เขาบอกว่าเริ่มต้นปีที่ 21 เป็นปีที่เราเข้ากันได้ดี เพราะฉะนั้น จะเห็นสตริงควอเท็ตอยู่กันจนตายจากกันไปแล้วก็เลิกวง เพราะบางทีหลังจากคนหนึ่งตายแล้วเอาอีกคนมาแซมก็เล่นด้วยกันไม่ค่อยสำเร็จนะ ต้องเล่นกับคนที่อยู่ด้วยกันมา 20 ปีเป็นอย่างน้อย แล้วถ้าถามว่า

ใครเป็นผู้นำ ก็คือไวโอลินมือหนึ่ง คนที่พยักหน้าว่าให้เริ่มตรงไหนหยุดตรงไหน แต่ไม่ได้ไปกำกับคนอื่น การเล่นสตริงควอเต็ตต้องฟังซึ่งกันและกัน นั่นคือภาวะการนำเชิงสมุหภาพ แล้วยิ่งฟังเข้ากันได้มากเท่าไร ฟังกันมากเท่าไร คุณภาพก็จะสูงขึ้นต่อเนื่องตลอดเวลา นั่นคือการสร้างภาวะการนำ การที่คนสัมพันธ์เชื่อมโยงและขาดกันและกันไม่ได้ ต้องรับรู้ซึ่งกันและกันว่าใครทำอะไร จะเล่นดนตรีกันแบบดำเนินไม่ได้เลย ถ้าเล่นชู้ยก็ได้ยินกันหมด ต่างกับวงใหญ่ที่กลบเสียงกันได้

หากขยายออกกลายเป็นวงขนาดใหญ่ถึงร้อยคน จะเล่นโดยไม่มีผู้กำกับวง หรือไม่มีวาทยกรไม่ได้ แต่ถึงกระนั้น วาทยกรก็ยังคำว่า “ทำไมพวกคุณไม่ฟังกัน?” ก็ยังต้องฟังกันและกันอยู่ ผมเคยดูบันทึกเทปวีดิทัศน์ที่วาทยกรวิตาเลียนผู้มีชื่อเสียงมากำกับวงเยอรมัน แก่จับได้เลยว่าไวโอลินหนึ่งไม่ฟังแต่รอ? ส่วนแตรนะทำไมไม่ฟังไวโอลินหนึ่งเขา กลุ่มแตรก็เพี้ยน เอาใหม่ กลายเป็นว่าไอ้แตรทอมโบนสามตัวไม่ฟังกันเอง แก่จับเป่าทีละคน แล้วค่อยให้เป่าทีเดียวสามคน จนกว่าเสียงจะเข้ากัน

การที่เสียงไม่เข้ากันคือเสียงเพี้ยนแต่คนเล่นไม่ได้ยิน แสดงว่าตรงนี้ต้องการภาวะการนำจากคนอื่นแล้ว เพราะวงดนตรีใหญ่เกินกว่าที่จะควบคุมตัวเองได้ เลยต้องหาคือคนอื่นมาเป็นวาทยกร ซึ่งไม่ช้าไม่นาน วาทยกรพวกนี้ก็ยกย่องตัวเองหรือได้รับการสถาปนาจากคนบ้องตันทั้งหลายให้กลายเป็นวีรบุรุษขึ้นมา และมีค่าตัวแพงกว่านักดนตรีที่หนึ่งในวงหลายเท่า จนในที่สุดวงดนตรีล้มละลายไปเลยไม่รู้กี่วง เพราะหาไม่มีเงินจะจ่ายนักดนตรี เอาเงินไปจ่ายวาทยกร กับคนที่เล่นดนตรีเดี่ยวจนหมด นั่นคือการหลงทางของโลกตะวันตก

ส่วนวงดนตรีไทยขนาดจะไม่ใหญ่มาก การเอามาเล่นมหาดุริยางค์ฟังทุกที่ เนื่องจากเครื่องดนตรีเสียงมันแหบ ถ้ารวมคนมาเล่นมหาดุริยางค์ 400 คน ก็คือแหบคูณด้วย 400 ทำไม่ได้ นักดนตรีไทยมีภาวะการนำกันเองในระดับที่สูงมาก ให้คนอื่นดูเป็นตัวอย่างได้

กลับมาที่ทฤษฎีเรื่องระนาดทุ้มของผม ระนาดทุ้มเกิดสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อก่อนเราแต่งทำนองหลักห้องวง และเวลาเล่นจริงเครื่องดนตรีที่โดดเด่นที่สุดคือระนาดเอก ตอนหลังเริ่มมีระนาดทุ้มอีกรางหนึ่งมาคอยเล่นขัด เล่นล้อ และสนทนากับระนาดเอก นั่นคือไม่เล่นทำนองตามกัน แต่จะมีออกกลดลวดลายและดันสอดตลอดเวลา กลายเป็นว่าคนที่จะมาเล่นระนาดทุ้มได้จะต้องเป็นคนซึ่งมีฝีมือในระดับครูแต่ยุคหลังมานี้กลับผิดเพี้ยนไป ให้เด็กเล่นระนาดทุ้ม เด็กไม่รู้เรื่องก็ท่องลูกระนาดไป

เรื่องนี้ภรรยาผมเขาไม่ค่อยเชื่อ จนกระทั่งวันหนึ่ง เมื่อไม่นานมานี้เอง (กว่าผมจะทำให้เขายอมแพ้ผมได้ต้องใช้เวลาหลายสิบปี) วันที่ครูสุดจิตต์ ดุริยประณีตเสียด ก็ไปตั้งศพที่วัดชนะสงคราม วงบ้านดุริยประณีตก็มาเล่นประกอบพิธี อันที่จริงหน้าที่มีเพียงเล่นเป็นพิธีกรรม แต่พอพระสงฆ์กลับไปแล้ว พวกนั้นก็นั่งลงเล่นกันต่อไป แล้ววันนั้นตัวครูเขาลงมาตีระนาดทุ้มเอง ชัดเสียยิ่งกว่าชัด ว่าคนที่เป็นตัวนำและเป็นตัวที่มีฝีมือดีที่สุดคือคนซึ่งเล่นบทบาทดูจะเป็นรอง เพราะเวลาเราฟังเราจะได้ยินทำนองหลักจากรนาดเอก ระนาดทุ้มไม่ได้เล่นทำนองหลัก แต่ก็ออกลูกออกอะไรไปได้มากมาย ดันสอดได้มากด้วย เห็นชัดเลยว่านั้นคือภาวะการนำ

วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมระนาดทุ้ม คนมีฝีมือจะไม่แสดงตัวว่าโดดเด่น คนที่จะโดดเด่นคือลูกศิษย์เอกของฉัน ฉันให้ลูกศิษย์เอกของฉันออกหน้า ฉันไปนั่งแสดง

ระนาดตัวที่สอง ในขณะที่ทางตะวันตกถือว่าไวโอลินที่สองเป็นคนที่ฝีมือเป็นรองจากไวโอลินที่หนึ่ง ตามสำนวนที่ว่า “เล่นเป็นมือรอง” (to play second fiddle) แต่ของไทยไม่ใช่เลย ขณะเดียวกันในวงแบบสตริงควอเต็ตซึ่งมีขนาดเล็กคล้ายวงดนตรีไทย ฝีมือเล่นของไวโอลินที่สองก็ไม่ถึงด้อยไปกว่าไวโอลินที่หนึ่งเลย บางครั้งเขาก็สลับกัน

ในวัฒนธรรมไทยเราไม่ชอบที่จะแสดงตัวออกมาให้โดดเด่น ซึ่งความโดดเด่นนี้ไม่ได้แปลว่าคุณภาพ คุณภาพและความสามารถที่แท้จริงมักจะไปอยู่ด้านหลัง ซ่อนตัวไว้ตรงนั้น ซึ่งผู้รู้จะรู้เอง

เครื่องดนตรีไทยแต่ละเครื่องจะเล่นทางของตัวเอง แต่เวลาที่มาเข้าวง เขาต้องฟังกันตลอดเวลา เพราะถ้าเขาไม่ฟังกันจะหลุดออกจากกัน พอคนต่างชาติมาฟัง จะรู้สึกตกใจว่าทำไมถึงเล่นกันอย่างนั้น เหมือนต่างคนต่างเล่น แต่ที่จริงฟังกันอยู่ ลักษณะของวงและการเกาะกลุ่มกันจะทำให้เกิดเสียงและสไตล์บางอย่าง

ครั้งหนึ่งเราเคยเชิญวงดนตรีของบ้านที่อยู่ติดกันมาแสดงที่ศูนย์มานุษยวิทยาฯ ทั้งสองวงเป็นญาติพี่น้องกัน เป็นลูกศิษย์หลวงประดิษฐไพเราะทั้งคู่ เล่นเพลงเดียวกัน แต่เล่นไม่เหมือนกัน เพราะว่ามีอิสรภาพบางอย่างในดนตรีไทยซึ่งต่างจากดนตรีสากลที่สามารถเขียนโน้ตกำกับไว้เลย อันที่จริงดนตรีไทยก็เล่นโน้ตเดียวกันได้ แต่เล่นไม่เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น สิ่งที่น่าวิเคราะห์ที่สุดคือดนตรี ซึ่งแต่ละคนมีเอกลักษณ์และบุคลิกภาพของตัวเอง แต่เอาบุคลิกภาพนั้นมารวมกันจนกลายเป็นสมุหภาพ ถ้าเล่นดนตรีไปนานๆ จะรู้ทันทีเลยว่า มีเสรีภาพและความเป็นอิสระพอที่จะเป็นตัวของตัวเองได้

อนุชาติ : แล้วจะตัดสินใจบนพื้นฐานของสมุทภาพอย่างไร? ในสถานการณ์บางอย่างหรือเหตุการณ์บางอย่างต้องการคนตัดสินใจ และผู้นำบางคนก็ตัดสินใจโดยไม่ปรึกษามวลชน

เจตนา : ในเหตุการณ์อวกาศจะรอให้มีการปรึกษาหารือกันไม่ได้ อาจจะต้องเสียก่อน อย่างในสงครามโลกครั้งที่สองมีการตัดสินใจผิดพลาดหลายอย่าง ที่แสดงผ่านภาพยนตร์อย่างเรื่อง *A Bridge Too Far* ก็เหมือนกัน ในวันดีเดย์นั้นตัดสินใจถูกหรือเปล่านั้นไม่รู้ แต่คนตายไปมาก มีปัจจัยเรื่องอากาศไม่ดีและปัจจัยอื่นๆ อีก แต่ก็ต้องตัดสินใจ ตอนนั้นไอเซนฮาวร์ (Eisenhower) เป็นแม่ทัพ ในสถานการณ์อย่างนั้นต้องมีคนตัดสินใจ แต่เขาอาจจะมีการปรึกษาหารือกันในกลุ่มเล็ก

ผมจะกลับมาเรื่องดนตรี ในฐานะที่เป็นการนำร่วมหรือการนำเชิงสมุทภาพ ในการประชันกัน วงที่หนึ่งจะเล่นก่อน วงที่สองมานั่งเฝ้าฟังว่าวงที่หนึ่งเล่นอย่างไร และวงที่สองจะต้องพยายามเล่นให้เหนือกว่าวงที่หนึ่งให้ได้ พอเริ่มเล่นจะไม่มีเวลาปรึกษากัน แต่ก็มีทางที่จะส่งสัญญาณกันได้ให้เล่นตามกันไปได้ จากนั้นวงหนึ่งก็จะกลับมาเล่นทับวงที่สอง ทับกันไปมาจนมาอยู่อย่างนี้หลายรอบ โดยผู้นำวงจะต้องเป็นคนให้สัญญาณบางอย่าง ซึ่งเราไปเหมาเอาว่าเป็นระนาดเอกเสมอ แต่ไม่ใช่หรอก อาจเป็นระนาดทุ้มก็ได้ หรือเป็นฆ้องวงก็ได้ แล้วแต่เขาจะตกลงกันอย่างไร แต่เขาจะต้องรู้

ดนตรีไทยนั้นเขาฟังกันเองแล้วเขารู้ บางวงไม่ต้องให้กรรมการตัดสินว่าแพ้ เรื่องนี้ผมก็ฟังเขาเล่ามา พอเห็นว่าฝ่ายหนึ่งเหนือกว่าก็หยุดเล่น เก็บเครื่องดนตรี ยอมแพ้กลับบ้าน ยอมรับแต่โดยดีว่า คุณเหนือชั้น และไม่ถือว่าเสียหน้า ถือว่าเป็นการยอมรับ

แล้วกลับไปตั้งตัวใหม่

เรื่องเหล่านี้ต้องคุยกันยาวเลย ต้องวิเคราะห์จากตัวอย่างที่เฉพาะเจาะจงบ้าง แล้วจึงหากฎรวม มิฉะนั้นเราจะพูดแต่ภาพใหญ่ระดับมหภาค อาจารย์ประเวศ (วะลี) ท่านมีคุณูปการมหาศาล แต่สิ่งที่ท่านพูดในภาพใหญ่ระดับมหภาคทำให้บางครั้งคนตามไม่ทัน ถ้าไม่มีประสบการณ์ เมื่อตามไม่ทันก็เลยกลายเป็นการท่องคาถาตามครู

เพราะฉะนั้นเรื่องนำมาสนทนากับผมนั้น การที่มีการสำรวจงานวิจัยหรืองานวิชาการต่างๆ มาก่อนก็ดีแล้ว จะได้ว่าคนอื่นเขาคิดอย่างไร แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ต้องศึกษาจากกรณีตัวอย่างให้มาก

ดร.อดิศร จันทร์สุข : ในต่างประเทศมีคนเริ่มศึกษาเรื่องภาวะการนำเพิ่มมากขึ้น พบว่าเป็นอย่างที่อาจารย์พูด ในกระบวนการต้องมีการสลับบทบาทหน้าที่ค่อนข้างเยอะ และมีลักษณะต้นสัดด้วย เพื่อช่วยดึงศักยภาพของคนออกมา ดนตรีแจ๊สก็เหมือนกัน

เจตนา : เคยมีอาจารย์มาสอนแจ๊สที่คณะดุริยางค์ฯ ของศิลปากร ผมไปฟังเขาคำแรกที่เขาพูด เขาอธิบายว่าแจ๊สคือ “การสนทนา” ผมจำได้เลย แจ๊สไม่ได้ตายตัว ต้องเกาะกันให้ได้ สนทนากัน อย่างนี้เป็นการทำให้เกิดภาวะการนำได้ดีที่สุด เป็นการฝึกคนได้ดีที่สุด แต่เขาก็จะต้องมีหัวหน้าวง ซึ่งแจ๊สไม่ได้กำหนดว่าต้องเป็นเครื่องดนตรีอะไร เป็นทรัมเป็ตก็ได้ เป็นแซกโซโฟนก็ได้ หรือเป็นเปียโนก็ได้ แล้วแต่ว่าเขายอมรับกันเองอย่างดุ๊ก เอลลิงตัน (Duke Ellington) เล่นเปียโน ก็ถือว่าเปียโนเป็นหัวหน้า เบนนี่ กู๊ดแมน (Benny Goodman) เล่นคลาริเน็ต

อดิศร : ผมคิดว่านอกเหนือจากเรื่องการฟัง ประเด็นที่ยากอย่างหนึ่งคือเรื่องความไว้วางใจ ซึ่งถ้าโยงมาถึงสังคมไทย ตอนนั้นก็ไว้วางใจกันไปเรียบร้อยแล้ว เราอยู่ในสถานะที่ไม่สามารถไว้วางใจอีกฝ่ายหนึ่ง และแม้กระทั่งฝ่ายเดียวกันเอง ทำให้ขาดการฟังและไม่รู้ว่าจะไปต่ออย่างไร เพราะต่างก็ระแวงระวังกัน

ถ้าโยงกลับมาเรื่องละคร ถ้าเรารู้สึกไม่ไว้วางใจ เราจะพยายามทำทุกอย่างล้นเกินออกไป เพราะรู้สึกว่าจะทำได้ดีกว่าเขา รู้สึกว่าเราพยายามจะกอบกู้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการก้าวข้ามบทบาทของตัวเองเพราะไม่ไว้วางใจอีกฝ่ายหนึ่ง เราจะทำแทนเขาไปเสียทั้งหมด จะเห็นชัดว่า ในขณะที่พยายามจะเล่นเกินหรือพยายามจะอุ้มละคร แต่ความเป็นจริงคือคุณไม่ไว้วางใจ ละครก็ออกมาไม่ต่ออย่างที่อยากจะได้

เจตนา : ผมจะเล่าเรื่องดนตรีต่อ ครูเอื้อ (สุนทรสนาน) พอรับนักร้องเข้ามา ก็จับให้ร้องเพลงหมู่ก่อน อยู่ไปสักพักจะให้ร้องเดี่ยว เพื่อทำให้เคารพซึ่งกันและกัน เกิดการทำงานเป็นทีม สังเกตได้ว่าเพลงหมู่ของเขา โดยเฉพาะนักร้องรุ่นแรกๆ ที่เขามาด้วยกัน จะแน่นมาก เพราะต้องฟังซึ่งกันและกัน

สังคมไทยแต่เดิมฟังคนอยู่สองประเภทเท่านั้นคือ (หนึ่ง) ผู้นำในฐานะประมุข ซึ่งขึ้นกับบารมีส่วนพระองค์ด้วยนะ ต้องสั่งสมบารมีและการพูดที่เป็นแก่นสาร (สอง) พระเถระ ซึ่งเราให้เอกสิทธิ์ในการเทศนาให้เราฟังโดยเราไม่เถียง

แล้วเกิดอะไรขึ้นในรัชสมัยปัจจุบัน? พระสงฆ์ส่วนใหญ่สูญเสียความโดดเด่นทางด้านนี้ไปแล้ว สมัยก่อน 20-30 ปีที่แล้วมา เช้าวันอาทิตย์ 8 โมง ท่านพุทธทาสจะแสดง

ปาฐกถาธรรม ไม่ใช่คำว่าเทศน์ ท่านก็มีเกร็ดอะไรของท่าน และมีอารมณ์ขันด้วยนะ ส่วนที่สองนี้สูญไปแล้ว อย่างวัดบวรนิเวศยึดพระคัมภีร์มากไป อธิบายไม่เต็มที่ และก่อนที่พระยันตระจะเสียชีวิต เขาเก่งมาก ผมเคยฟัง และในที่สุดก็ตกอยู่ในห้วงกิลเลส ความจริงถ้ายันตระเลือกเดินไปในทางธรรมะจริงๆ เขามีพรสวรรค์ทางด้านความคิดเป็นขั้นเป็นตอน ใครที่ฟังด้วยใจเป็นธรรม ไปเอาเหบบันตระเก่าๆ มาฟัง ส่วนอัญชชะลี (ไพรีรัก) หลังจากงานชุมนุมใหญ่แล้ว ต้องให้ไปทำงาน อื่นที่ไม่เกี่ยวกับการโจมตีใครเลย เพราะว่ามีความสามารถสูงมากในการสื่อสาร เรียบเรียงความคิดก็เก่งมาก อย่างเมื่อวาน เวลาที่เธอแนะนำคุณสุเทพก็ใช้วิธีที่เหมือนกับโหมโรง เก่ง หลังจากนั้นต้องให้ไปทำงานอื่น ไปทางธรรมะไปเลย อย่าให้มายุ่งกับทางโลกมาก เพราะเป็นคนที่มีอัจฉริยภาพสูงมาก

ไม่มีอะไรจะทดแทนความไม่ไว้เนื้อเชื่อใจกันได้ นอกเสียจากจับคนเป็นกลุ่มมาทำงานร่วมกันและให้งานที่ยาก ซึ่งทำคนเดียวไม่ได้ อย่างเรื่องดนตรีเป็นตัวอย่างที่ชัดที่สุด

การสอนวิชาศึกษาทั่วไปนี่ก็ล้มเหลวมาตลอดเพราะเกาะกลุ่มกันไม่ได้จริง ไม่ใช่การสอนเป็นทีม กลายเป็นการสลัดกันไปมา แม้กระทั่งฝรั่งเองก็ลำบาก พวกหนึ่งถือรวมบทความ นานทีจะพบสักเล่มที่บรรณาธิการอ่านทั้งหมดและสังเคราะห์เชิงวิจารณ์ได้ ส่วนใหญ่บรรณาธิการแทบใช้ไม่ได้เลย เพราะอัตราคนสูงมาก ถ้ารวมเล่มจะใช้คำว่าความเรียงโดยนักเขียนที่หลากหลาย คือต่างคนต่างเขียนแล้วมารวมเล่ม

ตอนผมรับทุนไปวิจัยที่เบอร์ลิน ผมบอกเขาเลยว่า ทำไม่ลือไม่หัดลูกศิษย์ให้จัดรายงานการประชุม การจกรายงานการประชุมเป็นการทำลายอัตราที่ดีที่สุด แต่ว่าต้อง

เป็นคนที่มีความสามารถในการถ่ายทอดสื่อสารออกมาได้ ในขณะที่เดียวกันต้องฟังทุกคน แล้วหลอมมันให้ได้ ซึ่งงานแรกที่ผมถูกใช้ ผมเกือบตาย ผมกลับจากเมืองนอกได้ไม่กี่วัน ผู้ใหญ่ท่านโยนผมลงไปในการประชุมนานาชาติเลย ให้เป็นคนจดรายงานการประชุมนานาชาติ แล้วผมฟังแขกอินเดียไม่ออก เอาเทปมาเปิดใหม่ให้ฝรั่งฟัง ฝรั่งก็ฟังไม่ออก และในที่สุดผมก็ยกเมฆ ทั้ง สกอ. มีคนเขียนรายงานการประชุมได้หนึ่งคน แต่ตอนนี้เธอก็เจริญเติบโตไปอยู่ตำแหน่งสูงขึ้นแล้ว วันหนึ่งผมถามว่า “หนูจบอะไร?” เขียนรายงานการประชุมดี คือฟังคนอื่นและเก็บประเด็นได้ คำตอบคือ “หนูจบพีชสวนคะ” นี่เป็นการยืนยันเรื่องอุดมศึกษาที่เราต้องการ ว่าต้องการคนที่ทำอะไรได้หลายอย่าง และต้องการคนที่รู้จักที่จะเข้าใจคนอื่นเขา เรียนพีชสวนมันเสียหายตรงไหน? ในเมื่อเรียนพีชสวนแล้วเขียนภาษาไทยได้ดี ในขณะที่คนจบอักษรศาสตร์เขียนไม่ได้

จุดหมายปลายทางของเราจะต้องทำพิธีอำลาวีรบุรุษ แล้วสร้างผู้นำที่อยู่ในระดับธรรมดาสามัญ สามารถจะนำกันเองได้ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนรับหน้าที่ได้ รับฟังซึ่งกันและกัน คิดร่วมกัน หาทางออกร่วมกัน

รูปเคารพหมดสมัยแล้ว เดียวนี้มีการเอาใจมารำปั้นเป็นรูปเคารพได้ภายในเวลาไม่กี่ปี โอ้โฮ ต้องให้รางวัลเลย บั่นจนกระทั่งปลดรูปเคารพเก่าได้ ถึงไม่ให้เงินคนบางกลุ่มก็เชื่ออะ คนบางประเภทที่ถูกบั่นและคนที่ไร้การศึกษาไร้ความคิดที่เป็นของตัวเองไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์อะไรเลย ไม่ต้องจ้างด้วยเงิน พูดยี่ให้เคลิ้มก็ตามแล้ว อย่างเรื่องที่น่ายพันโทพูดยี่ให้นักเรียนมัธยมปลายเคลิ้ม ทำให้ทุกคนพร้อมที่จะไปตายอย่างที่ผมเล่าให้ฟังข้างต้น

ศรัทธาต้องมาด้วยการค้นพบตัวเอง ถ้าไม่มีเครื่องรองรับศรัทธาด้านในจะไปทำอะไรได้ นักดนตรีใช้เวลาส่วนใหญ่กับการซ้อม ต้องซ้อมส่วนตัวก่อนจะไปซ้อมเป็นหมู่คณะ ถ้าฟังตัวเองไม่ออกก็เป็นเพราะว่าไม่มีเครื่องรับข้างใน สิ่งที่เราสูญเสียไปแล้วคือรูปเคารพ หรือผู้นำแบบปัจเจก สิ่งเหล่านี้หมดไปแล้ว

ฮอลลิวูดและการโฆษณามีส่วนในการสร้างวีรบุรุษแบบปัจเจกเหล่านี้มาก หนึ่งอย่าง *ลุงบุญมีระลึกชาติ* ได้รางวัลเพราะอะไร? เพราะตบหน้าฮอลลิวูด ทั้งเรื่อง ทั้งเทคนิค ซึ่งฮอลลิวูดก็เคยถูกตบหน้ามาหนึ่งแล้วตั้งแต่ปีค.ศ. 1960 โดยพวกหนังฝรั่งเศสรุ่นใหม่ ที่เอากล้อง 16 มม. เดินถ่ายตามถนน เพื่อแสดงให้เห็นว่าทำหนังได้ด้วยทุนที่น้อยมาก ถ่ายโลเคชั่นตลอด

อดิศร : อาจารย์ครับ ในแง่ของการสร้างภาวะผู้นำในสังคมที่บอกว่าต้องเริ่มต้นจากการสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ ในแง่ของการทำโครงการเราจะวางบทบาทตัวโครงการอย่างไร? เพื่อให้คุยกับคนในสังคมรู้เรื่อง ในขณะที่เดียวกันก็ท้าทายวัฒนธรรมของการยอมรับทุกสิ่งทุกอย่างตามที่คนในบทบาทผู้นำโยนลงมาให้ ในแง่การทำงานของเราจะเป็นอย่างไร?

เจตนา : หยุดใช้สื่อฯ ลักพิกได้ไหม? เอามนุษย์มาสัมผัสมนุษย์ โดยที่เราเป็นตัวกลาง ต้องข่มใจตัวเอง ต้องฟังทุกฝ่ายให้ได้ ฟังด้วยจิตใจพินิจพิเคราะห์ว่าเขาพูดนั้นเขาต้องการอะไร? วิเคราะห์หรือออกมาให้ได้ และฟังได้ทั้งสองข้าง แล้วในที่สุด ตัวกลางของเรา ไม่ใช่ในฐานะผู้ไกลเกลี่ย ไม่ใช่ในฐานะคนกลาง เพียงแต่นำวัฒนธรรมการฟังกลับมาให้ได้เท่านั้น

ในเมื่อวัฒนธรรมการฟังสูญสลายไปแล้ว คนก็จะฟังเฉพาะสิ่งที่ตื่นเต้นเร้าใจ สิ่งที่ทำลายโลกคือสื่อฯ มีหนังสือเล่มหนึ่งของเซอร์ริชาร์ด ฮอกการ์ต (Richard Hoggart) เรื่อง *สื่อมวลชนในสังคมมวลชน : มายาคติและความเป็นจริง (Mass Media in a Mass Society: Myth and Reality)* แกะเอาจริง แก้อัดบีบี่ซีเลียแหลกเลย

ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าทำตัวเป็นกลางแล้วไม่มีความรู้สึกอะไรเลย ต้องรับรู้ความรู้สึกคนอื่นได้ ต้องได้รับการฝึกฝนให้รับฟังคนอื่นและวิเคราะห์ให้ได้ ถ้ารับฟังไม่ได้ก็จะไม่เกิดทวิวจน์ (dialogue) สังคมอยู่ได้ก็ด้วยทวิวจน์

ผมพยายามหาทางให้สภามหาวิทยาลัยที่ผมเป็นกรรมการอยู่ไปมีปฏิสัมพันธ์กับประชาคมของมหาวิทยาลัย แต่ก็ยังหาทางไม่ได้เลย แต่เดิมนิยามตามคณะก็ให้เขามาเสนอให้ฟัง ซึ่งไม่ได้สัมผัสกับคนจริงๆ เลย ตัวแทนกลุ่มก็ไม่ได้เป็นตัวแทนที่แท้จริง ตัวแทนอาจารย์ไม่ได้เป็นตัวแทนที่แท้จริง เป็นเพียงตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์ รุ่นแรกๆ ยังดีนะ กล้าท้าทายนายกสภาฯ ยกมือขึ้นถาม แสดงความเห็น แต่พอรุ่นนั้นหมดไปแล้วที่เหลือก็เข้ามาบดเคี้ยวแบบเดียวกัน คิดแต่ว่าวันนี้ไหวตชนะหรือเปล่า เพราะฉะนั้น การเชื่อมโยงที่ว่าไม่มี จะทำอย่างไร?

อนุชาติ : ต้องสร้างพื้นที่ใหม่หรือเปล่า? ผมเห็นคล้ายกับอาจารย์นะครับว่าเรื่องเด็กรุ่นใหม่ต้องเข้าโครงการจัดการอัจฉริยภาพ ผมเห็นความปรารถนาดีของผู้ใหญ่ที่จะบ่มเพาะคนรุ่นใหม่ อยากเห็นมหาวิทยาลัยได้ผลงานตีพิมพ์ แต่สิ่งที่ออกมาทั้งหมดกลับกลายเป็นคล้ายกับว่ามหาวิทยาลัยมาบีบบังคับ มาลดคุณค่างานวิชาการลงไปให้เหลือเป็นผลิตผลอะไรบางอย่างเพื่อมาแลกเงิน คุณค่าก็ถูกลดทอนลง ผมหวังว่าในระยะยาวก็จะ

ก่อนทำลายความรักมหาวิทยาลัย ความรู้สึกที่จะทำงานร่วมกัน ความผูกพันก็จะลดลงไปทันที เพราะไม่ได้ปฏิสัมพันธ์กันเอง และทุกอย่างเข้ากรอบหมด

เจตนา : ผมจะเล่าตัวอย่างอังกฤษ เป็นสิ่งที่เกิดด้วยวัฒนธรรมของเขา ที่มหาวิทยาลัยเก่าแก่อย่างเคมบริดจ์กับออกซฟอร์ดมีการแยกเป็นวิทยาลัยหลายสิบแห่ง คนที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยจะต้องเป็นอาจารย์ประจำที่วิทยาลัยด้วยหลังจากที่ผมหายไป 25 ปีโดยไม่ได้กลับไปที่วิทยาลัยเก่าเลย ครูผมก็พาไปกินข้าวกลางวัน ที่โต๊ะนั้นมีอาจารย์ประมาณ 20 คน จาก 20 สาขา วันนั้นผมไปนั่งข้างศาสตราจารย์คนหนึ่ง ไปอีกครึ่งก็เจอกับศาสตราจารย์ด้านอื่น ก็นั่งคุยแลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา เสร็จแล้วมีเวลาอีก 1 ชั่วโมงให้เข้าไปนั่งในห้องอเนกประสงค์ นั่งอ่านหนังสือพิมพ์ สมัยก่อนเข้าไปสูบบุหรี่กัน แต่สมัยนี้สูบบุหรี่ไม่ได้แล้ว

เขาคุยอย่างนี้ 20 ปี คุยกันข้ามสาขา คุยกันทุกวัน วันละครึ่ง ไม่มีอะไรที่มาทดแทนสิ่งที่ผมเรียกว่ามนุษย์สัมพันธ์สมนุษย์ ระบบแบบนี้เอื้อให้คนหลากหลายมาก เพราะฉะนั้น เรื่องสหวิชาการไม่ต้องไปสอนเขา เขาคุยกันอยู่แล้ว

ที่ยอดเยี่ยมที่สุดคือข้อสอบแบบอังกฤษที่ผมได้ผ่านมาในสาขาวิชาภาษาปัจจุบันเรียกเป็นเปเปอร์ เปเปอร์ละ 3 ชั่วโมง ต้องทำ 4 ข้อ หนึ่งในสี่ข้อเป็นความรู้ที่ไม่มีการเรียนการสอน เช่น ดนตรี ทัศนศิลป์ ปรัชญา ถ้าอยากจะรู้ก็ไปฟังการบรรยายตอนเย็น เหมือนกับ กคน. (กรมการศึกษาออกโรงเรียน) ดนตรีก็มีให้ฟังมากมาย นักเรียนเล่นกันเอง ข้อสอบหนึ่งในสี่ข้อนี้กำหนดไว้เลยทำให้เรียนด้วยตัวเอง สิ่งนี้แหละที่อยู่กับผมมาจนทุกวันนี้ สิ่งที่เราค้นพบด้วยตัวเอง เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น ส่วนที่ครูสอนก็เป็นส่วนที่เราจำ

ได้บ้างไม่ได้บ้าง บางทีก็ประทับใจ แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยน่าประทับใจ ผมถึงบอกว่าภาวะผู้นำมาจากการค้นพบและเป็นการค้นพบตัวเองจากภายใน

ความรู้เรื่องบริหารจัดการบางอย่างเป็นสิ่งที่จะต้องเรียนรู้ อย่างเรื่องการเงิน ถ้าไม่เข้าคอร์สฝึกอบรมและเรียนด้วยตัวเองก็ลำบาก เพราะซับซ้อนมาก หรือเรื่องการประชุมงานกับองค์กรเอกชน ถ้าเข้าไปรับตำแหน่งบริหารโดยไม่รู้เรื่องเหล่านี้มาก่อนก็ยากเหมือนกัน ผมเป็นคนปกติเมื่ออายุ 39 ปี เรียนผิดเรียนถูก และผิดเสียเยอะ ผมให้ทำสัมมนาทุกวันศุกร์ตอนบ่าย ให้อาจารย์มาเสนอบทความวิชาการกัน ภายใน 6 เดือนเขาเตรียมการลงชื่อจะไล่ผม เพราะวันศุกร์เป็นวันที่เขาไม่มาทำงานกัน และผมก็ไม่รู้คนกลุ่มหนึ่งที่พอใจก็สนุกสนานด้วย แต่ส่วนใหญ่แล้วเขาไม่มาทำงานวันจันทร์กับวันศุกร์

ส่วนความสำเร็จที่มาจากกลไกในการโฆษณาเราจะละเลยทำเป็นไม่เห็นก็ได้ ที่สำคัญคือ ทำอย่างไรให้คนเห็นว่า ใช้ตรงนี้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร

ขณะนี้การจะเขียนเปเปอร์อะไร การเตรียมตัวทำได้เร็วขึ้นเพราะอินเทอร์เน็ต แต่ก็เสียเวลามากมายกับสิ่งที่ไม่ตรงกับความต้องการ สมัยก่อนต้องไปห้องสมุด และในโลกนี้มีห้องสมุดที่มีหัวข้อ มีดัชนีการค้นคืนๆ อยู่ไม่กี่แห่ง

สังคมปัจจุบันดูเหมือนว่าเราโดดเดี่ยวมากขึ้นทั้งที่มีข้อมูลข่าวสารเข้ามามากมาย ผมว่าคนปัจจุบันเหงากว่าคนโบราณเพราะไม่มีเพื่อน ร้านกาแฟปากซอยก็ไม่มีแล้ว สมัยก่อนมีร้านกาแฟปากซอยที่มีโต๊ะหินขัด มีถั่วตัดโนล เราพบกันที่นั่น แต่ฝรั่งเศสยังรักษาร้านกาแฟไว้ได้นะ จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังรักษาไว้ได้ ตามหัวถนนแถวซอร์บอนน์

ยังเต็มอยู่ ยังรักษาไว้ได้เพราะคนไปนั่งคุยกัน ผมแปลกใจว่าทำไมชอบมานั่งดื่มไวน์ตามร้านในเมื่อซื้อไปดื่มที่บ้านก็ได้ ทั้งนี้ก็เพราะต้องการจะนั่งคุยกับคนอื่นโดยไม่มีคนมาไล่ นี่เป็นวัฒนธรรมเขา

หลักใหญ่ใจความก็คือให้พยายามเข้าใจวัฒนธรรมตัวเองให้ดี ย้อนหลังไปจนเห็นได้ว่าปัจจุบันกับอดีตเชื่อมโยงกันอย่างไร เรื่องรูปเคารพเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด รูปเคารพที่มาจากศรัทธากับรูปเคารพที่มาจากการบินและล้างสมอง อย่างหลังนี้ทำลายความสามารถในการวิจารณ์ลงไปทั้งหมด

ดูไปแล้วสังคมเรากับสังคมตาลีบันไม่ดีกว่ากันเท่าไร เาใครจากโลกอื่น จากดาวพระอังคาร มาทำการประเมินว่าอัฟกานิสถานสมัยปัจจุบันเหนือกว่าอัฟกานิสถานสมัยตาลีบันอย่างไร แต่สำหรับประเด็นผู้หญิง ปัจจุบันก็ต้องเหนือกว่าแน่เพราะเมื่อก่อนผู้หญิงโดนกดเหลือเกิน

ครั้งหนึ่งเมื่อ 500 ปีกว่าที่แล้ว สมัยที่พวกมุสลิมไปปกครองยุโรป บ้านเมืองมีความสุข ยิวก็อยู่ได้ คริสเตียนก็อยู่ได้ อยู่ร่วมกับพวกอิสลามได้ ไม่ชวากัน บางเมืองในสเปน เช่น เมืองคอร์โดบา (Cordoba) ในมัธยมสมัยมีไฟถนนแล้วรถใช้ตะเกียง ก็ถูกปกครองโดยพวกมุสลิม และพระคัมภีร์ทั้งหลายก็มีผู้รู้เขียนให้ความเห็นกันไว้หลากหลาย แต่ตอนนี้กลับไปเป็นอนุรักษนิยมสุดขีด น่าเสียดาย เพราะเขาเคยมีอารยธรรมที่สูงส่ง

อดิศร : เห็นอาจารย์พูดถึงสหสาขาวิชาการ โครงการเรา ก็มี พยายามทำอยู่เหมือนกันครับ

ชลนภา : ตอนแรกเราคิดว่าองค์ความรู้ยังมีน้อย และวิธีคิดยังตร่วงเดิมว่าจะต้องมุ่งผลิตงานวิจัย แต่คิดไปคิดมา ถ้าเราเร่งเกินไปและไม่ให้ความสำคัญกับคน เพียงแค่ผลิตงานกันปีเดียวก็จบ เลยคิดว่าถ้าเราถอยมาดูเรื่องการบ่มเพาะคนรุ่นใหม่ให้มีจิตใจเปิดกว้าง มีความพร้อมที่จะมาเรียนรู้เรื่องต่างๆ ร่วมกัน และทำกิจกรรมบนปฏิบัติ (COP: Community of Practice) โดยที่ไม่จำเป็นต้องพูดเรื่องการวิจัยเรื่องภาวะการนำล้วนๆ แต่มาดูว่าในบริบทของแต่ละคนที่ยืนอยู่ในแต่ละสาขาวิชาต่างๆ จะเชื่อมโยงกับงานตรงนี้อย่างไร ในขณะที่เดียวกันอาจจะเป็นวาระซ่อนเร้นของเราที่เราเชื่อมั่นว่านักวิจัยเหล่านี้ก็มีภาวะการนำในตัว หากสามารถบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์ในตัวเขาให้เติบโตขึ้นได้โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เราชำนาญอยู่ น่าจะเป็นเรื่องดี เลยคิดว่าการดำเนินงานโครงการเพื่อสร้างองค์ความรู้ในช่วงปีแรก จะเน้นการพัฒนาเครือข่ายนักวิจัยผู้นำในอนาคต เป็นกลุ่มนักวิจัยรุ่นใหม่สักประมาณ 15 คน จากหลากหลาย หลายมหาวิทยาลัย ทั้งต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ

เจตนา : ก่อนที่จะไปไกลกว่านั้น มีหลุมพรางอยู่อันเดียว คือคุณบอกว่าเขามาจากสาขานั้นสาขานี้ ขนาดครูเขาเองยังจับแนวคิดของวิชาเขาไม่ได้ บางคนรู้แต่เนื้อ แต่รู้เนื้อบ้างก็ยังมี ชนชนนี้ไม่รู้เนื้อ รู้แต่ระเบียบวิธีวิจัย

ผมว่าทำอย่างไรจะให้คนเหล่านี้เข้าใจสาขาของเขาเองก่อนว่าแนวคิดหลักคืออะไรที่เราพิเคราะห์มีอยู่สองวิชาต่อเนื่องมาหลายสิบปีแล้วในโรงเรียนมัธยม คือพิลึกกับคณิตศาสตร์ เพราะครูไม่รู้จักคิดเลย เพราะฉะนั้น ถ้ามาถามผม คนที่จะเข้ามาปะทะสังสรรค์กันจะต้องมีสองกลุ่ม กลุ่มใหญ่ที่คุยกันเรื่องแนวคิดของแต่ละสาขา และเอาคนเหล่านี้มารวม

สนทนาด้วย มาตั้งคำถาม

ผมคิดว่าอาจารย์ปรีดี เกษมทรัพย์ เป็นอาจารย์กฎหมายที่มีคุณูปการสูงมาก (ขอให้ลืมเรื่องที่ท่านไปรับใช้รัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียรเสีย) แต่ท่านเข้าใจแก่นแนวคิดทางกฎหมาย ศึกษาเรื่องจิตวิญญาณของกฎหมาย เอาเรื่องนิติปรัชญาเข้ามาสอน ให้ลูกศิษย์ของท่านอย่างพวกกิตติศักดิ์ ปรัตติ มาคุยกับพวกผม คุยกับสุลักษณ์ (ศิวัรักษ์) ก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่มีคุณูปการมหาดศาล พยายามจะให้คนรุ่นใหม่ได้สัมผัสกับความรู้นอกเหนือไปจากตำราของวิชา เคยมีการจัดกลุ่มเสวนาที่วัดบวรนิเวศ เข้าไปนั่งคุยกันในโบสถ์เก่าชั้นๆ ผมก็เคยเข้าไปคุยกับเขา ถ้าไม่เช่นนั้นสหสาขาวิชาการที่คุณพูดก็จะมาเป็นแห่ง และพอมาเจอกันแล้วก็ไม่เข้ากัน เป็นแค่อยู่เคียงกัน เพราะเนื้อในไม่สมานกัน คนที่ไม่เข้าใจแนวคิดวิชาของตัวจะคุยกับคนอื่นลำบาก

ผมจึงศึกษาเรื่องศิลปะ เราทำเรื่องนี้ต่อเนื่องกันมาตั้งนาน ทำให้เรารู้ว่าคนในสาขาตัวเองบางที่ยังไม่เข้าใจหลักการของสาขาของตน เพราะฉะนั้น ต้องมีพี่เลี้ยงสำหรับคนเหล่านี้ หรือมีกลุ่มสนทนาของผู้รู้ในกลุ่ม ของผู้หลักผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่พูดแบบสังฆราชผู้ใหญ่ที่ฟังเป็น มีไหม?

ชลนภา : กลุ่มเครือข่ายนักวิจัยรุ่นใหม่ยังไม่สุกงอมดีนัก ต้องมีพี่เลี้ยง แต่ก็ติดขัดว่าจะมีใครสนใจเรื่องภาวะการนำ แต่ถ้าอาจารย์พูดเรื่องแนวคิดก็จะโยงมางายขึ้นอย่างล่าสุดที่เราพยายามไปทบทวนวรรณกรรมเรื่องภาวะผู้นำผ่านองค์ความรู้ต่างๆ ของไทย พบว่าอาจจะไม่ได้ใช้คำนี้ได้ในภาษาไทย อย่างเรื่องความเป็นธรรม ในทางกฎหมายเขาก็ไม่พูดกัน แต่วิชานิติปรัชญาพูดเรื่องนี้ สาขาอื่นคงจะใช้คำอื่น แต่คงต้อง

ชวนคนมาคุยทำนองนี้ ซึ่งที่จริงแล้วก็มีความกังวลที่ปรึกษา คงต้องออกแบบกระบวนการมาเชื่อมกัน

เจตนา : ผมอยากจะทำให้ตัวอย่าง ในทางศิลปะมีการเปิดภาควิชาทฤษฎีศิลปะ และมีการสอนปรัชญาศิลปะ แต่คนที่สอนเหล่านั้นไม่มีความคิดอะไรที่เป็นปรัชญาเลย เพียงแค่เปิดตำราฝรั่ง แต่บางคนก็อันตราย เพราะชอบพูดอะไรที่เป็นปรัชญา เป็นหลักการ ประกาศศาสนาโดยยังไม่บรรลุ ก็ได้ของดิบกับของไม้ ต้องเอาคนอย่างหมอพุนพิศ (อมาตยกุล) มาพูด เพราะความรู้มหาศาล แต่ผมเสียดายที่แกไม่สนทนากับใคร เวลาแกพูดเรื่องดนตรีไทย พูดเรื่องประวัติ ความรู้ที่กว้างทั้งลึก ถ้ามีคู่สนทนาด้วย ตั้งคำถามเราจะได้อะไรที่เรานำมาปรับไปในทางหลักการทฤษฎีและปรัชญาได้

บรูซ แกสตัน ก็เป็นอีกคนหนึ่ง เป็นคนต่างประเทศที่มาเรียนเมืองไทย เรียนรู้เรื่องไทย แล้วเข้าใจคนไทยได้ดีกว่าคนไทยเสียอีก ในด้านการดนตรีเขาได้วิชาชั้นสูงมาจากครูสองคนคือ ครูบุญยงค์ และครูบุญยัง (เกตุคง) พี่น้องกัน เขาได้วิชาชั้นสูงเลย และวิเคราะห์ได้เพราะมีจุดถอยห่าง

เพราะฉะนั้นอย่าเพิ่งเอาคนหนุ่มคนสาวเข้ามาปะทะสังสรรค์กันโดยที่ไม่มีความพร้อม แต่เมื่อเขาฟังผู้อาวุโสพูดแล้ว เขาน่าที่จะตอบโต้ได้ ถ้ามได้ ต้องเอาคนประเภทนั้น

ให้สงสัยไว้ก่อน เพราะการสงสัยคือจุดเริ่มต้นของกาลามสูตร และเป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญาของเดส์การ์ตส์ (Descartes) ด้วย ตะวันตกกับตะวันออกเหมือนกัน การสนทนาที่เป็นแก่นสารนั้นหายไปหมดแล้ว โทรทัศน์ทำผิดพลาดมากเพราะชอบเอาคนที่

พูดกันไม่ได้มาทะเลาะกัน ไม่ฟังซึ่งกันและกันเลย เสียเวลา ผมเลิกดูไปเลย โทรทัศน์ที่บ้านมีไว้สำหรับดูรายการฝรั่งเศส เสียเงินตั้งมากมายดูจริงๆ ช่องเดียว ชาวไทยผมก็เลิกดูไปแล้ว ดูไม่ได้ ดูแล้วเสียอารมณ์

ผมว่าการเริ่มต้นไม่ผิด แต่อย่าไปเร่งว่าต้องตอบวัตถุประสงค์ให้ได้ภายในเวลาเท่านั้นเท่านั้น ต้องค่อยๆ “สร้างสำนัก” ซึ่งเป็นคำของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งท่านมีกลุ่มที่คุยกันรู้เรื่อง และก็มีรุ่นลูกศิษย์ตัวเอง แต่อาจารย์ฉัตรทิพย์มองโลกสวยไปหน่อย มองชนบทสวยไปหมดทุกอย่าง แต่ท่านสามารถดึงคนบางคนที่ไม่ได้เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยแต่สามารถจะทำได้ ด้วยบุคลิกภาพของท่านซึ่งเป็นคนที่ย่อนโยนและเป็นมิตรกับคน ท่านสร้างสำนักได้จริงๆ

อดิศร : ผมเสียดายกลุ่มนักวิชาการหัวก้าวหน้า โดยเฉพาะพวกที่มีชื่อเสียงมีคนติดตามจำนวนมากในเฟซบุ๊ก มีการวิพากษ์ตนเองน้อย เลยสับสนว่าเกิดอะไรขึ้นในบ้านเรา หลายคนอ่านเยอะมากแต่ไม่สามารถจะวิพากษ์ฝั่งของตัวเองได้ ผมคิดว่าเป็นห่วงสังคมบ้านเรามาก

ชลนภา : เข้าใจว่าภาวะนี้เหมือนช่วงที่ฮิตเลอร์ขึ้นมามีอำนาจ เพราะแม้แต่นักคิดระดับนำของเยอรมนีก็ยังไม่วิพากษ์ รู้สึกจะตามกระแสเป็นส่วนใหญ่

เจตนา : เพราะขาดศรัทธา แต่ผมยังตีคำว่าศรัทธาไม่ออก เพราะผมไม่มีรูปเคารพ เมื่อขาดรูปเคารพ ก็เสี่ยงกับการหลงตัวเองมาก เพราะไม่มีอะไรน่าเคารพนอกจากตัวเอง ส่วนตัวผมนี้ ปีใหม่ทุกปีลูกศิษย์จะต้องเล่นละครล้อผมเป็นภาษาเยอรมัน ครั้ง

หนึ่งมีคนเล่นขึ้นมาบนเวที แล้วเล่นเป็นตัวผมเวลาพูดถึงโยฮันน์ เซบาสเตียน บาค, ลูตวิก ฟาน เบโทเฟน, โยฮันเนส บราห์มส์, วอล์ฟกัง อมาเดอุส โมซาร์ท คนสุดท้ายนี้ เขาทำผมลงไปหมอบคลานและกราบเลย อ่านใจผมออก แล้วตั้งพวกลูกศิษย์ เขาล้อผม รายการนี้ล้อผมแล้วถูกใจที่สุด ✨

2

ความเป็นผู้นำจากเบื้องล่าง

วันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2557 ณ พนาศมร รีสอร์ท อ.บึงกรวย จ.นนทบุรี

ดร.อดิศร จันทร์สุข : อาจารย์เจตนาเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยมหิดล เป็นอดีตอาจารย์คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร รุ่นก่อตั้ง ใครที่เคยดูละครเรื่อง “น้ำใสใจจริง” และอาจารย์ก็เป็นตัวละครหนึ่งในหนังสือเรื่อง *คุณหนูแว่นตาโต และคุณหนูแว่นตาแตก* โดยคุณชัชฌาย์ แสงกระจ่าง เป็นผู้เขียนกระบวนการทำงานวิจัยผ่านนวนิยายนะครับ ซึ่งน่าสนใจมาก อาจารย์เป็นเมธีวิจัยอาวุโสของ สกว. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) อาจารย์มีงานเยอะมาก ผมมีเพื่อนเรียนเรื่องการละครอยู่ที่เยอรมนี จะชื่นชมอาจารย์มาก อาจารย์เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับไม่ใช่เฉพาะในเวทีบ้านเราแต่ในระดับนานาชาติ ท่านก็ไปบรรยาย

วันนี้ เราารู้สึกว่าได้รับเกียรติจากอาจารย์มาก จริงๆ คณะทำงานได้มีโอกาสไปพบอาจารย์มาแล้วรอบหนึ่ง และได้พูดคุยกับอาจารย์เกี่ยวกับเรื่องของโครงการ ซึ่งอาจารย์ก็ได้ให้ข้อคิดหลายเรื่องที่ผมรู้สึกว่าเป็นเรื่องสำคัญ วันนี้ที่เชิญอาจารย์มา ออก

ให้มาเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจกับพวกเรา ในการเริ่มต้นเดินทางไปด้วยกัน ก็ขอกราบ
ท่านอาจารย์ได้บรรยายให้พวกเราฟังด้วยครับ

ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ : สวัสดีครับ ผมไม่ชอบคำว่าผู้นำ มันเป็นเรื่องที่ฝังใจ
มาตั้งแต่อายุ 6 ขวบ ตอนนั้นเป็นสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แล้ว
เขาให้เราท่องคาถา ช่วงนั้นผมยังเด็กมาก ผมก็ท่องตามเขาไปว่า “เชื้อผู้นำชาติพ้นภัย”
แล้วทำไปทำไมไม่ค่อยได้พ้นภัยจริง คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เสียด้วยซ้ำที่ทำให้
เราตกอยู่ในห้วงมหันตภัย ต้องให้คนไทยคนอื่นมาช่วยกันแก้ ยิ่งไปกว่านั้น ช่วง
สงครามโลกครั้งที่สอง พ่อผมเป็นครูใหญ่โรงเรียนบพิตรพิมุข ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนทั้ง
วิชาสามัญและวิชาทางด้านอาชีพศึกษา จะมีการสอนภาษาเยอรมันด้วย และมีอาจารย์
ชาวเยอรมันมาประจำที่นั่น เขาเอาเครื่องหมายของพวกนาซี คือสวัสติกะ ซึ่งความจริง
เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนอารยันมาให้กับพ่อผม แล้วพ่อก็เอาไปโยนไว้ที่ไหนสักแห่ง
ผมดูหน้าพ่อแล้วรู้สึกว่ พ่อค่อนข้างจะพะอืดพะอมกับสิ่งนี้ แต่พ่อก็ไม่ได้อธิบายให้ผม
ฟังว่าคืออะไร แต่ผมรู้ผมดูจากหน้าพ่อแล้วว่า พ่อไม่สบายใจกับสิ่งนี้

ฉะนั้น คำว่า “ผู้นำ” ตั้งแต่เล็กมาแล้ว ทำให้เรารู้สึกว่ามันเป็นตัวที่จำกัดเสรีภาพ
ของเรา ว่าทำไมเราอยู่ของเราตามแบบของเราได้ไหม เราอยากจะทำสิ่งที่เราคิดว่าพอใจ
ทำไมเราต้องไปเชื่อเขาด้วย เขาเป็นใครละ ถ้าเขาเป็นพระพุทธรูป เราก็อาจจะยอมรับใน
ความซึ้ง แต่ว่าในที่สุดที่ เรื่องการยอมรับผู้นำมันนำไปสู่การยกย่องวีรบุรุษ แล้วการ
ยกย่องวีรบุรุษก็มีมาตลอดเวลาในช่วงที่เราเรียนหนังสือ ประวัติศาสตร์ที่เราสอนๆ กันมา
ก็เป็นประวัติศาสตร์ของวีรบุรุษ ถ้าสิ่งใดไม่มี ก็แต่งเติมเข้าไป เช่น เรื่องทูปหม้อข้าว

ก่อนเข้าเมืองจันทบุรี เคยอยู่ในตำราพิชัยสงครามของจื๊อเลยเอามาใส่ แล้วมีอะไรอีกมากมาย เรื่องปฎิหาริย์อะไรทั้งหลาย ไม่ว่าจะฝ่ายไหน เราพูดถึงเรื่องอัศวินม้าขาว เราอยากเห็นอัศวินม้าขาว ในที่สุดก็ได้নারิขี่ม้าขาวมา สะใจดีไหมล่ะ คือพูดแบบนี้มันเป็นการเริ่มต้นที่ไม่น่าพิสมัยนัก ผมอยากจะทำให้ข้อคิดที่เป็นข้อขัดเอาไว้อีกก่อนว่า อย่าเพิ่งไปเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เขียนกันสำหรับให้เราเชื่อเสมอไป

ในระยะหลังนี้ ผมเกิดปฎิกริยาต่อต้านคำว่า “ชนชั้นนำ” อุดมศึกษาอันเป็นที่รักของผม อุดมศึกษาเยอรมันนั้น ตอนนี่เริ่มไปจัดลำดับมหาวิทยาลัยเข้าแล้ว แล้วก็เรียกมหาวิทยาลัยบางแห่งหลังจากที่ได้รับคะแนนอะไรกันแล้วว่า เป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำ (Elite Universities) ตรงนี้ทำให้ผมรู้สึกว่ามันเป็นการชี้หน้าเหมือนกัน ว่าทำไมต้องเอาป้ายไปปักให้มหาวิทยาลัยเขาพิสูจน์ตัวเขาเองได้ใหม่ว่าเป็นชนชั้นนำที่แท้จริง

หนังสือเล่มนี้ (จากวิทยาทานสู่การผลิตและจำหน่ายสินค้า : ความปั่นป่วนของอุดมศึกษา) เล่มเล็กนิดเดียว ท่านคงต้องไปพิมพ์จากเครื่องคอมพิวเตอร์อ่านกันเอาเอง ผมเขียนเอาไว้ในนั้นเลย ผมเอาศัพท์เกี่ยวกับอุดมศึกษามาวิเคราะห์เปรียบเทียบให้ดูว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงในรอบยี่สิบสามสิบปีที่ผ่านมา ซึ่งทำให้เราสลัดทิ้งแก่นที่แท้ของอุดมศึกษาออกไป เช่น เมื่อก่อน เราพูดถึงคำว่า “reputation” เป็นสิ่งที่เราต้องสั่งสม ไม่ใช่อยู่ดีๆ มีการทำระบบจัดอันดับขึ้นมา แล้วเอาป้ายไปปักกว่าอันนี่คือมหาวิทยาลัยชั้นหนึ่ง เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยวิจัย เชื่อไม่ได้ว่าที่ไหนจะเป็นที่หนึ่ง จะวัดได้อย่างไร เพราะมีวิชาที่หลากหลาย อ่อนบ้างแข็งบ้าง แล้วเอาคะแนนมารวมๆ กัน แล้วว่านี่คือมหาวิทยาลัยหมายเลขหนึ่งของโลก เชื่อได้อย่างไร

เช่นเดียวกับคำว่า “recognition” เดียวกันก็หาคำอื่นมาแทนกันแล้ว มีคำว่า “branding” สภามหาวิทยาลัยมีการพูดคุยกันว่า ภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยมหิดลควรจะเป็นอะไร? ผมเห็นรูปสมเด็จพระราชาธิบดีมาก่อนเลย อันนั้นเป็นของที่สืบทอดกันมา ผมไม่คิดว่าเสียหาย แต่คนหัวสมัยใหม่บอกว่า ควรจะต้องเป็นภาพลักษณ์ของคณาบดีคณะหนึ่งที่เก่งกาจในด้าน PR มาก

เมื่อแรกที่ได้รับจะแสดงปาฐกถาในเรื่องนี้ ผมขอเวลาไปศึกษาสักหกเดือนก่อน พอผมได้ยินคำว่า “branding” เข้า ผมกลับไปรายงานตัวกับผู้อำนวยการสถาบันคลังสมองแห่งชาติ บอกว่าผมจะมาในสองอาทิตย์นี้เลย ผมอดรอนทนไม่ได้แล้ว ผมจะต้องพูดอะไรบางอย่าง แล้วผมก็พูดยาวมากจนกลายเป็นหนังสือเล่มนี้

เช่นเดียวกับเรื่องมหาวิทยาลัยวิจัยในประเทศไทย วันดีคืนดี ผมอยู่ที่เยอรมนี แล้วก็รู้รุ่นน้องนักเรียนเก่าเยอรมันคนหนึ่ง เขาอาสาไปช่วยงาน สกอ. (สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา) ทำเรื่องมหาวิทยาลัยวิจัย แล้วเขียนอีเมลมาถึงผมว่า เรา กำลังจะตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาว่ามหาวิทยาลัยวิจัยในประเทศไทยควรจะเป็นอย่างไร ผมก็ยินดี เพราะนี่กว่าจะเชิญให้ผมมาแสดงความคิดเห็น ผมชอบแสดงความคิดเห็น แล้วเถียงกันสักหน่อยก่อนตกลงว่าจะเป็นอย่างไ

พอผมเดินทางกลับมาถึง ไม่กี่วันก็มีการเรียกประชุมนัดแรก แล้วก็รายงาน ว่า ท่านรัฐมนตรีได้มี “บัญชา” ให้กำหนดมหาวิทยาลัย 9 แห่งเป็นมหาวิทยาลัยวิจัยของประเทศไทย โดยอาศัยการจัดอันดับขององค์กรหนึ่ง เราอย่าไปตำฝรั่งเลย เขาก็ทำของเขาไป วันดีคืนดีเราก็ไปเอาตัววัดอันนั้นมาวัดมหาวิทยาลัยไทย แล้วบอกว่านี่คือมหาวิทยาลัย 9 แห่ง

คือมหาวิทยาลัยชั้นนำในด้านการวิจัย ผมยื่นใบลาออกภายใน 24 ชั่วโมง แล้วก็บอกกับรุ่นน้องผมว่า เราไม่บาดหมางกัน ผมไม่ได้บอกว่าคุณผิด แต่ผมไม่ได้คิดอย่างนี้ ผมคิดว่าเราจะมาช่วยกันคิดว่ามหาวิทยาลัยวิจัยในประเทศไทยรูปร่างควรจะเป็นอย่างไร แล้วค่อยมาพูดกันทีหลัง ไอนี้เขารวดเร็วเกินไป ในที่สุดเขาก็ถูกรัฐบาลหลอก เงินก็ไม่ได้อันเดียวนี้ จากที่บอกว่าจะได้หมื่นล้าน พันล้าน ลงมาเหลือสามร้อยล้าน น้อยกว่าของเดิมที่มหาวิทยาลัยได้รวมกันเสียด้วยซ้ำ

คนแก่ชอบที่จะพูดเรื่องยุคทองในอดีต ชอบพูดว่าเมื่อสมัยที่ผมเรียนอยู่ที่นั่นขอโทษก็ต้องอดรอนทนให้ได้กับตาแก่คนนี้ มันมีเหตุการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อผมอายุ 15 ปี พ่อผมเป็นคนเจ้าระเบียบวินัยในหลายๆ เรื่อง แต่พอมาถึงเรื่องที่จะตัดลิ้นทางเดินให้กับชีวิต พ่อผมจะปล่อยเต็มที่เลย จะไม่แนะนำอะไรทั้งสิ้น

เมื่อผมจบมัธยม 6 เก่า คือมัธยม 4 ในปัจจุบัน มันก็จะต้องไปเรียนมัธยมปลายอีกสองปี สมัยก่อนมัธยมปลายมีสองปี ไม่ใช่สามปีอย่างปัจจุบัน เพื่อนผมส่วนใหญ่จะออกไปเข้าโรงเรียนอาชีวศึกษา ผมเรียนอยู่ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ โรงเรียนของผมเน้นเรื่องการใช้มือ การประดิษฐ์ การฝีมือ จะเน้นมาก เพราะฉะนั้น คนที่ไปเรียนการอาชีวศึกษาไปด้วยความรัก พ่ออายุยังไม่ถึง 20 เขาก็มีอาชีพแล้ว พูดได้เลยว่าเพื่อนผมประสบความสำเร็จเร็วมาก เพราะว่ามืออาชีพตั้งแต่อายุ 18-19

อีกส่วนหนึ่งที่คิดว่าอยากเข้ามาวิทยาลัยก็จะออกไปเข้าเตรียมอุดมศึกษา ผมรักโรงเรียนมาก ผมไม่อยากจะทิ้งเพื่อน ผมไม่อยากจะทิ้งสถานที่นั้น ผมไม่อยากจะทิ้งซุ่มโบสถ์ซึ่งเราเข้าไปเตะลูกเทนนิส อดชะจนเป็นรอย นักฟุตบอลทีมชาติมาจากซุ่มโบสถ์ตรงนั้น

แหละ ผมบอกว่าผมไม่ไป ผมจะอยู่ที่โรงเรียนเก่า มีคนบอกว่าโรงเรียนเตรียมอุดมเขามาตรฐานดีกว่า แต่ผมก็ชอบครูที่สอนผม เพราะฉะนั้น ผมก็อยู่ที่โรงเรียนเก่าอีกสองปีแล้วผมก็มีความสุข และชีวิตผมก็มาเดินมาในทางนี้

ผมจะไม่ไปที่ที่เรียกว่าสำหรับชนชั้นนำ ตอนนั้นไม่ออกไป ไม่ได้มีความรังเกียจอะไร แต่ว่ามันก็เป็นอย่างนั้นแหละ ลูกผมคนหนึ่งก็มาเอาอย่างผม แก่ลิ่งสอบที่โรงเรียนเตรียมฯ พอสอบได้แล้วก็ไม่เอา สอบเข้ามหาวิทยาลัยได้เป็นที่หนึ่งของทั้งประเทศ แล้วตอนหลังก็เลิกอาชีพทั้งหลายหมด ทำอย่าแปลกใจเลย พ่อผมให้เสรีภาพแก่ผม ผมก็ให้เสรีภาพกับลูกผม อาจจะมีกินเลยไปสักหน่อย ลูกผมขณะนี้ทำร้านอาหารอยู่ที่ประเทศเม็กซิโก ผมไม่รู้ลึกลับว่าเสียหายอะไรเลย

ตอนที่ผมเลือกไปอังกฤษ แล้วไปสอบเข้ามหาวิทยาลัยเก่าแก่อันดับสี่ ตรงนั้น พ่อแนะนำผมว่า ลองไปดูซิว่าเขาเป็นอย่างไร ขณะนี้ เมื่อมองย้อนกลับไป ผมจบจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ผมเคยไปงานดินเนอร์ออกซฟอร์ด-เคมบริดจ์ในประเทศไทยเพียง 2 ครั้งแล้วก็ไม่ไปอีก เพราะมันเป็นที่ซึ่งนักเรียนเก่า ปีหนึ่งดัดจริตมาพูดภาษาอังกฤษ หลังจากรับประทานอาหารเย็น ทำไมจะต้องดัดจริตมาพูดภาษาอังกฤษ แล้วไม่เคยคิดทำประโยชน์ให้กับสังคมเลย ผมว่าสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนวัดลิงขบยังสามารถจะรวบรวมเงินไปช่วยการกุศล ไฉนทำอยู่อย่างเดียวคือ มีดินเนอร์ปีละครั้ง อะไรกันนี่

เมื่อมองย้อนหลังไปในปัจจุบัน ผมได้อะไรจากมหาวิทยาลัยนั้นเยอะ แต่ถ้าให้ผมบอกว่ามาตรฐานของมหาวิทยาลัยนั้นเหนือกว่ามหาวิทยาลัยในเยอรมนีที่ผมเจอมามาผมพูดอย่างนี้ได้เลย อาจารย์ที่อยู่เคมบริดจ์ในสมัยที่สอนผม กับอาจารย์บางคนซึ่ง

ผมรู้จักที่มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ ลู้อาจารย์มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ไม่ได้ ตัวต่อตัว แต่สิ่งที่เคมบริดจ์มีคือความสามัคคี ประชาคมนั้นเป็นประชาคมที่เหนียวแน่นมาก ๆ และมีความสามัคคีกัน แต่ไม่ใช่ความสามัคคีที่บอกว่าเราคือชนชั้นนำ และเราจะไปเหยียบคนอื่น ไม่ใช่

วิทยาลัยที่ผมไปอยู่มีอายุน้อยกว่า 100 ปี ซึ่งถือว่าเด็ก ต้อง 800 ปีถึงจะเป็นผู้ใหญ่ นั่นเป็นความหวังอีกอย่างหนึ่งของคนที่ดัดจริต วิทยาลัยของผมหลังจากผมจากมา 40 ปี มันพุ่งเร็วมากเลยในด้านวิชาการ และด้านอื่นๆ เมื่อก่อนอยู่ท้ายๆ ตอนหลังอยู่ในระดับต้นๆ เลยเวลาเขาวัดคะแนนสอบ ผมก็มาถามเพื่อนที่จบจากที่นั่นมาด้วยกันว่ามันเกิดเรื่องอะไรขึ้น ทำให้วันดีคืนดีพุ่งได้ขนาดนั้น เขาตอบว่า มึงไม่รู้หรือ คนที่จบเคมบริดจ์ ไม่มาเป็นอาจารย์ที่วิทยาลัยของเราหรอก เพราะมึงยังเด็กนัก เขาไปเป็นอาจารย์ที่อื่น เพราะฉะนั้นเราเลยไปตัดยอดมาจากห้วกะทิของมหาวิทยาลัยต่างๆ ในโลก รวมทั้งจากอินเดียด้วย เอาคนที่เก่งที่สุดที่ไม่ได้จบที่นั่นมาอยู่ มันก็พิสูจน์ว่า ถ้าต้องการจะเจริญแล้วล่ะก็ อย่าหมกมุ่นอยู่กับการเจริญพันธุ์ในหมู่เครือญาติ (inbreeding)

การผสมแบบเลือดชิดในบ้านเรารุนแรงนะครับ ที่ของท่าน (มหาวิทยาลัยมหิดล) กับจุฬาฯ สองแห่งแรงมาก ๆ ในเรื่องนี้ ผมได้แสดงความยินดีกับ สกว. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) มาตลอดเลยว่า สกว. โชคดีมหาศาล ด้วยเหตุบังเอิญว่า ผู้อำนวยการตั้งแต่ต้นจนถึงปลายไม่มีทั้งจุฬาฯ และมหิดลเลย ถ้ามีผู้อำนวยการมาจากจุฬาฯ หรือมหิดล ก็จะมีผลกับ สกว. ด้วยวิธีการอันแยบยลเข้าไปยังมหาวิทยาลัยของตนเองแน่ เพราะเมื่อเขาเป็นชนชั้นนำ เขาก็ต้องได้ทุนมากที่สุด เพื่อว่าคนที่มันสมองชั้นเลิศแล้วจะ

ได้ทำงานวิจัยที่ชั้นเลิศ จะทำให้เราเป็น “มหาวิทยาลัยระดับโลก”

มหาวิทยาลัยเยอรมันของผมทำอะไรทำหมดเลยครับ เพราะตัวชีวิตของเขาไม่เอื้อกับมหาวิทยาลัยเยอรมันอย่างแน่นอน เป็นไปได้หรือ มหาวิทยาลัยแห่งชาติอย่างสิงคโปร์ เพิ่งตั้งไม่กี่ปี แล้วจ้างอาจารย์ชาวต่างประเทศมาด้วยเงินเดือนแพงๆ จากหลายๆ ที่มาเป็นอาจารย์ แล้วมาตรวจงานอยู่ในชั้นสูงเลย ในขณะที่มหาวิทยาลัยที่ดีที่สุดของเยอรมันอยู่อันดับที่ 52 ที่นั่นเขาผลิตนักฟิสิกส์รางวัลโนเบลนับไม่ถ้วนคน แล้วเขาไม่ติดอันดับหนึ่งใน 50 จะไปเอาอะไรกับสิ่งเหล่านี้?

ที่มาพูดทั้งหมดนี้ก็ถือว่า ผมไม่เชื่อว่าการเป็นผู้นำนั้นเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ได้ มันเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ แต่มันจะเกิดในภาวะที่เอื้ออำนวย ในบางสถานการณ์ ในบางเวลา แต่ว่าท่านจะสอนก็สอนไป ผมไม่มาต่อต้านวิชาเหล่านี้ เพราะวิชาการทั้งหลายหมายถึงแหล่งหลอมรวมประสบการณ์ของคนจำนวนหนึ่ง ที่มีความมั่นใจว่าประสบการณ์ของพวกเขาสามารถที่จะเอาไปแบ่งปันกับคนอื่นได้

สิ่งที่ผมกำลังจะพูดคือว่า ถ้าจะให้มองเรื่องความเป็นผู้นำ เราพยายามที่จะมองไม่ให้เห็นบุคคลได้ไหม มองให้เห็นเป็นความคิด เป็นอุดมคติ เป็นธรรมะ อย่างที่พระพุทธเจ้าบอกว่า ถึงตถาคตสิ้นไปแล้ว ก็ขอให้พระธรรมนั้นเป็นผู้นำต่อไป ตรงนั้นมันยากเหลือเกิน และผมคิดว่าเราทำไม่สำเร็จ สิ่งที่เกิดขึ้นในเมืองไทยขณะนี้ ต้องทำให้เกิดหนังสือเล่มใหม่ชื่อ *ช่องว่างในกาลามสูตร (The Gap of Kalama Sutta)* เพราะว่าเราไม่มีวิจารณ์ญาณอะไรเลย ข้างใดข้างหนึ่งเราก็เชื่อไปก่อนแล้วค่อยไปคิดเอาทีหลัง ไม่ได้ไตร่ตรองไว้ก่อน

ผมยังคิดว่า ความเป็นผู้นำ หรือลักษณะเป็นผู้นำ ถ้าไม่ยึดติดกับบุคคลแล้ว มันอาจจะเป็นตัวนำทางได้ดีกว่าที่เรายึดเอาบุคคลได้หรือไม่ นี่ยังเป็นคำถามอยู่ ผมไม่มีความแน่ใจ ว่าอะไรมันเกิดขึ้นในโลกนี้ได้โดยไม่มีบุคคล มันคงเป็นอย่างนั้นไม่ได้ แต่ผมอยากจะไปให้ถึงขั้นที่เรียกว่า ลักษณะของการนำอันนี้ คือ**ความสำนึกเบื้องต้น**ที่มาจากประสบการณ์ และการไตร่ตรองใคร่ครวญที่ดีแล้ว จนตกผลึกแล้ว เป็นมโนทัศน์ (คำว่า “มโน” ตอนนี้ก็เสียความบริสุทธิ์ไปแล้ว) เป็นมโนทัศน์อย่างหนึ่งที่เราพร้อมจะชี้นำชีวิตเรา และยิ่งไปกว่านั้น เราพร้อมที่จะเอามโนทัศน์หรือความคิดนั้นไปแบ่งปันกับผู้อื่น ไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น ดูสิว่าเขาคิดต่างกับเราอย่างไร มันมีทางที่จะสนทนากันแลกเปลี่ยนกันได้หรือไม่ ถ้าเป็นอย่างนั้น ผมคิดว่ามันน่าจะเป็นตัวนำที่ไม่ทำให้เราผิดหวัง

ที่ผมพูดถึงโรงเรียน ผมรักโรงเรียนนี้มาก เพราะเป็นโรงเรียนที่ทำให้ความสุข แล้วถ้าท่านมีความสุขที่ใดที่หนึ่งต่อเนื่องกัน 8 ปีเต็มๆ มันเป็นฐานของชีวิตที่ไม่มีใครทำลายได้ ครีษรพาก็เติบโตมาจากที่นั่น ผมถือเป็นเกียรติอย่างยิ่งเลยที่ได้ไปแสดงปาฐกถาตอนงานครีษรพา 100 ปี ที่หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตอนสุดท้ายของปาฐกถาผมพูดอย่างนี้ มันเป็นเหตุบังเอิญเหมือนกันว่า อัฐิของครีษรพาที่เขานำกลับมา เขาไปบรรจุเอาไว้ในที่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นช่องเข้าไป เวลาที่เราจะไปสวัสดีครีษรพา เราต้องก้มหัวและคลานเข้าไป ผมบอกว่าอาการอย่างนี้โดยปกติผมไม่ทำ ผมไม่คลานเข้าไปหาใคร แต่ผมจะก้มหัวให้เฉพาะคนบางคนที่ผมเคารพนับถือ เมื่อเขาได้พิสูจน์แล้วว่าเป็นผู้ทรงปัญญาและทรงคุณงามความดี และผมเชื่อว่าการที่ผมเข้าไปสวัสดีที่ครีษรพา ผมถูกบังคับโดยสภาวะทางกายภาพให้ก้มหัวและคลานเข้าไปหา ซึ่ง

เป็นช้อยกเว้น และผมยินดีทำ และผมพูดกับศรีบูรพาว่า พี่ครับ ขอขอบคุณที่ทำให้โลกนี้สว่างขึ้น มันเป็นการเล่นลิ้นอย่างหนึ่ง แต่ผมว่าถ้าใช้กับศรีบูรพาคงไม่ผิด

แล้วมันก็มีอะไรบางอย่างซึ่งผมคิดว่า จะเรียกภาวะเหล่านี้ว่าอะไรก็ได้แล้วแต่ จะเป็นภาวะผู้นำหรือเปล่า ผมจะเล่าเรื่องหนึ่ง เพื่อนร่วมรุ่นของผมคนหนึ่ง จบมัธยมศึกษาปีที่ 6 เก่า แล้วก็เข้าช่างก่อสร้างอุเทนถวาย จบช่างก่อสร้างอุเทนถวายก็มาตั้งบริษัทเล็กๆ ก่อสร้างจนกระทั่งอายุ 60 ก็เกษียณอายุตัวเอง คนคนนี้เขาซีรเบนซ์ แต่รตเบนซ์ของเขามันสั้นไปทั่วสรรพางค์กายเลย คือเขาเป็นผู้รับเหมาแล้วไม่รวย แต่ก็ไม่จนไม่อดตาย ผมถามว่าทำไมจึงเล็ก เขาบอกว่าก็ต้องเล็กแล้ววะ กูจบแค่ช่างก่อสร้างอุเทนถวาย กูตามไม่ทันเทคโนโลยีสมัยใหม่ ผมบอกวาก็มีง้อ มีง้อไม่ต้องทำอะไร มีง้อไปจ้างคนที่เขามีความรู้มาสิ มันบอกว่าแต่มันไม่เหมือนกับที่เราทำเองวะ นี่คือคนโบราณ สิ่งใดที่เราไม่รู้ เราไม่เกิดความมั่นใจ ไม่ทำเสียดีกว่า

ผมคิดว่าไอ้นี้เป็นผู้นำ แล้วผมเอาไปเขียนไว้ในหนังสือของเทพศิรินทร์ มันพูดว่า “กูทำยังไง กูก็ไม่รวยวะ กูจบเทพศิรินทร์ กูโกงไม่เป็น” มีง้อพูดอย่างนี้ มีง้อพูดได้ดีกว่านักปราชญ์หลายๆ คนรวมทั้งพวกขอยสวณพลูที่สถาปนาตัวเองว่าเป็นปราชญ์ ถ้ามันเป็นจริงจะสงสัยไว้ก่อนก็ได้ว่า โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนชั้นนำหรือเปล่า และถ้าทำได้กับนักเรียนจำนวนมาก แต่ความจริงมีอยู่ว่าทำไม่ได้ ทำได้กับเฉพาะคนบางคน แต่ผมว่ามันคือคุณสมบัติของผู้นำ ก็กูพอใจเท่านี้ ถึงกูจะไม่รวย แต่กูจะรักษาลิขสิทธิ์ที่พ่อแม่และครูบาอาจารย์สอนไว้ เพราะว่าที่โรงเรียนเขาให้ท่องคาถา “น สียา โลกวทตมโน” แปลว่า “ไม่ควรเป็นคนรกโลก”

เมื่อสองสามอาทิตย์ที่ผ่านมา ศิษย์เก่าเทพศิรินทร์คนหนึ่ง เขียนจดหมายเปิดผนึกขนาดยาวลงในหนังสือพิมพ์ถึงน้องเทพศิรินทร์คนหนึ่งซึ่งขณะนี้มียุทธวิธีการสูงมาก ได้เป็นปลัดกระทรวงกลาโหม แล้วแจกแจงให้น้องคนนั้นเห็นเลยว่า น้องกำลังคบกับโจร น้องลาออกเสียเถิด จดหมายฉบับนั้นมันก็เป็นจดหมายฉบับหนึ่งซึ่งสะท้อนหลักการคิดวิธีการฝึกอบรมที่ทำให้คนยึดว่า กูไม่รวยวะ กูโงงไม่เป็น แต่ถ้าหากกูอยากเป็นใหญ่ กูพร้อมจะโกงกับเขา นั่นก็ถือว่าเป็นไอ้ลูกนอกคอก ถามว่าตรงนี้ ถ้ามันเป็นเรื่องจริง มันเป็นความคิดสำหรับผู้นำโดยที่เอาความคิดนั้นมาก่อนแล้วสามารถจะนำไปใช้กับคนนั้นคนนี้ ไม่ใช่เอาป้ายมาปะเขา หรือเอาตำแหน่งมาให้เขา แล้วบอกว่าเขาคือผู้นำ ผู้นำกับตำแหน่งมันคนละเรื่องกัน

ในบทความของผม จะสืบทอดความหนึ่งที่ผมไปพูดให้กับนักเรียนทุนฟัง โชคดีที่มีนักเรียนทุนอยู่คนหนึ่งฟังรู้เรื่อง มีอาจารย์คนหนึ่งมาบอกกับผมว่า ที่อาจารย์พูดนะ ครึ่งหนึ่งฟังไม่รู้เรื่อง เพราะผมใช้คำว่ารูปธรรม นามธรรม ในบทความผม แล้วผมพยายามจะคิดว่า คำว่านามธรรมมันไม่ใช่สิ่งที่เราคิดว่าลอยอยู่เหนือมนุษย์ ไม่ผูกพันกับโลกแห่งความเป็นจริง ไม่ได้เป็นอย่างนั้นเลย มันเป็นการสกัดเอาประสบการณ์ คนที่สอนผมว่า คำว่านามธรรมมาจากการสกัดก็คือ ปฏิบัติการที่มีชื่อเสียงมากและประสบความสำเร็จมาก แต่เป็นคนที่ดีที่สุด คืออาจารย์เขียน ยิ้มศิริ ก่อนใครเพื่อนเลย แก่ส่งงาน “ชุลยทิพย์” ไปประกวดนานาชาติแล้วได้รางวัล อาจารย์กล่าวว่า abstract มันแปลว่าสกัด เพราะฉะนั้นมันไม่ได้แปลว่าสกัดแต่เฉพาะวัตถุเท่านั้น มันแปลว่าสกัดความคิด สกัดเอาสิ่งซึ่งเป็นแก่นของประสบการณ์ทั้งหลายออกมาเป็นหลักการได้ เพราะฉะนั้น ตรงนั้นผมคิดว่าเรา

น่าจะน่าสนใจในเรื่องนี้มากกว่าที่จะเป็นเรื่องตัวบุคคลใช่หรือไม่

สิ่งที่ผมกำลังจะพูดต่อไปคือว่า ถ้ามันเป็นเช่นนั้น เรายังมาคิดกันดีไหมว่า เรา มาดูว่าคนชั้นล่างๆ เขาก็มีความคิดในเรื่องผู้นำได้เหมือนกัน เพียงแต่ว่ามันเป็นชนบ อย่างหนึ่งซึ่งเราไม่รับกันมา แล้วเวลาเราเขียนประวัติศาสตร์ เราจะแต่เขียนประวัติศาสตร์ เฉพาะผู้นำซึ่งเป็นผู้นำทัพ ผู้นำซึ่งเป็นประมุขของประเทศ แต่มองไม่เห็นชาวบ้าน จน กระทั่งหลวงวิจิตรวาทการมาเขียนเรื่องชาวบ้านบางระจัน ชื่อชาวบ้านบางระจันทั้งหมด แยกแต่งเองหรือเปล่าก็ไม่รู้แน่ นายอะไรทั้งหลาย หลวงวิจิตรฯ เก่งมาก เมื่อสองสามวัน ก่อน ผมไปงานสัปดาห์หนังสือ เจอหนังสือเก่าๆ ของท่าน ผมยังซื้อกลับมาเพื่อจะเรียน ว่า วิธีการยกเมฆที่น่าพิสมัยเป็นอย่างไร

นิยาย *แลไปข้างหน้า* ของศรีบูรพา น่าศึกษามาก นั่นคือความคิดเกี่ยวกับเรื่องว่า คนที่อยู่ชั้นล่างก็สามารถที่จะทำอะไรกับบ้านเมืองได้ ลองเปิดไปที่หน้า 189 เด็กสองคน ทะเลาะกัน คนหนึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นล่าง คนที่เป็นหม่อมราชวงศ์บอกว่า ต้นตระกูล ของเขาเป็นวีรบุรุษกู้ชาติเอาไว้ อีกคนหนึ่งบอกว่าฉันเป็นคนธรรมดา แล้วพวกฉันไม่ได้ สืบบทบาทอะไรหรือ ฉันไม่ทราบว่าการรบบุรุษของฉันได้เคยออกรบ ได้ทำงานกู้ชาติ อย่างไรบ้าง เท่าที่ฉันทราบ ไม่มีบรรพบุรุษของฉันสักคนเดียวที่มีชื่อจารึกอยู่ในพงศาวดาร ในที่นี้ฉันอยากจะพูดให้เพื่อนนักเรียนได้เข้าใจคือว่า บรรดาผู้ที่ได้สละชีวิตกู้บ้านเมือง และรักษาเอกราชของชาติไว้ให้แก่เรานั้น ไม่ได้ถูกจารึกชื่อในพงศาวดารทุกคน การที่ พงศาวดารไม่ได้จารึกชื่อราษฎรสามัญจำนวนมากที่ได้สละชีวิตเลือดเนื้อต่อสู้ป้องกัน บ้านเมืองของเราเหมือนกันนั้น จะเป็นเหตุให้ถือว่าเราไม่ได้เป็นหนี้บุญคุณท่านผู้กล้า

หาญที่เป็นสามัญชนชาวบ้านเหล่านั้นด้วยหรือ ในที่สุดเด็กทั้งสองคนนี้มันตกลงกันไม่ได้เลยต่อยกัน

เรื่องการต่อยกันนี้ เป็นบทชีวิตในโรงเรียนผมอีกบทหนึ่ง มีกลวิธีในการต่อยที่แปลกมาก จะได้ไม่เจ็บตัว คือ ทุกวันศุกร์จะมีรายการมวยพิเศษ ใครที่บาดเจ็บหนักกัน ขอให้มาสัญญากันว่า หลังจากต่อยกันแล้วจะเป็นมิตรต่อกัน เขาจะจัดมวยเป็นคู่เลย มีหน่วยพยาบาลด้วยนะ พวกผมตอนอยู่ ม.2 ขอไปดูเขาหน่อย แต่ต่อยกันได้ไม่นาน เพราะว่าไปต่อยกันหน้าโบสถ์ ลักประเดี้ยว พระสงฆ์จีวรปลิวมาเลย ท่านจะมาห้ามว่า ไ้เอ้เด็กระยำพวกนี้ไม่รู้จักสามัคคี มาต่อยกันเรื่องอะไร เลิกเดี๋ยวนี้ กลับไป ไปให้หมด ต่อยกันอีกคราวหน้า พระก็จะมาห้ามอีก เพราะฉะนั้นไม่มีวันที่จะต่อยกันได้นาน มันจึงถือว่าเป็นการต่อยกันพอหอมปากหอมคอ

แต่เด็กสองคนในนวนิยายของศรีบูรพาต่อยด้วยเรื่องของอุดมการณ์ ซึ่งเป็นเรื่องบาดเจ็บในด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ ไม่ใช่ประวัติศาสตร์แต่เป็นวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ เด็กโรงเรียนผมนั้นเขาเถียงกันเรื่องวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ ถ้าลองคิดว่าคนระดับล่างก็สามารถที่จะสร้างประวัติศาสตร์ได้ และเป็นกำลังสำคัญในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ถ้าเป็นอย่างนั้นมันจะทำให้เราเกิดความคิดอะไรต่อไป สิ่งที่ผมกำลังจะพูดต่อไปคือ ถ้าเราจับสิ่งเหล่านี้เข้าไปสร้างความสำนึกให้กับตัวเอง ในท้ายที่สุด วิชาการจะไม่มองข้ามกลุ่มคนหรือประเด็นที่ดูประหนึ่งว่าจะไร้ความสำคัญ

ผมเชื่อมั่นมั่นในเชิงระเบียบวิธีวิจัยด้วย ถ้าถามว่าระเบียบวิธีวิจัยของผมมาจากไหน ผมจะบอกว่ามาจากการพินิจจิตรกรรมฝาผนังเบื้องล่าง ไม่ใช่จิตรกรรมฝาผนัง

เบื้องบนของท้าวพญามหากษัตริย์ แต่คือคนเบื้องล่าง มันมีชีวิตของคนเบื้องล่างให้เห็น
(ชมวิดิทัศน์ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ประกอบคำบรรยาย)

ผมมักจะแนะนำนักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาว่า โปรดอย่าได้เอาอย่างวิธีการเสนอเอกสารวิชาการจากผมเป็นอันขาด ท่านจะสอobotk เพราะผมอาจจะไม่มีเชิงอรรถและการอ้างอิง เป็นเรื่องความทรงจำบ้าง ประสบการณ์ส่วนตัวบ้าง เวลาเราเป็นนักศึกษาเราทำเอกสารวิชาการ เราจะต้องมีการอ้างอิง อย่าเอาอย่างผมเด็ดขาด รอให้แก่ถึงขนาดผมแล้วถึงจะทำได้

คนเราจะเริ่มอะไรต้องมีเรื่องของระเบียบวิธี ระเบียบวิธีของผมมาจากจิตรกรรมฝาผนัง ผมชอบเดินดูจิตรกรรมฝาผนังส่วนล่าง เพราะมันได้เห็นชีวิตของสามัญชน ปล่อยให้ท้าวพญามหากษัตริย์เขาเล่นเกมทางการเมืองระหว่างประเทศอยู่ในเบื้องบนไปก็แล้วกัน พวกผมจะมองดูแล้วเกิดความเห็นอกเห็นใจมากเลยว่า สมัยก่อนพวกที่เป็นไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานไปเป็นทหาร หรือทำงานอื่นๆ ปีละหกเดือน จะต่อเนืองกันบ้าง ไม่ต่อเนืองบ้าง ก็ให้ครบหกเดือน แล้วทิ้งลูกทิ้งเมียมา ทหารคนนี้ยอมแตกแถวมาเจอลูกของตัว ลูกก็มาไหว้ ลูกคนนี้ก็ตีเหลือเกิน มาเป็นตัวเชื่อมสัมพันธ์ว่า พ่อไม่รู้หรือว่าแม่คิดถึงพ่อ เพราะฉะนั้น พ่อก็แตกแถวออกไปไกลเลย

ดูรูปที่สอง (รูปจิตรกรรม แสดงให้เห็นทหารคนที่แตกแถวกำลังกอดภรรยา มีพุ่มไม้บัง) นั่นคือสิ่งที่ผมสามารถเอาไปเขียนเป็นหนังสือได้หนึ่งเล่มว่า ระเบียบวิธีการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย (The Methodological Implications of Mural

Paintings in Thailand) หนังสือเล่มนี้ผมคงใช้เวลาหลายปีมาก

ที่นี้ ถ้าจะพูดเรื่องตะวันตกบ้าง ผมไม่มีเวลาอธิบาย เมื่อสมัยที่ผมยังหนุ่มอยู่ ผมติดใจนายโรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) มาก เป็นปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเดี๋ยวนี้ผมก็ยังเปิดอ่านอยู่บ้าง แต่ว่าการอธิบาย ผมอาจจะใช้เวลามากเกินไป ผมเพียงแต่อยากจะบอกว่า สิ่งที่ผมเรียนรู้จากโรล็องด์ บาร์ตส์ คือว่า มองอะไรให้เห็นสัญญา แล้วสัญญานั้นจะสื่อความมาสู่เรา แล้วเราจะต้องมองให้ลึกกว่าตัวที่มันเป็นสัญญานั้นให้ได้ พูดเท่านี้คงไม่ชัดเจน ขออนุญาตเข้าเรื่องการนำเอาระเบียบวิธีนี้มาใช้เลย

ผมใช้กับเจ้าสุวรรณหงษ์มาเป็นท่านแรก หลายคนอาจจะยังไม่เกิด เมื่อ 30 กว่าปีที่แล้ว เจ้าสุวรรณหงษ์เคยเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศลาว ในสมัยที่ลาวเกิดความแตกแยก แล้วท่านก็พยายามจะยืนอยู่ตรงกลางให้ได้ในที่สุด แต่ก็ยืนอยู่ไม่ได้ แต่ผมใช้วิธีการของโรล็องด์ บาร์ตส์ โดยดูไปที่สัญญาบางอย่างซึ่งดูประหนึ่งเป็นเรื่องเล็ก แต่จะเป็นเรื่องเล็กที่บอกความคิดลึกซึ้งและกว้างขวาง นั่นคือชิการ์ของเจ้าสุวรรณหงษ์

ผมยังจำกลิ่นชิการ์ของท่านได้ เพราะว่าผมนั่งอยู่ข้างๆ ท่าน ตอนนั้นมีการประชุมรัฐมนตรีศึกษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่กรุงเวียงจันทน์ เมื่อปี ค.ศ. 1974 ท่านใส่เสื้อดุนหนาวเลย เข้าใจว่าคงทำด้วยไหมอย่างดี และผูกคอด้วยผ้าพันคอเข้าใจว่าทำจากอิตาลี ในขณะเดียวกัน ขณะที่ท่านมาเปิดการประชุมนั้นก่อนที่ท่านจะพูดสุนทรพจน์ ท่านก็ดูดูชิการ์ของท่านด้วยความกระหาย แล้วก็พ่นควันออกมาให้พวกเราได้รับผลประโยชน์นั้นบ้าง

เพื่อนผมคนหนึ่งชื่อโรเบิร์ต โย (Robert Yeo) เป็นเพื่อนร่วมงานที่องค์การซีมีโอ (SEAMEO - The Southeast Asian Ministers of Education Organization) ซึ่งเป็นองค์การที่มีบทบาทมาก่อนอาเซียนหลายปี แต่ไม่ได้ไปถึงไหนเสียที คนคนนี้อายุ 70 กว่าปี เพิ่งจะได้รับรางวัลซีไรต์ ประเทศสิงคโปร์ เกือบอกผมว่าฉันมองข้ามหัวแกไป 30 ปีแล้ว ตอนนั้นหาใครไม่ได้เลยมาให้รางวัลคนแก่

โรเบิร์ตนั่งมองเจ้าสุวรรณหงษ์มา เขาคงคิดคล้ายกับผม สิ่งที่ผมคิดก็คือ ถ้าผมเป็นชาวบ้าน แล้วผมดูดยากาเร็ตของผม เอาใบจากหรือใบตองมามวนยากาเร็ตแล้วสูบ ผมก็มีความสุขของผมในระดับล่างๆ แต่ว่าเจ้าสุวรรณหงษ์ท่านเป็นอีกระดับหนึ่ง แล้วสองระดับนี้จะเข้ากันได้อย่างไร

โรเบิร์ตเขียนบทกวีนิพนธ์ไว้บทหนึ่ง เมื่อเดิมผมตั้งใจว่าจะอธิบายกวีบทนี้ แต่ผมทำไม่ได้ เวลาไม่มี เพราะฉะนั้น ผมก็จะฝากท่านกลับไปอ่าน เขาเขียนได้ดีมากเลย เขียนแล้วทำให้มองเห็นเลยว่า เจ้าสุวรรณหงษ์พยายามที่จะรักษาความเป็นกลาง รักษาสมดุลทางการเมืองเอาไว้ แต่ในที่สุดท่านก็รักษาเอาไว้ไม่ได้

คำสุดท้ายที่เจ้าสุวรรณหงษ์พูด (ตามบทกวี) เป็นคำพูดที่ผมเห็นใจที่สุดว่า ประเทศชาติบ้านเมืองของฉัน ความจริงมันต้องการฉัน พอๆ กับที่มันต้องการไม้เท้าของฉันเท่านั้น เพียงว่ามันต้องการแรงเข้ามาพยุงไว้เท่านั้น แต่ในที่สุดก็พยุงเอาไว้ไม่อยู่

ก็เช่นเดียวกันครับ คนตัวเล็กๆ คือคนที่จะมีบทบาทสูงมาก เราเกลียดอเมริกันในระดับการเมืองระหว่างประเทศ อเมริกันทำความผิดพลาดไว้มากมาย สงสารคน

อเมริกันตัวเล็กๆ ที่อยู่ในประเทศซึ่งไม่สามารถจะพาตัวให้รอดพ้นจากความเกลียดชังจากประชาคมนานาชาติได้ แต่ว่าถ้าท่านได้รู้จักอเมริกันนอกเมืองใหญ่ๆ หมู่บ้านเล็กๆ ซึ่งขณะนี้ยังมีอยู่ ผมได้เห็นมาเลย ยังมีชุมชนในอเมริกาซึ่งไม่ต้องปิดประตูบ้าน ไม่มีขโมย ชุมชนนั้นรู้จักกันหมด ช่วยกันดูแลบ้าน เขายังอยู่กันได้ และสิ่งที่ผมว่า ทำให้อเมริกาไม่ใช่เมืองของ The Ugly American นั่นคือ American Peace Corps (หน่วยสันติภาพสหรัฐอเมริกา) ซึ่งไปอยู่ทั่วโลก เป็นความคิดซึ่งเริ่มต้นในสมัยของประธานาธิบดีเคนเนดี และไปประกาศโครงการที่มหาวิทยาลัยมิชิแกน ในแอนเนฮาร์เบอร์ (University of Michigan, Ann Arbor)

นั่นคือ พวกหน่วยสันติภาพออกมาทำงานในต่างประเทศ ต้องใช้ชีวิตเหมือนคนในประเทศนั้นๆ กินอยู่เหมือนกับเขา ไม่เหมือนกองทัพอเมริกันซึ่งจะต้องเปิดกระป๋องกินอาหารชั้นดี มีเบียร์กินตลอดเวลา และพวกหน่วยสันติภาพ เงินเดือนได้เท่าคนท้องถิ่น ส่วนที่เขาใส่ธนาคารให้เพิ่มเติมนั้น ไว้สำหรับเมื่อกลับบ้านแล้วจะได้ไปเรียนต่อ บุคคลเหล่านี้คือผู้นำที่แท้จริงของอเมริกา พวกเขาเป็นผู้นำในทางจิตวิญญาณเสียด้วยซ้ำ ทำให้เราไปมองว่ารัฐมนตรีต่างประเทศชื่ออะไร ประธานาธิบดีในขณะนี้ น่าสงสารมาก เป็นเบื่อง่าย ทำอะไรไม่ได้เลย เพราะพวกนายทุนทั้งหลายไม่เอาด้วย เพียงแค่จะให้บริการสุขภาพทั่วหน้ามันก็ไม่ยอมแล้ว แต่ที่แหละครับคือผู้นำที่แท้จริงของอเมริกา

(เปิดวีดิทัศน์ต่อ)

ผมชื่นชมบุคคลเหล่านี้ และคิดว่านี่แหละคือสิ่งที่เราควรจะเลียนแบบเขา ผมมีประสบการณ์ตรงกับหน่วยสันติภาพคนหนึ่งซึ่งแต่งงานกับคนไทย อยู่เมืองไทยมานาน

ลูกเต๋าก็อยู่ที่นี้ เรียนหนังสือต่างประเทศ แต่กลับมาทำงานที่นี่ ในวันที่สามี่เธอถึงแก่กรรม วันนั้น ผมมารยาทไม่ดี ปกติผมรักษามารยาทมาก ผมไม่ควรตั้งคำถามนี้ แต่มันอดไม่ได้ เพราะเป็นห่วงเธอ ผมไม่อยากให้เธอจากบ้านเมืองนี้ไป เธออยู่ที่นี้มานาน ผมถามเธอว่า “เธอไม่กลับบ้านหรือ” เธอตอบว่า “ที่นี่คือบ้าน” เธอขึ้นมาที่ผืนแผ่นดินไทย สามี่นอนอยู่ในโรงศพตรงนั้น สามี่คงจะดีใจมากที่ได้ยินคำนี้ ผมได้ยินคำนี้ในชีวิตจริง สามี่ได้ยินคำนี้ในปรโลก มันเป็นเรื่องที่ถูกต้องผมมาก ไม่ได้หมายความว่าหน่วยสันติภาพจะต้องทำให้ทุกคนไม่กลับบ้าน แต่หมายความว่า หน่วยสันติภาพสามารถที่จะสร้างเงื่อนไขให้โอกาสกับคนที่จะได้รู้จักประเทศใดประเทศหนึ่ง รู้จักอย่างดีเสียจนประเทศนั้นกลายเป็นส่วนหนึ่ง ประเทศนั้นก็กลับบ้านไปแล้ว นั่นคือความสำเร็จ

สิ่งที่ผมกำลังจะเสนอ และผมเสนอไปกลางอากาศถึงผู้อำนวยการท่านว่าจะต้องทำเรื่องนี้ ผ่านกระทรวงวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการ และขออนุญาตกระทรวงวัฒนธรรม นำเสนอต่อรัฐบาลให้เป็นนโยบายเลย ให้เสนอต่อที่ประชุมอาเซียนซัมมิต ผมต้องการให้มี Asian Peace Corps (หน่วยสันติภาพอาเซียน) จับเด็กหนุ่มสาวของเราที่เป็นอาสาสมัครข้ามไปสอนภาษาไทยให้ประเทศในเนประเทศนี้ คนพม่าอาจจะมาสอนภาษาพม่าในประเทศอินโดนีเซีย มาสอนในประเทศไทย สอนในเวียดนาม ภายใเวลาไม่กี่ปีจะมีคนกลุ่มนี้เกิดขึ้นมา เริ่มต้นอาจจะมึจำนวนน้อย จากจำนวนน้อยไปจำนวนพัน จากจำนวนพันอาจจะมึจำนวนหมื่น และในที่สุด อาจจะเสียสาวไทยหนึ่งคนซึ่งไปแต่งงานกับคนฟิลิปปินส์ และเมื่อสามี่ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ะบอกว่าฉันไม่กลับบ้านไทยแล้ว ฉันบินมาเมื่อไหร่ก็ได้ แต่ฉันจะปักหลักอยู่ที่ฟิลิปปินส์ “ที่นี่คือบ้าน” ถ้าเป็นอย่างนี้ได้ นี่แหละคืออาเซียนฉบับสามี่ณัฐชน

คงเข้าใจนะครับว่าที่ผมบอก ผมไม่รับคำว่าผู้นำ ไม่ได้หมายความว่าไม่รับความคิดเรื่องผู้นำ แต่ว่าผู้นำมันมีหลายๆ รูปแบบ ซึ่งเราคงจะต้องคิดว่า เรื่องผู้นำที่มาจากเบื้องล่าง ผู้นำที่มาเป็นส่วนรวม เป็นภาวะการนำแบบกลุ่ม มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าผู้นำที่เราเอาไปพูดถึงเป็นตัวบุคคล สังเกตให้ดีๆ มองไปรอบๆ ตัว จะเกิดความคิดอะไรที่นำไปสู่ความคิดเรื่องผู้นำได้

ผมยกตัวอย่างเรื่อง “ตะกร้อวง” เคยเขียนเป็นบทความไปแล้ว ขอทวนสั้นๆ พวกผมเตะตะกร้อวงกันอยู่นาน สนุกดี ตะกร้อวงสอนให้คนเข้ากันได้ เพราะต้องป้อนลูกให้แกกัน ต้องเอื้อให้กัน ไม่ใช่แบ่งเป็นสองข้างแล้วกระโดดตีลังกาพาดลูกให้อีกฝ่ายรับไม่ได้ อะไรที่มันเป็นการแข่งขันเอาเป็นเอาตาย ผมว่ามันทำให้ความสนุกหายไป เหมือนฟุตบอลสมัยก่อนเล่นฟุตบอลกันสนุกสนาน แต่สมัยนี้ต้องซื้อด้วยค่าตัวแพงๆ และมีการพนันเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย มันหลงทางไปแล้ว

ครั้งหนึ่งขณะที่กำลังเตะตะกร้อกันอยู่ มีข้าราชการกรมรถไฟที่เป็นผู้ใหญ่แล้วขอเข้ามาเล่นด้วย แล้วเขาก็แสดงลวดลาย มีลูกศอก ลูกไหล่ แบบตะกร้อวงชั้นสูง ซึ่งเราเล่นไม่ได้ ในขณะที่แกเข้ามาวงก็เปลี่ยนไปเลย เราต้องพยายามที่จะป้อนลูกให้แก เพื่อให้เหมาะกับที่แกจะแสดงกลมเม็ดเด็ดพรายได้ เพราะฉะนั้น วงของเราที่ดีขึ้น จะเรียกว่าสิ่งที่แกเอามาให้คือความเป็นผู้นำหรือไม่ชัดเจน มันเป็นเรื่องแรงกระตุ้น คือต้องเปิดใจรับสิ่งที่มาจากข้างนอก เพื่อทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับเรา แล้วความเปลี่ยนแปลงนั้นมันจะดีขึ้นก็ต่อเมื่อเราสามารถร่วมมือกับเขาได้ หรือร่วมมือกันเองได้ ตรงนี้มันเป็นแนวทางที่ผมคิดว่า มองให้ดีแล้ว ในชีวิตประจำวันมีอะไรซึ่งสอนเราได้อยู่ตลอดเวลา

ผู้นำเป็นผู้หน้าที่แอบแฝงก็ได้ ผมเขียนเรื่องระนาดทุ้มไว้หลายแห่ง ในวงปีพาทย์ไทยจะมีระนาดเอก ถ้าเรามองเข้าไปหาเขา ระนาดเอกจะอยู่ด้านซ้ายของเรา แล้วระนาดทุ้มจะอยู่ด้านขวา เวลาที่ฟังเพลงเรามักจะฟังแต่เฉพาะทำนองหลัก ทำนองหลักจะอยู่ที่ระนาดเอก แล้วหนังสือ*โหมโรง* ทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่า คนไทยทุกคนจะไปเน้นเรื่องการประชันแบบนี้ แต่ความจริง คนที่เป็นครู ปรมาจารย์ของสำนักนั้น ท่านมักจะเลือกตีระนาดทุ้ม คือเป็นบทบาทซึ่งค่อนข้างจะเป็นบทบาทรองๆ ถ้าไม่ตั้งใจฟังให้ดี จะไม่รู้หรือว่า ตรงนั้นมันยาก เพราะจะตีลูกล้อ ลูกขัด ทำเป็นตัวตลกอะไรบ้าง แต่นั่นแหละคือคนคุมวง ถ้าวงกำลังสะดุด เขาจะมีวิธีที่เรียกว่าจิกลงไปให้กลับมาหาจังหวะให้ได้ นั่นเป็นทั้งหัวหน้าวง (Concert master) และวาทยกร (Conductor) อยู่ในตัวคนเดียว

แต่ฝรั่งไม่ได้เลย ฝรั่งนี่น่าสงสาร เพราะเขาตกอยู่ในความลวงที่ว่าด้วยผู้นำ วงดนตรีไทยเราไม่ต้องมีวาทยกร เพราะเราเล่นเหมือนกับเล่นกันคนละเพลง ฟังซึ่งกันและกันตลอดเวลา แต่ละคนมีทางของตัวเอง ถ้าจะไปแปลว่าระนาดเอกเป็นระนาดมือหนึ่งแล้ว ระนาดทุ้มเป็นระนาดมือสองก็จะผิดทันที เพราะในภาษาฝรั่งมันจะมีคำว่าไวโอลินที่หนึ่ง ไวโอลินที่สอง และคนที่เล่นไวโอลินที่สองถือว่าเป็นมือรอง จึงมีสำนวนภาษาอังกฤษว่า “to play second fiddle” แปลว่าทำอะไรซึ่งรองลงมา นั่นไม่ใช่บ้านเรา ผมเขียนบทความไว้อย่างละเอียด ชี้ให้เห็นเลยว่า ดูให้ดีนะครับ สังคมไทยถ้าต้องการจับแก่นให้ได้ และเป็นแก่นที่ทำให้เรารอดได้ นั่นคือ “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” ซึ่งผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทยบอกว่าอาจารย์ريباๆ พุดเสีย เพราะชนบอันนี้กำลังจะตายไปแล้ว เพราะคนต้องการ

ความโดดเด่น แล้วปรมาจารย์ก็ไม่ค่อยจะออกแสดง

มีประสบการณ์ที่น่าจดจำ ผมอ้างไว้ในบทความที่ระลึกถึงอาจารย์สุดจิตต์ ดุริย-
ประณีต คนไทยไม่ค่อยแยกกันระหว่างงานศพกับงานบันเทิง นัยว่าคนที่ตายไปแล้วก็
อยากฟัง เอาโชนมาเล่นนัยว่าคนที่ตายไปแล้วอยากจะถูกโชน งานนี้ก็เหมือนกัน เขาเชิญ
วงปี่พาทย์มาเล่นแค่เป็นพิธีกรรม วันแรกหลังจากรดน้ำและสวดให้อาจารย์สุดจิตต์
ดุริยประณีตที่วัดชนะสงคราม หลังจากนั้นวงไม่กลับบ้าน วงปี่พาทย์วงนี้เป็นวงเอกของ
บ้านดุริยประณีต ตัวครูระนาดมานั่งอยู่ตรงนั้นเลย ภรรยาผมปกติจะไม่ค่อยเชื่ออะไรมผม
หาว่าผมยกเมฆ (ผมเปลี่ยนภรรยาผมไม่ได้เลยนอกจากนามสกุล [เสียงหัวเราะ] เพราะ
เธอมีบุคลิกภาพที่แข็งแกร่งมาก เราอยู่ด้วยกันมา 45 ปีแล้ว) แต่ครั้งนั้นผมเปลี่ยนให้
เขาเชื่อทฤษฎีระนาดทุ้มของผมได้ เพราะไปเจอระนาดทุ้มมีฉกกลางเข้า เห็นชัดทันทีเลยว่า
แกะปล่อยผีมืออย่างเต็มๆที่เรียกว่า นั่นแหละคือความรู้เรื่องเมืองไทย

ต่างจากบ้านเรา เวลาเล่นดนตรี คนตะวันตกเล่นดนตรีวงใหญ่ๆ เอาวาทยกขึ้น
มานำ ทุกคนต้องเล่นตามวาทยกหมด นั่นคือ วิธีคิดที่ทำให้ยอมรับความเป็นใหญ่
ความเป็นผู้นำของคนได้ง่ายเกินไป เพียงแต่เขาขึ้นมาตีไม้ตรงนั้น

ครั้งหนึ่งมีวาทยกไทยที่ได้รางวัล มาคุมวงดนตรีในเมืองไทย แสดงอาการเกี้ยว
กราดกับนักดนตรี นักทรัมเป็ตจึงลองถามว่า อาจารย์ครับ อธิบายให้ผมฟังหน่อยได้ไหม
ครับว่าคอร์ดนี่เป็นอย่างไร ปรากฏว่าอธิบายไม่ได้ คนเป่าทรัมเป็ตที่ถามเป็นวาทยก
ของอังกว เก่งกว่ามาก แต่ไม่ได้ไปประกวดที่ไหน นี่แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมดนตรีใน
เมืองไทยไม่ยอมรับความเป็นใหญ่ความเป็นผู้นำจากใครง่าย ๆ

เมืองไทยควรเล่นแซมเบอร์มิวสิก คือวงเล็กๆ ไม่ต้องมีใครเป็นนาทयर ฟังกันเอง สมมติว่า 4 คนที่เรียกว่าสตริงควอเต็ต นักดนตรีเอกของโลก ลอร์ด เยฮูดี เมนูฮิน (Yehudi Menuhin) เคยกล่าวว่า สตริงควอเต็ตคือ “งานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ยุโรปได้มอบให้กับอารยธรรมของโลก”

ลองไปฟังควอเต็ตที่เบโรเฟนแต่ง ตอนที่ท่านไม่ได้ยินเสียงอะไรแล้ว ดนตรีที่ดีที่สุดที่เบโรเฟนแต่งคือตอนนี้ เพราะเป็นเสียงที่มาจากข้างใน นั่นแหละคือภาวะการนำแบบสมุทภาพ คือทุกคนเท่ากันหมด ไม่มีคนไหนที่ไม่เก่ง พอคนหนึ่งตาย วงควอเต็ตเล็กเลย นักดนตรีจะอยู่ด้วยกันราวกับผิวเมีย ไม่พราวจากกันเลย ทั้ง 4 คนจะอยู่ด้วยกันยาวนาน 20-30 ปี เขาบอกเลยว่า ปีที่ 21 เป็นปีที่เราเข้ากันได้ดีที่สุด เล่นกันอยู่นั้นแหละ พอคนหนึ่งตายก็ต้องเลิกวง เพราะว่าหาคนอื่นมาแทนยังงี้ก็เข้ากันไม่ได้ และไม่มีใครเป็นหัวหน้า ไวโอลินหนึ่งจะมาบอกว่าฉันเป็นหัวหน้าก็ไม่ได้ แต่จะรู้ๆ กันอยู่ในที่ เขาเป็นหัวหน้าเพราะเป็นคนบอกว่าจะให้เริ่มต้นตรงไหน ไวโอลินสองหรือคนเล่นไวโอลาซึ่งคนตะวันตกเองเข้าใจผิดว่าเป็นเครื่องดนตรีไม่สำคัญ แต่ลองให้ไวโอลาล่มสิ มันลุ่มทั้งวงเลย

แจ๊สก็เหมือนกัน แจ๊สคือการสนทนา ต้องฟังกันและกัน เพราะไม่มีโน้ตที่ตายตัว มีแต่ทำนองหลัก ที่ผมชอบฟังที่สุดคือ เวลาแจ๊สมาเมืองไทย และเล่นเพลงพระราชนิพนธ์ พอเริ่มเล่น เพลงนี้เรารู้จัก พอไปกลางทางนี้ เราไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย มันแตกลูกออกไปอีกมาก พระเจ้าอยู่หัวเองก็อาจจะจำไม่ได้ว่าเป็นเพลงของท่าน มันสนุกจริงๆ ตอนสุดท้ายก็กลับมาทำทำนองต้นแบบ ตรงนี้แหละครับ ผมคิดว่า “จะฝึกคนได้ดีที่สุด คือ

ตอนที่ทำอะไรร่วมกัน และทำในสิ่งที่ยาก ในสิ่งที่สำคัญ และถือว่าเป็นการปฏิบัติหน้าที่ จนไปถึงขั้นที่หน้าที่กลายเป็นความพึงพอใจส่วนตัว และเป็นความพึงพอใจส่วนรวม”

ระนาดทุ้มเกิดขึ้นมาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการพัฒนาขึ้นมาเพิ่มเติม รัชกาลที่ 3 ไล่ละครออกจากวังไปเลย ท่านไม่เอา เพราะละครคือฮาเร็ม หลังจากท่านขึ้นครองราชย์แล้วถือศีล 8 มาตลอด เพราะพ่อของท่านใช้ให้ท่านไปทำอะไรที่รุนแรงตั้งแต่สมัยที่ท่านหนุ่มๆ บั้นปลายของท่านยึดพระพุทธศาสนา ถือศีล 8 สร้างจาริกวัดโพธิ์ขึ้น โดยการนำความรู้ทั้งหลายที่มีอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะของหมอยา พวกหมอยาต้องใช้พระราชอำนาจ ท่านเป็นคนแรกที่ทำลายเรื่องระบบทรวงวิชาในประเทศไทย ประเทศไทยเป็นประเทศที่ทรวงวิชา จนเดี๋ยวนี้ก็ยังอาจจะตายไม่หมด แต่ท่านเอาความรู้มาจาริกเอาไว้ตรงกลาง สมัยก่อนกลัวว่าพม่าจะมาเผาอีก ก็จาริกไว้บนแผ่นศิลา ปะไว้บนผนัง

ครั้งหนึ่ง เราเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่มาก รัชกาลที่ 3 ไม่ได้ทำตัวเป็นพระเอก เป็นแค่ นายหน้าคนกลางที่เอาความรู้ของประชาชนมาจัดวางไว้เป็นสาธารณสมบัติ ใครเข้าถึงมีเงื่อนไขอย่างเดียว ต้องอ่านหนังสือออก เพราะฉะนั้น ผมเดาว่าถ้าใครอยากจะทำวิจัยเรื่องนี้ ช่วยผมหน่อยได้ไหม เพราะผมหาหลักฐานไม่ได้ ผมเชื่อว่าการอ่านออกเขียนได้ดีขึ้นในรัชกาลที่ 3 อย่างแน่นอน เพราะคนอยากจะทำจาริกเหล่านี้ ถึงคัดไปแล้วก็ต้องคัดไปเป็นตัวอักษร ถ้าอ่านหนังสือไม่ออกก็ไม่ได้รับประโยชน์ ต้องให้คนอื่นมาอ่าน ผมเชื่อเลยว่าก่อนที่จะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาในรัชกาลที่ 6 ในสมัยรัชกาลที่ 3 คนเริ่มเรียนหนังสือเพื่ออ่านออกเขียนได้อย่างจริงจังแล้ว เพื่อที่จะได้รับความรู้ และถ่ายทอดต่อไปด้วย เพราะฉะนั้น สิ่งที่ท่านทำไม่ใช่ภาวะการนำในความหมายที่เรามองอะไรที่โดด

เด่น แต่เป็นภาวะการนำที่เป็นผู้จัดการอยู่เบื้องหลัง

บ้านเรา สตรีมีความสำคัญมาแต่ไหนแต่ไร เรียกว่าประตูหลังบ้าน ใครอยากจะทำการอะไรก็ติดต่อกระซิบกับภรรยา มีเขียนไว้ในกฎหมายตราสามดวงเลยว่า เวลาพระราชามีพระประสงค์อะไร ถ้าเราจะค้าน ชั้นแรก อย่าไปค้านท่านซึ่งหน้า ให้เข้าไปกราบบังคมทูลเป็นการส่วนพระองค์ ถ้าท่านยังไม่ฟัง ให้ไปทูลพระมเหสีหมายเลขหนึ่ง แล้วให้พระมเหสีหมายเลขหนึ่งไปพูดกับท่านก่อน ทำทุกอย่างหมดแล้ว ถ้าพระราชายังไม่ยอม จึงจะยอมพระราชินี อย่าเพิ่งยอมทันที เพราะพระราชินีอาจจะคิดผิดก็ได้

ในสังคมไทย แม้แต่คนที่มีความสูงส่ง เขาก็เขียนกฎหมายไว้เลย เพราะรู้ว่ามนุษย์มีกิเลส สามารถพลาดได้ เช่น เวลาพระราชินีหรือเรียกหาพระแสง ห้ามส่งพระแสงให้เขียนกฎหมายไว้ป้องกันตัวเองเลย เพราะอาจจะทำอะไรผิดพลาดไปด้วยความบันดาลโทสะ นี่คือเรื่องของภาวะการนำที่จะสามารถป้องกันตัวเองได้ โดยใส่เบรกให้ตัวเอง

ท่านทราบไหมว่าใครเป็นคนให้ทุนวิจัยเป็นครั้งแรกในประเทศไทย หลายคนอาจจะตอบว่าสภาวิจัยฯ ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ไม่ใช่ ผู้ให้ทุนวิจัยเป็นคนแรกคือรัชกาลที่ 3 ผู้รับทุนชื่อหมอบรัดเลย์ ท่านเรียกให้มาเอาเงินวิจัยไปทำเรื่องวัคซีนกันฝีดาษ เพราะว่าประชาชนของจีนตายมาก คุณเป็นหมอมะเร็ง วิชาของคุณดีกว่าของเรา วิชาด้านนี้เราสู้คุณไม่ได้ คุณไปจัดการเลย หมอบรัดเลย์เอาไปเขียนเลยว่ามีความสุขมาก ได้เงินมามากมายเพื่อทำวิจัย แต่คำว่าวิจัยยังไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นเราควรจะต้องให้ดีกว่าอะไรเป็นภาวะการนำที่แท้จริง

ผมเขียนไว้ในหนังสือเล่มเล็ก อ้างสุนทรภู่ไว้ พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณไปเรียนหนังสือในต่างแดน สมัยก่อนเขาไม่กันว่าไปเรียนตักศิลา ตอนเด็กๆ ผมชอบดูลิเก เวลาเจ้าชายลาพระบิดาพระมารดาไปเรียน ไปตักศิลากันทุกคน ผมนึกว่าข้ามภูเขาตะนาวศรีไปก็ถึงแล้ว ที่ไหนได้มันอยู่ติดกับเมืองอิสลามาบัดโน่น ตามห้องเรื่องครูตั้งค่าเรียนไว้สูงมากคือแสนตำลึง พอเรียนจบแล้วไม่คิดเงิน วันสุดท้ายคืนพระขำรงค์ที่สองคนให้แทนค่าเล่าเรียน บอกว่าที่ตั้งราคาไว้ให้สูง “เพื่อป้องกันมิให้ไพร่ได้วิชา”

สังคมไทยไม่ได้ดีไปทั้งหมดนะ ถ้าตรงนี้สุนทรภู่สะท้อนสังคมไทยสมัยนั้น ไม่แปลกใจเลยที่รัชกาลที่ 3 ไล่สุนทรภู่ออกจากวัง เขาว่าไล่เพราะแกขี้เมา แต่ที่จริงแล้วมีวิธีคิดกันคนละอย่าง ท่านต้องการให้ความรู้เป็นสาธารณสมบัติ แล้วบอกไว้เลย คนที่ปรกติจะมาเรียนได้มีสองประเภทเท่านั้น คือลูกกษัตริย์และลูกเศรษฐี ผมเลยถามว่า ขณะนั้นมันไม่เกี่ยวข้องจะออกนอกระบบหรือไม่ ที่เราขึ้นค่าเล่าเรียนไปสูงมากๆ จะกลับไปหาความผิดพลาดสมัยสุนทรภู่หรือเปล่า ซึ่งรัชกาลที่ 3 ได้พยายามแก้แล้ว ว่าให้เป็นสมบัติสาธารณะ

ความเป็นผู้นำไม่ได้อยู่ที่ว่ามีสิทธิพิเศษ หรือมีอภิสิทธิ์ที่จะไปเรียนกับครูที่ดีที่สุด ความเป็นผู้นำคือ เมื่อมีความรู้แล้ว ท่านเอาความรู้นั้นมาไตร่ตรองคิดต่อได้หรือไม่ ความเป็นผู้นำที่แท้จริงคือความสามารถส่วนบุคคลที่จะรับความรู้ของเดิมมาต่อยอด ตรงนี้แหละคือหลักการศึกษาที่ดี

แทนที่เราจะมาพูดเรื่องความเป็นผู้นำ ผมอยากจะทำเรื่อง “ทวิวจน์” (dialogue) ซึ่งตรงนี้นบ้านเราไม่มี หรือกำลังสูญไปทุกวัน การคิดร่วมกัน การคิดแย้งกัน การคิดต่อ

การคิดเสริม เถียงกันจนได้ข้อสรุป ปรับเข้าหากันเช่นเดียวกับคนที่เล่นตระกร้อวงเป็นในที่สุด ผู้นำมันไม่ใช่ผู้นำที่ผ่านโรงเรียน ผ่านการอบรม ผ่านหลักสูตร ผู้นำมันจะผุดขึ้นมา เหมือนกับที่สมัยก่อนเจาะน้ำใต้ดิน โดยที่ไม่รู้ คล่าทางไปเจาะตงหลายทีก็ว่าจะเจอจะผุดขึ้นมาเอง แล้วได้รับการยอมรับจากฉันทานุมัติ จากผู้อื่น เป็นฉันทานุมัติของคนที่มีใจสูง ที่ยอมรับว่าคนอื่นเขาเก่งกว่า ถ้าไม่เช่นนั้นจะเป็นทางที่ขัดขาคัดแข้งกันตลอดเวลา

ผมชอบจบอย่างนี้ดีไหม ตามแบบคนแก่เล่าเรื่อง และเป็นส่วนตัว ตอนเด็กๆ ผมชอบฟังเพลงสุนทราภรณ์ มันไม่มีเพลงอื่นจะฟัง แล้ววันหนึ่ง ผมอายุ 8 ขวบ พ่อพาไปงานวัด และผมก็ชอบร้องเพลง พอมีเวทีให้รับนักร้อง ใครอยากจะร้องขึ้นไปได้ ผู้ใหญ่ขึ้นไปร้อง พ่อว่างบับ พ่อปลักผมขึ้นไปบนเวที ผมขึ้นไปร้องเพลงงานวัดเป็นครั้งแรก ต่อแต่นั้น พอเห็นไม่ใคร่โฟนผมก็วิ่งเข้าไปหาทันที ผมอยากเป็นนักร้อง อยากเป็นนักดนตรี ผมอยากเหลือเกิน ที่มาเป็นโปรดิวเซอร์เพราะทำสิ่งที่อยากทำแล้วมันไปไม่ถึงจุดหมายของความเป็นเลิศ

นั่นคือ มีอยู่คราวหนึ่ง ครูประสิทธิ์ ศิลปบรรเลงตั้งคณะละครขึ้นมา และมีนักร้องสลับฉาก ผู้อำนวยการสร้างส่งคนมาหาเพราะรู้จักกับพี่สาวผม ถามว่าผมจะไปร้องเพลงสลับฉากไหม ตอนนั้นผม 9 ขวบ ผมเห็นเด็กชายคนหนึ่งขึ้นไปร้องเพลงสลับฉาก เขาร้องเพลงดีเหลือเกิน ดีมาก ๆ ตอนหลังไปรู้ว่า ชื่ออดิเรก จันทร์เรือง ตอนนี้อยู่ไปแล้ว ผมได้ยื่นพ่อหนูคนนั้นร้องแล้ว ก็เลยถอยหลัง เพราะผมรู้ว่าเขาคือผู้นำ ไม่ใช่ผม และด้วยความบริสุทธิ์ของเด็ก ผมยอมยกย่องเขา เช่นเดียวกับคุณสมบัติ เมทะนี ที่แย่งรางวัลที่หนึ่งไปจากผมในการประกวดร้องเพลงที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ผมได้ที่สอง

และผมก็ยอมรับสมบัติ เมฆะนี่แต่โดยดี ว่าเขาไม่ได้เล่นหนังเล่นอะไรเก่งเท่านั้น แต่ร้องเพลงดีมาก

ผมคิดว่า ผู้นำนั้นเกิดขึ้นเองในภาวะของสังคมที่มีความเป็นอารยะพอที่จะรับว่า คนนี้เหมาะ แต่อาจจะเหมาะสำหรับบางเหตุการณ์ บางกาละและบางเทศะ แต่การที่บอกว่า เราจะสร้างคนนั้นให้เป็นผู้ นำ สร้างคนนี้ให้เป็นผู้ นำ ระบบนั้นใช้ไม่ได้ แล้วบ้านเรากำลังจะมีการอบรมเตรียมตัวคนเอาไว้เพื่อจะเป็นคนบดี เตรียมคนเอาไว้เพื่อจะเป็นอธิการบดี แต่คนที่เตรียมเอาไว้ตายกลางทางทั้งหมดเลย เพราะเพื่อนฝูงพินลงมาเสียก่อน

ผู้นำจะเกิดขึ้นได้ดีจากการเรียนไปทำไป (learning by doing) แล้วคนที่เก่งที่สุดก็คือคนที่เล่นตะกร้อวงได้ และปรับตัวได้ดีที่สุดตรงนั้น มีความคิดอันเกิดจากความคิดร่วมกัน ไม่ใช่มาจากการกำหนดไว้ล่วงหน้า

ผมขอเกริ่นนำเพียงเท่านี้ ต่อกันไปขอสนทนากัน ✕

3

สนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะร่วมกับ

ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ

วันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2557 ณ พนาศมรสิโรธรำ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี

ชลนภา อนุกุล : อาจารย์มีแง่มุมที่หลากหลายมากกับเรื่องภาวะผู้นำ

ครั้งหนึ่ง อาจารย์เคยยกคำหนึ่งว่า “พริมุส อินเทอร์ พาเรส (primus inter pares)” แปลว่าเป็นหนึ่งในบรรดาผู้ที่เสมอกัน เป็นถ้อยคำสำคัญมาก เพราะให้ภาพของความเป็นเลิศของปัจเจกภาพ ขณะเดียวกันก็ดำรงอยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับสมุหภาพ

ช่วงนี้ จะเป็นช่วงเปิดวงสนทนากับอาจารย์ จะมีคำถามหรือจะแลกเปลี่ยนกันได้ที่นั่นค่ะ

มณฑล สรไกรกิติกุล : อาจารย์เขียนไว้อย่างหนึ่ง ที่เล่าเรื่องอาจารย์ที่มาจากต่างประเทศแล้วตกรถไฟ ซึ่งสงสัยว่าที่พนักงานเก็บตั๋วให้หยุดแล้วชะลอรถไฟ เขาทำให้แค่คนนั้นคนเดียวจริงหรือ และถือว่าละเลยต่อหน้าที่ของเขาหรือเปล่า รับผิดชอบต่อผู้

โดยสารทั้งหมดหรือเปล่า

ศ. ดร.เจตนา นาควัชระ : นั่นคือ วิธีคิดของคนไทย สภาวะนั้นเป็นสภาวะปกติ เพราะว่ามันฝนตก น้ำท่วม รถไฟมันช้าไปสองชั่วโมงแล้ว มันช้าไปอีก 15 นาทีก็ช่างหัวมัน แล้วศาสตราจารย์คนนั้นก็เลยกลับบ้าน เข้าใจว่าจะกลับไปให้ทันคริสต์มาส เพราะฉะนั้น ถ้าเกิดตกเรือบินมันเสียหายกับแก เรื่องของเรื่องคือ จะเป็นไรไปถ้าช้าไปอีกเล็กน้อย เมืองอื่นทำไม่ได้หรอก ผมบอกว่าถ้าเป็นเมืองในเยอรมนี โดนไล่่ออกเลย คือความไร้ระเบียบนี้ จริงหรือว่ามันไร้ระเบียบ มันเป็นการแก้ปัญหาในภาวะปกติให้กับคนคนหนึ่ง ซึ่งเขามีความจำเป็นสูงมาก เมื่อเทียบกันแล้วกับการที่เขาจะช้ารถจะช้าไปอีกสัก 10-15 นาที มันก็ไม่เสียหายอะไร แต่ว่าผมจะเล่าเรื่องอื่น เรื่องคนไทย มันอธิบายด้วยทฤษฎีตะวันตกไม่ได้

วันหนึ่ง ผมขับรถออกมาจากบ้าน ฝนตก แล้วฝนตกหายแล้ว ถนนมันไม่เรียบ มีบ่อน้ำ ผมขับรถไป น้ำกระฉอกไปโดนมอเตอร์ไซค์ที่เขาสวนทางมา เขาเบียดหมดเลย คนนั่งมอเตอร์ไซค์ก็เบียดไปด้วย ผมยังไม่ทันขอโทษเขา แต่ผมไม่เห็นเขาทำอะไรผม ผมก็ออกไปซื้อของนอกบ้าน แล้วกลับมา มอเตอร์ไซค์เขาจอดอยู่ใกล้ๆ บ้านผม ผมก็ไปบอก เมื่อตะกี้นั่งขอโทษนะ ผมไม่ทันได้มอง ทำน้ำกระฉอกไปโดนคุณ ต้องขอโทษด้วย เขาบอก “อ้อ ไม่เป็นไรครับ ผมหลบไม่ทันเอง” นี่เป็นวัฒนธรรมที่สูงมาก ผู้นำควรมีวัฒนธรรมเหล่านี้ แต่ว่าเขาไม่เคยคิดว่าเป็นของวิเศษ เขาไม่ได้ชอบผมเป็นพิเศษ แต่ในเมื่อผมมีน้ำใจไปขอโทษเขา แทนที่เขาจะบอกว่าไม่เป็นไร แต่เขาบอกว่าผมหลบไม่ทันเอง ความผิดตกอยู่ที่เขา สิ่งเหล่านี้ที่มันผูกใจให้ผมอยู่ในรัฐล้มเหลวนี้ได้ แล้วมันเกิดขึ้น

บ่อยในชีวิตประจำวัน

ผู้นำของผมคือคนตัวเล็กๆ หนูน้อยที่ไปเรียกพ่อให้แตกแถวมาหาแม่ มากอดแม่สักประเดี๋ยว แม่คิดถึงพ่อ ผมเขียนทฤษฎีไว้ เรียกว่าทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ แต่เรื่องระนาดทุ้มนี้ไปได้อีกไกล ไม่ใช่เฉพาะเรื่องระนาดเท่านั้น แต่ในวิถีชีวิตของเราที่ไม่พยายามออกมาเป็นหมายเลขหนึ่ง แต่ยืนอยู่ข้างหลังแล้วสามารถทำอะไรได้โดยไม่ต้องแสดงตัวให้เห็น แต่เรื่องรถไฟ มันเป็นเรื่องซึ่งเรียกว่าไม่ใช่ภาวะปกติ

ดร.ปิยวัฒน์ เกตุวงศา : ผมกำลังทำงานวิจัยที่ไปชวนคนในชุมชนเป็นผู้นำ รวกลิบกว่าชุมชนทั่วประเทศ ผมใช้เวลาปีกว่าๆ ก็ยังไม่เกิดภาวะนั้นขึ้นมา และอยากจะถามอาจารย์ว่า ทำอย่างไรให้เกิดผู้นำ จะทำอย่างไรให้เขาทำกิจกรรมอะไรกันเอง อาจารย์จะมีคำแนะนำไหมครับ เราจะใช้แนวคิดผู้นำระนาดทุ้มไปใช้ในชุมชนได้อย่างไรบ้าง?

เจตนา : การที่เราได้ไปช่วยจัดการเขา มันอาจจะทำให้เขาเกิดการพะวักพะวงอะไรบางอย่าง ถ้าไปบอกเขาว่าอีกสักหกเดือนจะกลับมาใหม่ คุณลองไปจัดการกันเองดูสิ ผมกลัวว่า คำว่าผู้นำจะทำให้เขาเหนียว มันมีคำอื่นใหม่ มีวิธีอื่นใหม่ เป็นตัวแทนของคนไทยจะเหนียว ขอเป็นแค่ปีหนึ่งก่อนได้ไหม เพราะระบบไทยเป็นระบบฉันทานุมัติ เขาจะไปยอมกันเอง แต่พอมีคนนอกเข้ามาแล้ว ผมกลัวว่าเขาจะไม่กล้าตัดสินใจต่อหน้าเรา ไปขวางวัฒนธรรมชุมชนของเขา

แต่ผมจะบอกไว้ก่อนนะ สมัยก่อนในภาวะจำยอมเวลามีศึกสงครามอะไรมา ใ้คนนี้มีมือดีที่ลุดก็ต้อนนำทัพแน่นอน

ดร.ภาสกร อินทุมาร : ไม่ทราบว่าการดำเนินการนั้นต้องการอะไร ชุมชนที่ไปทำมีความต้องการอะไรหรือเปล่า ชุมชนนั้นอยู่ในสภาวะใด เขาต้องการสภาวะการนำหรือเปล่า หรือที่จริงเขาก็อยู่กันดีแล้ว แต่เราไปบอกว่าควรจะมี เพราะจากประสบการณ์ภาคสนามสมัยที่ทำงานเอ็นจีโอ ต้องดูว่าสภาวะชุมชนเป็นอย่างไร และลิบชุมชนก็ไม่เหมือนกัน

ปวิวัฒน์ : ขณะนี้ประเทศเรากำลังพูดถึงเรื่องการส่งเสริมสุขภาพ เราพูดถึงเรื่องการออกกำลังกายกันมาก มีแนวคิดว่าจะต้องทำให้เกิดกิจกรรมนี้ให้มากขึ้นในชุมชน และในการทำงานกับชุมชนก็ต้องสอบถามความต้องการของเขา ก่อน ถามว่ามันเป็นไหม มันจำเป็น แต่เขายังรู้สึกว่ามันไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับเขา ทำอย่างไรให้คนในชุมชนเขาเกิดความต้องการจากภายในของเขา เราไปทำกิจกรรมในช่วงแรกประมาณ 3-4 ครั้ง หลังจากนั้นอีกครั้งปีที่ผ่านมาก็เริ่มที่จะชวนเขาให้มาคิดถึงปัญหา และให้เขาลองดูสิว่า ใครที่จะเป็นคนเข้ามานำหรือเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมต่างๆ ขึ้นมา แต่ก็ยังไม่เกิดสภาวะนั้นก็เลยเป็นประเด็นปัญหา นอกจากนี้ ความแตกต่างของสถานที่ก็มีมาก เพราะชุมชนกลุ่มเป้าหมายกระจายไปทุกภูมิภาค แต่ประเด็นที่ผมคิดคือ ต้องการให้สิ่งเหล่านี้เกิดเริ่มมาจากในพื้นที่ เราอาจจะเดินมาผิดทางหรือเปล่า?

เจตนา : มันไม่เหมือนตรรกะอ้วนนะ เพราะว่าเขากำลังทำอะไรอยู่ แล้วอาคันตุกะเข้ามา มายุ่งอะไรกับเขา แต่ถ้าเขายังไม่ต้องการจะมีผู้นำ แล้วเราไปบอกว่า คุณไปเลือกผู้นำได้ไหม มันเป็นเรื่องที่เกินเลยกว่าที่เขาต้องการ

ผศ. ดร.สุกัญญา สมไพบูลย์ : จากที่อาจารย์เล่าเรื่องวงควอเตอร์ ทำให้นึกถึงประสบการณ์ที่เคยเป็นผู้นำสวดมนต์สรภัญญะ ต้องไปฝึกที่วัดอนงคารามเป็นเวลาหนึ่งปี

ได้เป็นแชมป์อันดับหนึ่งของประเทศไทย ตอนนั้นหนูเป็นผู้นำคะ หลวงพ่อบอกว่าสิ่งสำคัญที่สุดขณะสวดคือ ห้ามได้ยินเสียงตัวเอง แล้วมันจะเพราะ แสดงว่าเราจะได้ยินเสียงอีก 4 คน แล้ว 4 คนนั้นก็ต้องได้ยินเสียงเพื่อน ห้ามได้ยินเสียงตัวเอง ถ้าเมื่อไหร่ก็ตาม สวดมนต์แล้วไม่ได้ยินเสียงตัวเอง คนฟังและกรรมกรได้ยินเสียงทั้ง 5 คน

หนูเป็นคนเล่นไวโอลินเบอร์หนึ่ง แต่ไม่ได้เป็นคนนำพวกเขา แต่ขึ้นต้นให้เขา แล้ว ฟังเขา

และตอนไปเล่นลีก ก็เห็นว่าเขามีโต้ไฟ โต้ไฟไม่ใช่ผู้กำกับ เป็นคนให้เรื่อง ซึ่งใครก็ได้ในคณะให้ และขณะที่กำลังเล่นกันอยู่ เขามีอะไรเด็ดๆ ตรงนั้น โต้ไฟจะฟังหรือ สามารถปรับได้ทันที เพื่อความดีที่สุดของขณะนั้น

ครั้งหนึ่ง กลุ่มลัทธิมนุษยชนชวนไปทำในสิ่งที่ไม่เข้าใจว่า ทำไมเอานักวิชาการไป นำศิลปินตัวจริงๆ เพื่อให้เล่นลีกส่งเสริมลัทธิมนุษยชน ทูนของ สสส. หรืออะไรสักอย่าง แล้วเรารู้สึกว่าเรารู้เขาไม่ได้ เพราะเขาเป็นศิลปิน แต่ศิลปินจะกลัวเรา เพราะเห็นว่าเป็น อาจารย์จุฬาฯ ทุกคนก็พร้อมที่จะกลัวหนู แต่พอหนูแนะนำว่าตัวเองเป็นนางเอกลีก รู้จัก ดวงแก้ว และเล่นกับขวัญลดามานะ รู้จักกันหมด เขาสบายใจมาก พอคุยทุกอย่างแล้ว ท้ายที่สุดเราไม่ต้องทำอะไรเลย นอกจากบอกให้เขาทำในสิ่งที่เขาทำ แล้วเราช่วยจดเป็นข้อๆ ให้ แล้วเอามาตัดต่อ เขาก็รู้สึกสบายใจที่เลิกออกมาตีมาก แล้วก็ไม่ได้ยึดเยียด ขณะนั้น เล่นๆ อยู่ ว่า “ผู้ใหญ่บ้านช่วยโทร 1638 ซิจ๊ะ เรียกตำรวจมา ถ้าตำรวจยังไม่พอใจ สำนัก ลัทธิมนุษยชนช่วยได้” ถ้าลีกเล่นอย่างนี้ มันก็คือ ททท. (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) แต่ทำอย่างไรให้เขารู้สึกเล่นแล้วมันเป็นเอง ซึ่งเรื่องที่เขาเล่นมันเป็นอยู่แล้ว เพียงแต่หนู

รู้สึกว่าการนี้มันเป็นเรื่องผู้นำหนึ่งค่ะ

ดร.ชาญชัย ชัยสุขโกศล : อยากถามอาจารย์ครับว่า ผมอ่านงานอาจารย์มาไม่มาก แต่อ่านเรื่อยๆ ส่วนใหญ่อาจารย์จะพูดถึงดนตรีคลาสสิก อาจารย์คิดอย่างไรกับการเล่นดนตรีร็อคครับ และเบสกับกลองมันคล้ายๆ กับระนาดทุ้ม

เจตนา : ผมห่างจากดนตรีร็อค มันไม่ใช่ทางของผมนะ อีกอย่างผมทนเรื่องการแต่งตัว เรื่องการเผดเสียงเหล่านั้นไม่ได้ ไม่ใช่ทางผม เบสกับกลอง ก็แล้วแต่วงไหน เขาจะยอมโดยฉันทานุมัติว่าเป็นตัวนำ ถ้าเป็นดนตรีแจ๊สจะรู้เลย หัวหน้านิวคือคนที่เขายอมรับกันว่าเป็นตัวนำ แล้วคนอื่นเป็นตัวตาม ตัวนำอาจจะเป็เปียโน หรือเป็นแซ็กโซโฟนก็ได้ แต่ร็อกนั้นมันก็ตาร์ทั้งหมดนี้ ผมไม่ค่อยแน่ใจเรื่องกีตาร์ ตั้งแต่มีกีตาร์ไฟฟ้าเข้ามา ทำให้ผมกระอักกระอ่วน ผมไม่ค่อยรู้แล้วก็ไม่ค่อยอยากพูด ผมไม่อยู่ในฐานะที่จะบอกว่างั้นเล่นดีไม่ดี โดยเฉพาะนักร้องไทยที่ประกวดกันช่วงหลังนี้ ถ้าถามว่าใครดีกว่าใครผมตอบไม่ได้ แต่ถ้าว่าใครเร็วกว่าคนไหน ผมตอบได้

ดร.เธียรสิน เลี่ยมสุวรรณ : เกี่ยวกับวัฒนธรรมระนาดทุ้ม หนูรู้สึกโดนใจมาก เพราะรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่กำลังประสบอยู่ มีความรู้สึกว่าการวัฒนธรรมนี้มันจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้นำตามตำแหน่งมีอารยะระดับหนึ่ง อย่างเช่น การที่เราเป็นผู้ตาม แต่ได้รับความไว้วางใจจากผู้นำให้เราสามารถเสนอความคิดเห็นได้

เจตนา : มันยิ่งไปกว่านั้น คือว่า ที่ผมสังเกตมาในระยะหลัง ขณะนี้ ผมทำงานอยู่กับ สกว. ทำงานกับ สกอ. (สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา) ต่อเนื่องมาเป็นสิบๆ

ปี ผมรู้ว่า ในเรื่องวิชาการขณะนี้ มีช่องว่างประมาณ 20 ปี คนที่เป็นนักวิจัยชั้นยอดเยี่ยม อายุ 60 ทั้งนั้น แล้วจะลดจาก 60 ลงมาต่ำกว่า 40 เลย ตรงระหว่างอายุ 40 ขึ้นไปจนถึง 50 ปีจะมีน้อย ตรงนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า พวกคนรุ่นนี้ไม่เปิดเวทีให้กันเอง แล้วที่ตาแก่มาพูดแบบนี้ ก็เพราะว่าไม่ยอมเปิดเวทีให้คนอายุน้อยกว่านี้หน่อยหรือเปล่า

เวลามีประชุมนานาชาติ หาปาฐกไม่ได้เลย เพราะไม่ให้โอกาสซึ่งกันและกัน ผมปาฐกถาตั้งแต่อายุ 30 ปลายๆ อยู่มาวันหนึ่ง ผู้ใหญ่ คือ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรและเคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการท่านเรียกผมไปแล้วพูดว่า คุณเจตนา คุณชอบดนตรีผมรู้ คุณช่วยไปเดินถามผู้รู้หน่อย ไปรวบรวมเขียนรายงานให้ผมให้ศึกษาเลยว่า ผมอยากตั้งคณะดุริยางค์ที่นครปฐม ควรจะอย่างไรดี

ผม 30 ปี ท่านอายุ 60 ปี ให้งานคนอายุ 30 ที่สำคัญมาก ไม่ให้มันไปจด แต่มันจะต้องไปนั่งคิดแล้วไปหาว่าใครเป็นใคร ผมไปหาคนที่ให้คำแนะนำที่ดีที่สุด ชื่ออาจารย์ ก๊าซ สนิทวงศ์ ท่านเสียไปแล้ว ข้อสรุปของผมคือว่า มันสร้างที่นครปฐมไม่ได้ เพราะว่าดนตรีโดยเฉพาะดนตรีสากลมันยังต้องฟังเมืองใหญ่ เนื่องจากเรายังไม่สามารถจะหาอาจารย์ไปอยู่ที่นั่นได้เต็มเวลา นักเรียนที่ดีที่สุดก็อาจจะไม่มา แต่ว่ามันต้องอิงกับเมืองใหญ่ก่อน เพราะฉะนั้นอย่าเพิ่งทำ ในที่สุดเราไปทำดนตรีไทย เพราะดนตรีไทยใช้ครูอาจารย์ ซึ่งเป็นปี่พาทย์บ้านนอก แต่ฝีมือแต่ละคนที่เขาถ่ายทอดกันมายอดเยี่ยม เราเริ่มดนตรีไทยที่นั่นได้ และในที่สุดดนตรีไทยก็ไปได้ แต่ดนตรีสากลเปิดช้าไปประมาณ 40 ปี ขณะนี้ก็พออยู่ตัวแล้ว แต่ว่าไม่มีสถานที่ ยังเช่าห้องแถวอยู่เลย

สิ่งที่ต้องการมากที่สุดสำหรับสังคม คือการให้โอกาสกับคน และคนที่เป็นผู้นำ

ที่แท้จริงต้องให้ออกาสกับคนที่เขารองๆ ลงมา ให้เขาได้พิสูจน์ฝีมือด้วยการให้เขาได้คิดเอง และคิดทั้งระบบ

ย้อนกลับไปโรงเรียนอันเป็นที่รักของผม ซึ่งสร้างทั้งใจและหนักบุญ และรู้สึกว่าจะตอนหลังจะเป็นโจรกันมากกว่านักบุญ ชอบให้ทำเรื่องการฝีมือ สมัยก่อนโรงเรียนนี้ไม่ใช่โรงเรียนที่จะใช้เครื่องมืออย่างโรงเรียนอาชีพ ทำของเล่นเล็กๆ ผมอาสาทำรถเกรย์ฮาวนด์ ใครที่ไปเรียนอเมริกาอาจจะรู้จักดี ผมเห็นรูปรถเกรย์ฮาวนด์แล้วชอบเหลือเกิน ผมต้องไปคิด ต้องไปดูแบบมา ต้องมาออกแบบ ต้องมาวาด เสร็จแล้วไปหาไม้มาบากให้เป็นร่องๆ เหมือนกับรถเกรย์ฮาวนด์ ทำล้อให้ตี ทำรูปเกรย์ฮาวนด์ปกลงไปตรงนั้นอีกกว่าจะวิ่งได้ ผมคิดทั้งระบบ ตั้งแต่ต้น ยิ่งกว่าสถาปนิก เพราะสถาปนิกออกแบบเท่านั้น ไม่ได้สร้างเอง การทำงานประเภทด้วยความคิดด้วยฝีมือ ตั้งแต่ออกแบบไปจนสร้างเสร็จแล้วทดลองวิ่ง ดังนั้น การคิดทั้งกระบวนการสำคัญที่สุด การที่เราจะให้คนที่เป็นคนรุ่นใหม่ขึ้นมาเป็นระนาดทุ้มให้ได้ ให้เป็นระนาดเอกก่อนก็ได้ แต่ว่าให้เขาคิดทั้งระบบ มีกระบวนการอันใดที่ช่วยให้คนได้คิดทั้งระบบ

ตอนที่ผมเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ครูที่ผมคิดถึงมากที่สุดคือครูที่สอนการฝีมือผม เมื่อสมัยผมอยู่มัธยมศึกษาปีที่ 4 เก่า ครูการฝีมือเป็นคนที่ดึงผมว่า คุณยังไม่รู้จักเรื่องความเหมาะสม ความสมดุลมันคืออะไร คุณต้องหัดคิดเรื่องความสมดุล ตรงนี้มากไปตรงนี้น้อยไป ผมสามารถที่จะเอาสิ่งเหล่านั้นมาปรับใช้กับการทำวิทยานิพนธ์ของผมได้ วิทยานิพนธ์ของผมมาจากงานฝีมือครับ ผมหมายถึงเป็นวิธีการคิด

สำคัญที่สุดคือเรื่องคีย์โน้ต (keynote) ลูกศิษย์ผมที่อยู่ในสำนักงานมันเรียกผม

ว่ามีสเตอร์คีย์ไนด์ เพราะเวลาโทรศัพท์มา ยังไม่ทันพูดเรื่องอะไร จะให้ผมเป็นคีย์ไนด์แล้ว เขาคิดว่าคีย์ไนด์แปลว่าคนสอนหนังสือ

ตอบคำถามว่า ไม่มีอะไรที่จะทดแทนการให้โอกาสคนได้คิด และถ้าเป็นไปได้ให้คิดทั้งระบบ

ชีวิน อริยะสุนทร : ขออนุญาตถามอาจารย์ครับ ผมทำงานเกี่ยวกับเรื่องหลักสูตรผู้นำ ที่ผ่านมา เราคิดว่าควรมีเนื้อหาอะไรที่จะสร้างคนเข้ามาเข้าอบรมให้มีภาวะผู้นำ แต่ฟังแล้วเกิดความสงสัยว่า จริงๆ แล้ว สิ่งเหล่านี้สามารถสร้างผู้นำให้เกิดขึ้นได้ไหมครับ หรือกระบวนการต่างๆ ที่จะสร้างผู้นำขึ้นมา เพราะฟังอาจารย์แล้วเหมือนกับว่า ผู้นำต้องอาศัยสภาพแวดล้อม บริบทต่างๆ เพื่อที่ทำให้จะเกิดอะไรบางอย่างขึ้นมา หรือมีคุณสมบัติบางอย่าง เช่น ความมีคุณธรรม การทำเพื่อคนอื่น คำถามคือหลักสูตรที่เราคิดขึ้นมาสามารถสร้างผู้นำให้เกิดขึ้นได้ไหมครับ หรือมีวิธีการอย่างไร?

เจตนา : ผมไม่มีประสบการณ์กับหลักสูตรประเภทนี้ ถ้าให้ผมเดา ต้องใช้กรณีศึกษา แล้วเอากรณีศึกษาเหล่านั้นมาหล่อหลอมกัน ต้องให้เขาออกไปหาเอง ถึงตัวเขาเองยังไม่แสดงตัวในฐานะผู้นำ แต่ว่าถ้าได้กรณีศึกษามากพอที่จะใช้เป็นกรณีทั่วไปได้ มันจะเป็นองค์ความรู้ขึ้นมา แต่องค์ความรู้ที่ขายกันอยู่ในหนังสือประเภทฮาวทู อ่านไปก็เท่านั้นแหละ พัฒนาตัวเราเองให้เป็นผู้นำไม่ได้ ต้องมีอะไรที่ทำทลายเรา

สังคมไทยขณะนี้มีความกลัวมาก มากเสียจนไม่รู้จะทำอย่างไรแล้ว แล้วที่พูดกันว่า “ผมในฐานะร่างทรงของมวลมหาประชาชน” ไม่เคยมาถามผมสักนิดหนึ่ง คนจาก

ช่องนั้นควรสร้างการสื่อสารขึ้นมาให้ได้ว่า คนจากข้างล่างมีทางเสนอความคิดขึ้นไปได้ตลอดเวลา และทุกๆ วันนำมาอ่านเลย ว่าวันนี้มีคนมาเสนอมาอย่างไร เช่น รัฐฐาธิปไตย ไอ้โห มันแปลว่าปฏิวัติโดยไม่ใช้อาวุธ แล้วการปฏิวัติที่ไม่ใช้อาวุธในเมืองไทยมันทำได้หรือ แล้วรู้หรือเปล่าว่าทหารเขายืนอยู่ตรงไหน ระวังให้ดีๆ เขาทำปฏิวัติให้ใครกันแน่

ผมว่าเรื่องเหล่านี้ ของบางอย่างมันไม่น่าจะเป็นปริญญา ขอประทานโทษ ไม่อยากทำให้ใจเสีย ของบางอย่างน่าจะเป็นแค่สัมมนา หรือฝึกรบมเท่านั้น บางปริญญาไม่ควรเป็นปริญญา เมืองไทยควรมีปริญญาเดียวคือศิลปศาสตรมหาบัณฑิต แล้วทำได้ทุกวิชา บางอย่างต้องฝืนใจทำให้เป็นปริญญา มันแปลก ผมถึงเขียนในหนังสือด้วยว่า เอาประกาศนียบัตรเข้ามาแทน มันไม่มีอะไรที่จะแทนประสบการณ์ได้ แต่ว่าประสบการณ์กว่าจะตกผลึกต้องใช้เวลานาน ต้องมีวิธีเรียนลัด

ทิพย์วัลย์ ยศจุฑาธิบดี : ไม่เป็นคำถามนะคะ แต่ว่าจะขอขอบคุณอาจารย์ที่ทำให้ตัดสินใจเลือกโรงเรียนของลูกได้ ไม่ทราบว่าจะเกี่ยวกับภาวะผู้นำหรือเปล่า ย้อนมองกลับไปเรื่องของเด็กๆ พอตีเรื่องของโรงเรียนลูกคือ จริงๆ ตัดสินใจตั้งแต่แรกว่าโรงเรียนไหนดีแล้วคือหนึ่ง ไกลบ้าน สอง เป็นโรงเรียนทางเลือกที่มีกิจกรรมดี ทำให้นักเรียนมีกิจกรรมความคิดสร้างสรรค์เป็นประโยชน์ คิดว่าเป็นโรงเรียนที่ดีที่สุด คือโรงเรียนที่เขาอยู่แล้วมีความสุข

ดร.นภารัตน์ กรณรัตน์สูตร : โครงการนี้ชื่อภาวะผู้นำแห่งอนาคตใช้ไหมคะ พอตีฟังอาจารย์แล้วนึกถึงคำว่าภาวะผู้นำในการพัฒนาที่ยั่งยืน มีความรู้สึกว่า คำว่านิยามของแต่ละคนหรือแต่ละหน่วยงานจะไม่เหมือนกัน เนื่องจากว่าเคยทำงานแต่ละที่ วัฒนธรรม

จะไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะตอนนั้นคุยกับพี่สาวว่า เจอเหมือนภาวะปรับตัวไม่ได้ทางวัฒนธรรม เพราะว่าเพิ่งกลับมาเมืองไทยไม่นาน เลยรู้สึกถามตัวเองว่าเรามีความผิดปกติอะไร

เจอผู้นำประเภทหนึ่ง คือ พูดไม่เก่ง นำเสนอไม่เก่ง แต่ทำเก่ง แต่บริหารคนอาจ จะไม่ได้โดดเด่น แต่คิดวางแผนเหมือนกับเป็นผู้ประสานงาน แล้วให้คนอื่นลงมือทำ โดยที่คนอื่นไม่รู้ตัว ว่าตัวเองคือผู้นำงานของตัวเอง ถึงแม้จะเป็นตำแหน่งเล็กๆ น้อยๆ อย่าง ที่อาจารย์พูดเรื่องระนาดทุ้ม กับอีกคนหนึ่งซึ่งนำเสนอเก่งมากเลย บริหารคนเก่ง พูดง่าย ๆ ว่า คนหนึ่งเหมือนพวกเสรีนิยมเก่งมาก ขณะที่อีกคนหนึ่งเหมือนอนุรักษนิยมที่เต็มเปี่ยมไปด้วยมนุษยธรรม คุณธรรม จริยธรรม แต่หนูไม่แน่ใจว่า คนแบบไหนจะเป็นผู้นำที่จะพัฒนาองค์กรของเราได้อย่างยั่งยืนได้ดีจริงๆ เพราะว่าคนนำเสนอเก่ง แต่เราไม่รู้ว่าคุณธรรมจริยธรรมของเขามีคุณค่าสูงขนาดไหน ในขณะที่อีกคนหนึ่ง นำเสนอตัวเองไม่เก่ง แต่เรารู้ว่าทำหลายอย่างอยู่เบื้องหลัง เป็นไวโอลินที่อาจารย์บอกว่าไม่มีใครรู้ด้วยซ้ำ หรือไม่มีใครสนใจ ไม่ให้คุณค่า ไม่แน่ใจว่า ในมุมมองของอาจารย์จะมองแบบไหน อยากให้อาจารย์วิเคราะห์ เพราะรู้สึกทั้งสองกลุ่มมีจุดที่ดีมีความท้าทายในตัวเองเหมือนกัน ใน การที่จะอยู่กับคนอื่น

เจตนา : ผมจับคำว่าความยั่งยืน ผมคิดว่าเราต้องการผู้นำซึ่งวางรากฐาน หรือ ซักชวน หรือสามารถที่จะผลักดันให้คนอื่นลงแรง ทั้งร่างกาย และแรงความคิดได้อย่างเต็มที่ โดยเมื่อถึงวันที่เขาหมดหน้าที่ไปแล้ว องค์กรก็ยังเดินได้อยู่ และจะมีคนขึ้นมาทดแทน ตรงนี้สำคัญกว่าความโดดเด่นของคุณคณ ุณ ขณะนั้น ใครก็ตามที่มองระยะยาวได้ คนนั้นคือผู้นำที่เราต้องการ แต่ขณะนี้เราขาดคนที่มองยาวๆ ได้ คนที่มองยาวๆ ได้และ

สร้างแรงบันดาลใจให้คนอื่นได้ นั่นสำคัญที่สุด ในเมืองไทยนี้ เชื่อตาแก่คนนี้เถอะ เก่ง
 แสนเก่งอย่างไร ถ้ามนุษยสัมพันธ์ไม่ดีแล้ว ไร้ประโยชน์ มนุษยสัมพันธ์นั้นสำคัญมาก
 ถ้าได้ทั้งสองอย่างก็เลิศเลิศ

ดร.สุปรียาส์ กาญจนพิศศาล : ขออนุญาตครับอาจารย์ พอตีผมนี้กว่า มันอาจจะ
 เป็นคำถามที่ว่า เราจะเริ่มต้นอย่างไรให้คนในสังคมหรือชุมชนเห็นความสำคัญของสิ่งที่
 มันจำเป็น เหมือนอย่างทีบอล (ปิยวัฒน์) ลงไปทำเรื่องสาธารณสุข คือตัวเรามองเห็นว่า
 มันจำเป็น คนหรือสังคมควรมีสิ่งนี้ หรือแม้แต่สิ่งที่อาจารย์พูด ซึ่งเชื่อว่าพวกเราทุก
 คนในที่นี้ก็เห็นความสำคัญ แต่ผมอยากรู้ว่า เราจะนำพาสิ่งนี้เข้าไปในสังคม ทำอย่างไร
 ให้คนในสังคมเห็นความสำคัญเหมือนพวกเราครับ

เจตนา : ผมเชื่ออย่างนี้ว่า ความคิดในระดับมหภาค เราอาจจะมีความคิดดีๆ และ
 คิดว่าเรามองจากเบื้องสูง เราพูดไปแบบนี้แล้วทุกคนจะตามเรา โลกสมัยใหม่นี้ มันไม่
 รับสิ่งเหล่านี้อีกต่อไปแล้ว ถ้ามันมา มันมาในรูปแบบของโฆษณาชวนเชื่อ และสื่อเข้ามาเป็น
 ผู้รับใช้ ต้องทำสิ่งที่เรียกว่า มนุษย์สัมพันธ์สมมนุษย์ให้ได้

ผมดีใจมากที่ได้ยินว่า กลุ่มนักวิจัยเหล่านี้มาจากกระบวนการปากต่อปาก แทนที่
 จะประกาศว่าขณะนี้เรามีโครงการนี้ โปรดสมัครมาภายในวันที่เท่านี้ๆ ไม่เหมือนกับที่
 เราบอกกันปากต่อปาก แบบเพื่อนบอกกัน แล้วชักชวนกันมา กลุ่มนี้ไปขยายต่อไป ความ
 คิดเรื่องเครือข่ายผมว่าดี ในยุคปัจจุบันจะต้องเริ่มตรงนี้ก่อน ไม่เช่นนั้น เราหวังว่าคน
 คนเดียวพูด ต่อให้มีคนหนักแน่นเท่าไรก็ไม่ไปถึงแล้ว

ผมจะจบด้วยเรื่องไม่น่าพิสมัยนัก เมืองไทยเป็นเมืองที่ยึดติดกับรูปเคารพมาก พระพุทธศาสนาของเราที่เป็นพุทธศาสนาที่ไม่ยึดติดกับรูปเคารพ แต่ก็ทำรูปเคารพนั้นให้เป็นสินค้า ขายพระเครื่องอะไรให้ผู้คนวายไปหมด และเรามีความเข้าใจผิดว่า รูปเคารพที่มีอยู่เกลื่อนนั้น มันจะฝังเข้าไปในใจคน ไม่ช้าไม่นาน มันก็มันักมายากคนใหม่ สามารถจะปั้นรูปเคารพอันใหม่ขึ้นมาได้ แล้วล้างสมองคนในระยะเวลาอันสั้น ไม่ช้าไม่นานก็ปลดรูปเคารพเดิมลงมา แล้วก็เอารูปเคารพของใครก็ไม่รู้ขึ้นไปแทน พระพุทธเจ้าถึงได้บอกว่า ไม่ใช่ตัวตถาคต แต่เป็นพระธรรมที่จะเป็นผู้นำต่อไป ผมถึงบอกท่านเรื่องรูปธรรมนามธรรม ผมก็คือพุทธศาสนาระดับเบื้องต้นเท่านั้น อย่าหวังว่าคนคนเดียวพูดแล้วใครจะฟัง ยกเว้นแต่เป็นเรื่องของการโฆษณาชวนเชื่อ และสื่อในปัจจุบันนี้ช่วยได้มาก โซเชียลมีเดียช่วยได้มาก ถ้าไม่เอาชยะใส่เข้าไป เอาสิ่งซึ่งส่งเสริมคุณความดีเข้าไปในนั้น

อริสา สุมามาลย์ : อยากจะถามอาจารย์ว่า พอหนูไปอยู่ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏ จะมีอาการตื่นเต้นมาก เพราะจิตตปัญญาศึกษา มีอาจารย์หลายๆ ท่านจะเข้ามาปรึกษา เรื่องงานวิจัย หรืออะไรต่างๆ ทุกคนก็จะถามตรงกันว่า เรื่องการเปลี่ยนแปลงภายใน พอมันเป็นโจทย์การวิจัย เราจะตอบได้อย่างไรว่ามันเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน สิ่งที่คุณตอบคือมันไม่มีอะไรยั่งยืนหรอก โดยธรรมชาติของคน เขาก็จะไปต่อของเขาเอง แต่ก็อยากจะถามอาจารย์ว่า มองเรื่องการพัฒนาคน เราควรจะไปไปที่คำว่ายั่งยืนหรือเปล่า

เจตนา : ในหนังสือเล่มเล็ก ซึ่งได้ขอรับรองให้ท่านไปอ่าน ผมพูดไว้คำหนึ่งว่า หน้าที่หลักของเรา โดยเฉพาะอุดมศึกษา คือการสร้างศักยภาพ ไม่ใช่สร้างความสำเร็จ และไม่ใช่แจกปริญญา หน้าที่มหาวิทยาลัยคือการสร้างศักยภาพ เพื่อที่ว่าคนเขาจะได้ไปต่อ

ยอดกัน ถ้าเผื่อคิดว่าจบแค่นี้พอแล้ว แค่นี้ก็เก่งแล้ว ได้ปริญญามาจากมหาวิทยาลัย แล้วก็ถ่ายรูปติดไว้ตามบ้าน นั่นมันเปลือกนอก

สิ่งที่สำคัญที่สุด คือได้ผลอะไรไหม ผมคิดว่าตรงนี้มันเป็นการเรียนรู้ไม่เฉพาะในชั้นเรียนเท่านั้น แต่นอกชั้นเรียนด้วย

มหาวิทยาลัยที่อังกฤษที่ผมเรียนมามีความสามารถในการสร้างศักยภาพให้แก่นักศึกษาของเขา ในวงการละครคนจบจากที่นั่นไปเป็นผู้อำนวยการละครหมดเลย คนที่เรียนการแสดงมากลับมาเป็นลูกน้องหมด เพราะว่ามันมีความเป็นผู้นำโดยบังเอิญ เพราะมหาวิทยาลัยนั้นไม่มีภาควิชาการละคร ไม่มีการสอนละคร แต่เล่นสืบทอดกันมา 400 ปีแล้ว รุ่นพี่ถ่ายทอดวิชาให้รุ่นน้องต่อๆ กัน และมหาวิทยาลัยก็ดื้ออย่าง เขาให้โรงละครมาหนึ่งโรง เป็นโรงละครเล็กๆ แล้วบอกว่า พวกคุณไปจัดการกันเอง จะให้เงินก้อนหนึ่งแล้วอย่าให้ขาดทุนนะ แล้วเขาก็จัดการกันเอง ปีหนึ่งจะเล่นกี่เรื่องๆ ให้เล่นได้ไม่เกินสองอาทิตย์ เเทมหนึ่งเล่นได้กี่เรื่องๆ ผู้จัดการก็เป็นนักศึกษา ผู้กำกับการแสดงก็เป็นนักศึกษา คนแต่งบทก็เป็นนักศึกษา ตอนนั้นแอบทตีๆ ของนักประพันธ์ใหญ่ๆ มา เล่นละครกันไปด้วยความรัก เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น จากเมื่อสมัครเล่น พอออกไปอยู่ในวงการมีอาชีพแล้ว กลายเป็นว่าพวกมือสมัครเล่นเหล่านี้มีความคิดก้าวหน้า คิดที่จะบุกเบิกมากกว่าพวกที่เรียนละครเฉยๆ พวกที่เรียนละครกลายเป็นลูกน้อง ส่วนพวกนี้กลายเป็นหัวหน้าโดยบังเอิญ แต่ความบังเอิญซักจะต่อเนืองนานไปแล้ว จนมีคนบอกว่าพวกนี้เล่นพวก ออกซฟอร์ดไม่มีทางเข้ามาได้ เพราะพวกเดิมจบเคมบริดจ์แทบทั้งหมด

ผมกำลังจะพูดว่า ทำอะไรด้วยใจรักจะดีกว่า สำคัญคือให้เขารักวิชาที่เขาเรียน แล้ว

สิ่งที่เราเพาะให้เขาคือศักยภาพ

ชลนภา : อาจารย์บอกว่า ภาวะการนำแบบสมุหภาพจะเกิดขึ้นได้ต้องทำเรื่องยากๆ ร่วมกัน คงต้องขอให้อาจารย์มาโยนโจทย์ยากๆ ให้พวกเราทำกัน ขอขอบพระคุณท่าน และอาจารย์เจตนาที่มาช่วยสนทนาในวันนี้ เดี่ยวเราจะค่อยๆ ถอดองค์ความรู้จาก อาจารย์ด้วย วันนี้ได้รับความรู้เยอะจริงๆ กราบขอบพระคุณอาจารย์ด้วยนะคะ ☺

ก ล ก พ น จ ก

ครูสุจิตต์ ดุริยประณีต :

เลาหลักแห่งวัฒนธรรมขนาดใหญ่*

เวทนา นาควัชระ:

6 ปีที่แล้วร่วม 40 ปีที่อาจารย์สุจิตต์นั่งรถจากกรุงเทพฯ ไปนครปฐมอาทิตย์ละครั้ง เพื่อสอนดนตรีไทย โดยเฉพาะการขับร้อง ให้แก่นักศึกษาคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เรามีใช้สถาบันผลิตศิลปิน แต่เป็นคนอักษรศาสตร์ที่มีความสนใจทางศิลปะ และมาตรฐานของเราก็ยังคงไม่ถึงระดับของผู้ที่เล่าเรียนศิลปะเชิงปฏิบัติอย่างเต็มรูป แต่ผมไม่เคยได้ยินอาจารย์สุจิตต์บ่นว่าแม้แต่ครั้งเดียวว่าเด็กอักษรศาสตร์ศิลปากรใช้ไม่ได้ พวกเราไม่เคยลืมน้ำใจของท่าน ศิลปินที่แท้จริง มิใช่แต่จะโดดเด่นในทางปฏิบัติเท่านั้น แต่ยอมใส่ใจในการถ่ายทอดวิชา เพราะท่านเป็นผู้มีวิชา

วันหนึ่งในฤดูร้อนตอนบ่ายๆ หลายปีมาแล้ว ผมเดินจากบางลำพูจะไปลงเรือ

* เนื้อหาในบทความนี้เป็นที่ยืนยันว่า เราสามารถสกัดทฤษฎีออกมาจากการปฏิบัติได้ ผมเคยใช้ทั้งจิตรกรรมฝาผนัง และดนตรีไทย เป็นตัวผลักดันให้เกิดความคิดเชิงทฤษฎีที่อธิบายแก่นของวัฒนธรรมไทยได้.

ตอนที่ท่าพระอาทิตย์ ผ่านสวนสันติชัยปราการ มองเห็นอาจารย์สุดจิตต์แต่ไกล นั่งอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ กำลังสอนระนาดให้แก่ศิษย์คนหนึ่ง ซึ่งดูจะเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว พอผมเดินเข้าไปใกล้จึงพบว่าศิลปินที่ข้ามแม่น้ำมาจากวัดระฆังฯ ผู้นั้นหาใช่ใครอื่นไม่ คือ คุณภัทราวดี มีชูธนนั่นเอง ครูสุดจิตต์เปิดสอนดนตรีไทยในป้ายวันเสาร์ให้ฟรีกับผู้เรียนทุกคนที่สนใจ ภาพที่ผมเห็นประทับใจผมเป็นอย่างยิ่ง ในอดีตกาลเราคงจะถ่ายทอดวิชากันในลักษณะที่เรียกได้ว่า “เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น” หรือ “เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเรียน”

อันที่จริง ผมได้รู้จักท่านอาจารย์สุดจิตต์มาตั้งแต่ครั้งที่ผมยังเรียนอยู่ชั้นมัธยม เพราะในตอนนั้นพ่อผม ซึ่งเคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมอยู่สามแห่งในกรุงเทพฯ และเข้ามารับราชการอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ ในตอนหลังได้อาสาตั้งชมรมดนตรีไทยขึ้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมของคุรุสภา และได้ขอความช่วยเหลือจากครูดนตรีไทยสำนักต่างๆ ให้มาช่วยฟื้นฟูดนตรีไทยซึ่งถูกทอดทิ้งไปนาน แน่ใจที่สุดว่า สำนักดุริยางค์ประณีตเป็นหนึ่งในเสาหลักที่ช่วยให้กิจดังกล่าวดำเนินไปได้ พ่อผมซึ่งไม่ใช่นักดนตรีอาชีพ เป็นแต่เพียงผู้รักสมัครเล่นเช่นเดียวกับผม ได้รับแรงบันดาลใจจากท่านผู้มีวิชาเหล่านี้ จนถึงกับขนอาสาแต่งเนื้อเพลงเข้าทำนอง “แขกสาหร่าย” จนเป็นที่รู้จักกันดี เริ่มต้นด้วยวรรคที่ว่า “อันเพลงไทยไซ้จะไร้ในคุณค่า...”

ผมกับภรรยาไปงานสวดพระอภิธรรมอาจารย์สุดจิตต์ในคืนแรก เมื่อวันอาทิตย์ที่ 25 พฤศจิกายน 2555 และก็คิดเอาไว้แล้วว่า คงจะมีการแสดงเพื่อเป็นเกียรติแก่อาจารย์สุดจิตต์ผู้ล่วงลับไปแล้วอย่างแน่นอน ซึ่งก็เป็นไปตามที่คาดไว้ วงดนตรีจากบ้านดุริยางค์ประณีตในขั้นแรกก็ทำหน้าที่บรรเลงเพลงอันเป็นส่วนหนึ่งของพิธีการ หลังจากที่มีมีการ

แสดงพระธรรมเทศนาและการสวดพระอภิธรรมแล้ว ก็มีการแสดงนาฏศิลป์ไทยเป็นช่วงสั้นๆ แต่งดนตรีไม่ยอมนชนเครื่องกลับ ถ้าเป็นวัดอื่นที่มีความเจนจัดเชิงธุรกิจก็อาจจะเชิญให้วงดนตรีกลับบ้านไปแล้ว แต่บังเอิญวัดชนะสงครามเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมบางลำพู นักดนตรีจึงบรรเลงต่อไป ซึ่งการบรรเลงในช่วงหลังนี้ มิใช่เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นการแสดงออกซึ่งวิชาดนตรีชั้นสูง ซึ่งยืนยัน “ทฤษฎีระนาดทุ้ม” ที่ผมได้คิดขึ้นจากการสนทนากับเพื่อนร่วมงาน คือ ศาสตราจารย์อุดม อรุณรัตน์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว สิ่งที่เขียนขึ้นเป็นทฤษฎีได้รับการยืนยันอย่างเป็นทางการ ฅ วัดชนะสงครามในคืนวันนั้น นั่นก็คือว่า ครูผู้เจนจัดในวิชาดนตรีจะแสดงความเป็นผู้นำด้วยระนาดทุ้ม โดยปล่อยให้ศิษย์ฝีมือเอกแสดงความสามารถของตนด้วยการบรรเลงระนาดเอก นานๆ ครั้งจะได้มีโอกาสฟังระนาดทุ้มปล่อยให้มือแบบสุดๆ ดังเช่นในครั้งนี่ ซึ่งทำให้ผมเกิดทั้งความอบอุ่นใจและทั้งความมั่นใจว่า สิ่งที่ผมเรียกว่า “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” นั้น มิใช่ผลผลิตจากจินตนาการของผม แต่เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่ามีอยู่จริงในโลกแห่งความเป็นจริง และแต่ดั้งเดิมมาก็เป็นวิถีชีวิตที่แทรกซึมอยู่ในวัฒนธรรมอันสูงส่งของเรา ซึ่งคนรุ่นใหม่กำลังจะสลัดทิ้งไปด้วยความไม่รู้ และด้วยความโง่เขลาเบาปัญญา ถ้ายังรักษา “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” เอาไว้ได้ เราคงจะไม่กลายเป็นรัฐที่ล้มเหลว (failed state) ดังเช่นที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ผมคิดถึงอาจารย์สุดจิตดีในฐานะเสาหลักแห่งวัฒนธรรมระนาดทุ้ม และท่านก็คงจะได้ทิ้งมรดกทางดนตรีเอาไว้ ที่มีความหนักแน่น ทั้งในเชิงศิลปะและในเชิงภูมิปัญญา พอที่จะช่วยคืนชีวิตให้แก่รัฐที่ล้มเหลวผู้นำสสารของเรา ✕

โหม่ง

จางใหญ่

จิ่ง

จางเล็ก

ตะโพน

ปี่ใน

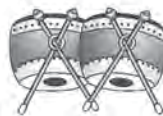
ซอจวงใหญ่

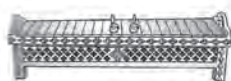
ซอจวงเล็ก

ปี่นอก

กลองทัด

ระนาดเอกเหล็ก

ระนาดเอก

ระนาดทุ้ม

ระนาดทุ้มเหล็ก

วัฒนธรรมระนาบทุ้ม*

เจตนา นาควัชร:

นกรณีนีก็เช่นกัน ผู้เขียนได้อภิปรายถึงมโนทัศน์เรื่องวัฒนธรรมระนาบทุ้มไปแล้วหลายครั้ง รวมทั้งการเผยแพร่ความคิดไปสู่วงการนานาชาติในรูปของบทความภาษาเยอรมัน ชื่อ “Wechselseitige Erhellung der Künste in der thailändischen Kultur” (1992)¹ ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดีจากนักวิชาการชาวตะวันตกบางท่าน²

* บทความนี้ผมต้องการจะชี้ให้เห็นถึงความลุ่มลึกของแนวคิดและพฤติกรรมของสังคมไทยแบบประเพณี เนื้อหาบางส่วนมาจากบทความ “แนวทางการสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่” ใน เจตนา นาควัชร. *บทสังเคราะห์ รายงานการวิจัย : “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย”*. น. 102-103. ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

¹ Chetana Nagavajara. *Wechselseitige Erhellung der Kulturen*. Chiangmai: Silkworm Books, 1999. pp. 72-73.

² ดู : บทความของ Eberhard Lämmert เรื่อง “Die Tradition der Geisteswissenschaften und ihre Bedeutung für die Zukunft der Universität” ใน : *Info DaF* Nr. 6, 26. Jahrgang, Dezember 1999, p. 554.

ผู้รู้ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า นับเป็นโชคดีที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์เรื่องดังกล่าวไว้ทันเวลาพอดี เพราะระบบที่ระนาดทุ้มแสดงความเป็นเอกนั้นกำลังค่อยๆ สูญไปแล้ว พร้อมกับการจากไปของครุระนาดระดับแนวหน้าทั้งหลาย โดยที่ในปัจจุบันระนาดทุ้มกำลังจะเดินตามระนาดเอก ประเด็นมีอยู่ว่าในวงดนตรีไทยนั้นแต่เดิมมา ทางของระนาดทุ้มเป็นทางของผู้เล่นที่ดูเป็นประหนึ่งจะทำตัวเป็นมือรอง คือให้ทำนองหลักไปกับระนาดเอกเสีย โดยที่ระนาดเอกก็มักจะมีโอกาสที่แสดงฝีมือลายมืออย่างเต็มที่ ในขณะที่ระนาดทุ้มหลบตัวออกไปอยู่เบื้องหลัง เล่นลูกล่อลูกขัด บางครั้งทำตัวราวกับเป็นจำวอดประจำวง แต่โดยชนบดั้งเดิมแล้ว ระนาดทุ้มเป็นทั้งหัวหน้าวง (concert master) และวาทยกร (conductor) ไปพร้อมกัน โดยที่ครูเจ้านำนักมักจะคุมวงจากระนาดทุ้มวงนี้ ระบบของไทยอาจชวนให้ผู้ที่จัดเจนในระบบตะวันตกหรือชอบที่จะเดินตามระบบตะวันตกอธิบายปรากฏการณ์ของไทยด้วยแบบแผนตะวันตก เพราะในวงดนตรีของตะวันตกนั้นไวโอลินแนวหนึ่งเป็นที่รวมของนักไวโอลินฝีมือดี (โดยที่หัวหน้าวงถูกกำหนดให้นำวงด้วยไวโอลินแนวหนึ่ง) ในขณะที่ไวโอลินแนวสองจะเป็นที่รวมของผู้ที่มีฝีมือรองลงมา จนเกิดสำนวนภาษาอังกฤษว่า “to play second fiddle” ซึ่งแปลว่า “มือรองบ่อน” ถ้าแปลเช่นนั้นกับระนาดก็จะเป็นความผิดพลาดอย่างมหันต์ เพราะเราได้คิดเช่นนั้นเลยตามแบบแผนของวัฒนธรรมไทย เราอาจจะนำปรากฏการณ์เรื่องระนาดทุ้มไปใช้ในการวิเคราะห์พฤติกรรมในสังคมไทย รวมทั้งแบบแผนประเพณีทางศิลปะได้อีกในหลายสถาน กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรมระนาดทุ้มกับสุนทรียศาสตร์แห่งการสงวนอารมณ์ก็คงจะถือกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในรอบไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาที่สังคมส่วนหนึ่งของเราถูกรอบด้วยการโฆษณา (ชวนเชื่อ) อันมีเทคโนโลยีเป็นตัวสนอง

โดยใช้ความพึงพิริศเลศหรุของระบบประชาสัฒพัณัธัสมัย์ใหม่ (PR) เข้มาเสริม ทุจะ เป็นการสัร้งความเต่นต้งในระดับบุคคล ซึ่ในบางครั้งก็เป็นการ “สัร้งภาพ” เสี่ยมากกว่า โดยเฉพาะในเวตวงบ้นเทิง เราคงจะต้อระเวตระวังมิให้ระนาตทุ้มสุญเสี่ยเอกลัษณะ และวังไล้ตามระนาตเอกไป เพราะระนาตเอกก้ามะลจ้านวนมากอาจจะเป็นระนาตเอก ประเภท “ลืบซิงก์” ก็ได้ ✨

7 ตะกร้อวงที่หน้าตึกแมนฯ : ที่เกิดแนวคิดเชิงทฤษฎี*

เจตนา นาควัชระ:

๖๖ ปดปีที่เทพศิรินทร์เป็นช่วงเวลาที่มั่งคั่งด้วยประสบการณ์ เป็นหนทางปัญญาที่นำมาใช้ในชีวิตได้ไม่รู้จบ ในฐานะนักวิชาการ ผมมองย้อนหลังไปยังสมัยที่เป็นนักเรียนเทพฯ แล้วนำประสบการณ์บางประการมาคิดวิเคราะห์ แล้วสร้างขึ้นมาเป็นทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่สามารถอธิบายประสบการณ์และปรากฏการณ์อื่นๆ ได้ด้วย

วันหนึ่งพวกเราเล่นตะกร้อวงอยู่หน้าตึกแมนฯ ใต้ต้นมะฮอกกานี ในตอนพักกลางวัน มีข้าราชการกรมรถไฟผู้หนึ่ง (สมัยนั้นยังเป็นส่วนราชการที่เรียกว่า “กรม”) เดินผ่านมา แล้วก็ตัดสินใจขอเข้าร่วมวงตะกร้อของเราด้วย ท่านผู้นั้นมีความสามารถเหนือพวกเรามากนัก มีกลเม็ดต่างๆ ที่ท่านปล่อยออกมาทีละอย่างจนทำให้เราทึ่ง แต่สิ่งที่ผมจำได้เกินไปจากความเป็นนักตะกร้อเอกของคุณนี้ (หรือจะเรียกว่าคุณอา) ท่านนั้นก็คือ

* เนื้อหาในบทความนี้เป็นการใช้ตัวอย่างที่สุดแสนจะธรรมดาในการอธิบายภูมิปัญญาไทย ซึ่งมองลักษณะของ ‘ผู้นำ’ ได้ลึกซึ้งกว่าที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป คัดมาจาก เจตนา นาควัชระ. *ทางสายกลางแห่งการวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : openbooks, 2555. น. 212-216.

พฤติกรรมของวงตระกูลเดิมของเราเอง เราต้องปรับตัวให้เข้ากับการเล่นของอาคันตุกะ เราพยายามบ่อนลูกตระกูลอื่นให้ท่านอย่างประณีต เพื่อที่ท่านจะได้ใช้ลูกงามๆ ที่เราบ่อนให้ ไปปรุงแต่งให้เป็นโอกาสในการแสดงฝีมือ (หรือฝีเท้า ฝีเข่า ฝีไหล่ ฝีศอก ฯลฯ) ให้เราได้ชื่นชม ท่านแวะมาเล่นกับเราหลายครั้ง และการที่เราร่วมมือกันต้อนรับอาคันตุกะผู้นั้นก็ทำให้การเล่นตระกูลของเราดีขึ้นอย่างสังเกตได้ เราละเมียดกว่าเดิม เพราะเราเรียนรู้ศิลปะในการ “เอาใจ” ผู้อื่น ผมสังเกตเช่นกันว่า อาคันตุกะก็พยายามจะปรับตัวให้เข้ากับเรา ถ้าเราบ่อนลูกให้ไม่ดี ท่านก็มีวิธีส่งลูกกลับมาให้เราบ่อนไปใหม่ บางครั้งก็แสดงท่าทีเชื่อใจให้เราแสดงกลเม็ดตามท่านบ้าง ซึ่งเราทำได้เป็นส่วนน้อย ทำไม่ได้เสียเป็นส่วนใหญ่ การปรับตัวเข้าหากัน การรู้เขารู้เรา การรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา เป็นวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนรากฐานของ *สัมพันธภาพแนวนอน* ซึ่งเป็นพลังอันมหึมา และถ้าใช้ได้ดีก็จะ เป็นพลังทางสังคมด้วย คนที่มีฝีมือเหนือคนอื่นไม่จำเป็นต้องตั้งตัวเป็นผู้นำ และผู้ที่มีฝีมือด้อยกว่าก็ไม่จำเป็นต้องเรียกร้องหาผู้นำ สังคมที่รออัศวินม้าขาวมักจะจมปลักอยู่กับความอ่อนด้อยในด้านต่างๆ ดังที่เราเห็นกันอยู่ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คนที่ต่างก็มีบุคลิกภาพในฐานะปัจเจกบุคคล แต่พร้อมที่จะร่วมทางกันเดินอย่างเหนียวแน่น คือสิ่งที่เราจำเป็นต้องพัฒนาและสร้างขึ้นมาให้ได้ แต่ถ้าปรับตัวเข้าหากันไม่ได้ ก็ไม่มีทางสำเร็จ

ผมได้นำเอาความทรงจำเกี่ยวกับตระกูลวงที่หน้าตึกแมนฯ ไปคิดต่อ ไปเทียบ และไปทาบกับประสบการณ์อื่น ครั้งหนึ่งหลายปีมาแล้ว ผมไปชมการประชุมประจำปีพายุที่ วัดสระบัว เขิงสะพานกษัตริย์ศึก (ซึ่งก็ใกล้กับโรงเรียนของเรา) ที่เขาเรียกกันว่า “ประชุม”

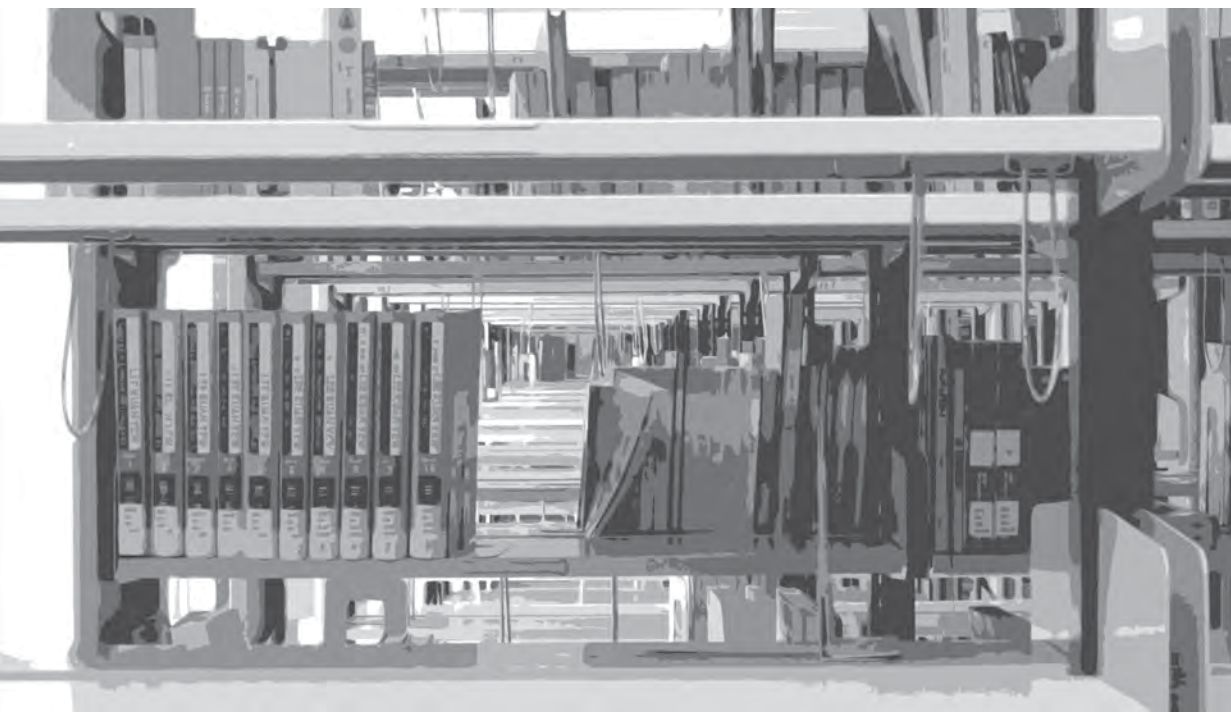
อาจจะทำให้เราเข้าใจผิด เพราะพวกเขาเป็นศิษย์ครูเดียวกันที่นัดมาชุมนุมกันเพื่อเล่นดนตรี อันที่จริงศิษย์แต่ละคนที่มีวุฒิมิภาวแล้วก็จะไปตั้งวงของตนขึ้นมา แล้วก็นำวิชาที่ครู (ใหญ่) สอนให้ไปคิดต่อ น่าสังเกตว่าแต่ละวงแม้จะมีหัวหน้าเป็นศิษย์ครูเดียวกัน แต่ก็มีลีลาหรือ “ทาง” ในการเล่นที่เป็นของตนเอง เล่นไปเล่นมากก็มีการสลับเอานักดนตรีของต่างวงมา เล่นร่วมกัน ณ จุดนี้ ผมสังเกตได้ชัดเจนว่า การปรับตัวที่ผมได้ประสบมาด้วยตนเอง จากการเล่นตะกร้อวงก็พ้องกับการปรับตัวของนักดนตรี ซึ่งก็ใช้เวลาไม่มากนัก ถ้าเป็น วงดนตรีตะวันตกที่มีวาทaylorประจำวง และต้องเล่นตามโน้ตที่ผู้ประพันธ์ดนตรีแต่งเอาไว้ ก็คงจะเป็นการยาก แต่ประสบการณ์ในคืนนั้นมีอะไรที่เป็นพิเศษ เพราะมีอาคันตุกะผู้หนึ่ง มีไม้ตีระนาดคู่หนึ่งติดตัวมา ไม่ใช่ศิษย์ครูเดียวกัน แต่ขอเข้ามาเล่นด้วย ซึ่งฝ่ายเจ้าภาพ ก็เต็มใจที่จะต้อนรับอาคันตุกะผู้นั้น (ซึ่งเป็นผู้ที่รู้จักกันดีในวงการ เพราะเขาขอร่วมเล่น กับวงดนตรีต่างๆ ในโอกาสต่างๆ เสมอ) ดนตรีไทยเป็นศิลปะที่ให้เสรีภาพกับนักดนตรีมาก เพราะถ้าเกาะทำนองหลักร่วมกันไว้ได้ไปถึงขั้นหนึ่ง นักดนตรีจะสามารถดันทางของตนเองได้ ถึงจะเป็นศิษย์คนละครู คนละสำนัก ถ้าเป็นผู้มีฝีมือแล้วละก็จะปรับตัวได้เร็ว การปรับตัวเข้าหากันระหว่างอาคันตุกะกับกลุ่มศิษย์ของครูท่านนั้นน่าทึ่งมาก อาคันตุกะเล่น ระนาดเอก ปล่อยฝีมืออย่างเต็มที่ ในขณะที่ฝ่ายเจ้าภาพเองก็รับลูกส่งลูก และปล่อย ฝีมือออกมา “ประชัน” ได้อย่างน่าอัศจรรย์ โดยเฉพาะผู้เล่นระนาดทุ้ม (ผมได้คิด “ทฤษฎี ระนาดทุ้ม” ขึ้นมานานแล้ว แต่ขอไม่สาธยายในโอกาสนี้) สัมพันธ์ภาพแนวนอนไม่ส่งผลให้เกิดการทำลายกัน ในทางตรงกันข้ามกลับสองทางให้แก่กันหรือเสริมความมั่งคั่ง ให้แก่กันได้ด้วย ที่ว่าวงดนตรีไทยไม่เล่นตามโน้ตนั้น มีพวกหัวใหม่หลายคนคิดว่า เป็น ข้ออ่อนด้อย ตรงกันข้าม นั่นคืออัจฉริยภาพอันเป็นรากฐานของสังคมไทย ที่ให้เสรีภาพ

แก่บุคคล จึงขึ้นอยู่กับว่าพวกเขาจะรู้จักใช้เสรีภาพไปในทางสร้างสรรค์หรือไม่

ตะกร้อวงคือจุดเริ่มต้นที่กระตุ้นให้ผมคิดเป็นทฤษฎีขึ้นมา และก็เป็นทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ ที่ผมเชื่อว่าอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่กว้างออกไปได้ ผมคิดเลยออกไปเสียด้วยซ้ำว่า เรื่องของตะกร้อวงนั้นก็อาจจะอธิบายปรากฏการณ์ในวัฒนธรรมซึ่งนอกเหนือไปจากวัฒนธรรมไทยได้ด้วย

ถ้าจะแปลงทฤษฎีให้มีนัยเชิงนโยบาย ผมก็ใคร่ที่จะเสนอว่า ควรจับนักเรียนของเราเล่นกีฬาประเภทตะกร้อวง (นักเรียนหญิงคงต้องหากีฬาคู่อื่นที่เหมาะสม) หรือจับมาฝึกดนตรีไทยเสียตั้งแต่เด็กให้ทั่วทั้งแผ่นดิน โตขึ้นเขาก็คงจะรู้จัก “สมานฉันท์” กันเอง โดยที่ผู้ใหญ่ไม่ต้องมาสร้างมหรสพน้ำลายเหมือนกับที่กำลังทำอยู่ในขณะนี้

ผมคิดเข้าข้างตัวเองว่า แนวคิดทางวิชาการที่ผมสร้างขึ้นมามีผล และได้พยายามเผยแพร่ไปทั้งในประเทศและในระดับนานาชาตินั้น เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในช่วง 8 ปีที่เทพศิรินทร์เสียเป็นส่วนใหญ่ ถ้าผมจะเกิดอหังการขึ้นมาสักครั้ง ผมก็เพียงแต่จะขออนุญาตกล่าวว่า ผมได้รับการศึกษาระดับมัธยมที่ดีมาก ซึ่งไม่ใช่เป็นการศึกษาที่เน้นวิชาการเพียงเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัย และเป็นทั้งการสร้างปัญญา และสร้างบุคลิกภาพ ✕

จากวิทยาทานสู่การผลิตและจำหน่ายสินค้า : ความปั่นป่วนของอุดมศึกษา*

เวทนา นาควัชร:

ABSTRACT

From Selfless Giving to Commodification: The Dilemma of Higher Education

The assumption that the Humboldtian university has outlived its usefulness is gaining ground. In its stead has come an adoption of a thoroughly utilitarian approach to higher education. The diminishing state support has forced the university to resort to income generation in various forms, while the label of non-profit organization is being willy-nilly retained. The obliteration of the

* จัดพิมพ์โดยสถาบันคลังสมองของชาติ เมื่อปี 2556 เนื้อหามุ่งตอกย้ำให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงที่เป็นการผลพวงจากหลักการที่ว่าด้วยประชาคมของนักวิชาการหรือการเป็นผู้นำร่วมกัน (collective leadership) คือทางที่จะนำไปสู่การครอบงำโดยวัตถุและความตกต่ำของโลกแห่งปัญญา.

dividing line between expediency and legitimate permanent practice has set in soon enough, and with the advent of modern management the university is having a grand time turning itself into a profitable enterprise. That the university is heading towards a commodification of education is substantiated in this study by a comparison between traditional and current concepts (in English) employed in university circles (totaling 37 cases), which the author individually analyzes. Teaching, once a noble act of selfless giving, has been integrated into a revamped organizational system, whereby marketability reigns supreme. No longer a community of scholars propelled by intimate teacher-pupil relationship as well as collegiality, higher education is being operated like a business or industrial entity under rigid quality-control mechanisms. The study maintains that the Humboldt model and the Thai “Wat Pho Model” (represented by the Stone Inscriptions) are not anachronistic, for they are based on a democratic spirit and a principle of freedom to choose what responds to the needs of individual learners. The introduction of IT has not made the role of the teacher redundant: on the contrary the teacher’s responsibility in guiding his/her pupils through the ever-expanding knowledge base has to be that of instilling a new skill of “learning how to learn”.

บทนำ : หลักการทั่วไปของอุดมศึกษา

บทความนี้เรียบเรียงจากการบรรยายในกรอบของหลักสูตรหนึ่งที่สถาบันคลังสมองของชาติจัดขึ้น อันเป็นหลักสูตรสำหรับคณาบดีจากสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ มีชื่อว่า “Deans for Change” ซึ่งเป็นการจัดหลักสูตรขึ้นเป็นครั้งที่ 3 โดยใช้ชื่อย่อว่า DFC3 เนื่องจากหลักสูตรนี้มีวิทยากรส่วนหนึ่งเป็นชาวต่างประเทศ และมีการเดินทางไปศึกษาดูงานในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี หัวข้อการบรรยายจึงกำหนดไว้เป็นภาษาอังกฤษทั้งหมด ผู้เขียนได้บรรยายเป็นภาษาไทยโดยใช้หัวข้อภาษาอังกฤษว่า “From (Selfless) Giving to Commoditization: The Dilemma of Higher Education” เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2556 ทิศทางของการบรรยายเป็นไปตามการหารือกับผู้อำนวยการสถาบันคลังสมองฯ ว่า ควรจะเน้นเรื่องของหลักการ อุดมการณ์ และอุดมคติของอุดมศึกษา เพราะเนื้อหาของหลักสูตรส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการบริหารจัดการ และเทคนิควิธี เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่าเป็นไปในรูปแบบของ “nuts and bolts” จึงน่าจะมีการตั้งประเด็นไปในทิศทางอื่นบ้าง ซึ่งผู้เขียนก็ได้พยายามที่จะสนองตอบ

ปัญหาอุดมศึกษาที่นำมาอภิปราย ส่วนหนึ่งเป็นประสบการณ์ของไทย แต่เท่าที่ผู้เขียนได้มีโอกาสศึกษาระบบอุดมศึกษาของซีกโลกอื่น โดยเฉพาะซีกโลกตะวันตก ทั้งที่ได้สัมผัสโดยตรง และที่ได้ศึกษาจากข้อมูลอื่นๆ ก็ปรากฏว่า ปัญหาส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่พ้องกัน อาจจะใช้คำว่าพ้องกันในระดับนานาชาติเลยทีเดียว¹ การที่ผู้เขียนมีความใกล้เคียง

¹ ผู้เขียนได้นำประเด็นบางประเด็นจากบทความฉบับนี้ไปสอดแทรกไว้ในปาฐกถาภาษาอังกฤษ

ชิดกับอุดมศึกษาเยอรมัน ซึ่งพยายามจะปรับตัวให้เข้ากับระบบของประเทศที่พูดภาษาอังกฤษ นับว่าเป็นประโยชน์ ทั้งนี้เพราะกลุ่มคนเบติที่เข้ารับการฝึกอบรมทั้ง 3 รุ่น⁴ ได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานในเยอรมนี ทำให้ทั้งผู้บรรยายและผู้ฟังมีฐานข้อมูลร่วมกันในบางสิ่ง สิ่งที่ผู้เขียนพยายามจะเน้นก็คือ คนไทยเราเองมีปรัชญาการศึกษาที่ค่อนข้างจะมั่นคง ซึ่งแม้ไม่ได้เขียนเอาไว้เป็นเอกสารที่เป็นระบบ แต่ก็อาจจะสกัดออกมาได้จากประสบการณ์ของเราเอง ปรัชญาการศึกษาที่ว่านี้อาจจะไม่ประสมกลมกลืนกับแนวคิดอุดมศึกษาตะวันตกในทุกกรณีไป แต่ก็มียุคหลายๆ กรณีที่ป้องกัน เช่น แนวคิดของนักปราชญ์และนักบริหารการศึกษาชาวเยอรมัน วิลเฮล์ม ฟอน ฮุมโบลด์ท์ (Wilhelm von Humboldt: 1767-1835) ซึ่งถือได้ว่าเป็นบิดาแห่งอุดมการณ์อุดมศึกษาของยุคใหม่ ซึ่งแพร่อิทธิพลไปทั่วโลกนับตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดังที่ผู้เขียนจะได้อภิปรายต่อไปในบทที่ว่าด้วย “ไม่ใช่ทั้งอาศรมหรือหอคอยงาช้าง ไม่ใช่ทั้งโรงงานผลิตสินค้า”

การที่ระบบอุดมศึกษาของไทยยึดประสบการณ์ตะวันตกเป็นแบบอย่าง น่าจะถือได้ว่าเป็นโชคในลักษณะหนึ่ง เพราะอุดมศึกษาตะวันตกได้ผ่านร้อนผ่านหนาวมามาก และก็ลองผิดลองถูกมามากเช่นกันเป็นเวลาต่อเนื่องกันมากกว่า 800 ปี ซึ่งในที่สุดพวกเขาก็ได้

ในหัวข้อ “University as Performance: A Thai Case Study” ซึ่งแสดงที่ International Research Centre “Interweaving Performance Cultures”, Free University Berlin เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2556 ปรากฏว่าผู้เข้าร่วมฟังปาฐกถาซึ่งมาจากหลายประเทศยืนยันว่า ปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสถาบันอุดมศึกษาในประเทศของเขาด้วย.

พบแก่นแท้ของการศึกษาชั้นสูง (คำที่เรียกเป็นภาษาตะวันตก แม้จะมีการใช้คำที่ต่างกัน
ไปบ้าง แต่ก็เป็นการคิดไปในทำนองเดียวกัน ภาษาอังกฤษใช้คำว่า higher education
ซึ่งดูจะมีพลวัตอยู่ในตัว คือสูงขึ้นเรื่อยๆ (อย่างไม่มีวันรู้จบ) ในขณะที่ฝรั่งเศสถึงเลที่จะ
พูดถึงของสูง คือ l'enseignement supérieur ในขณะที่เยอรมันกล่าวแบบกำปั้นทุบดิน
ว่าเป็นโรงเรียนชั้นสูง คือ Hochschule ไทยเราดูจะใกล้กับฝรั่งเศสและเยอรมันมากกว่า
อังกฤษ แต่ก็สร้างความขลังให้กับตนเองได้ด้วยการยืมรากศัพท์ภาษาสันสกฤตมาใช้
นักคิดตะวันตกไม่ถึงเลที่จะกล่าวว่าอุดมศึกษามุ่งสร้างความรู้และปัญญาอันจะนำมาซึ่ง
ความผาสุกแก่มวลมนุษย์ อันที่จริงฮูมโบลด์ท์มิใช่ต้นทาง แต่เป็นปลายทางของอุดมคติ
และอุดมการณ์อันสูงส่งนี้

อุดมศึกษาไทยไม่มีเวลาเป็นศตวรรษที่จะบ่มเพาะตัวเอง เพราะเราสร้างมหาวิทยาลัย
ขึ้นมาเพื่อฝึกคนรุ่นใหม่ที่ต้องมีทักษะและความชัดเจนในเชิงปฏิบัติ เพื่อจะได้
ปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยพอที่จะดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้ โดยไม่เพเลียงพลาเช่น
ประเทศเพื่อนบ้านที่ตกไปเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกกันหมดโดยไม่มีข้อยกเว้น
เราสั่ง “ของนอก” เข้ามาใช้ โดยไม่มีเวลาที่จะทำความเข้าใจกับต้นกำเนิดหรือแม้แต่จะ
ย่อยความรู้แบบตะวันตก² และในขณะที่เรากันเราเองก็ไม่มีเวลา หรือไม่มีใจที่จะย่อย
ภูมิปัญญาของเราเองให้มาเป็นเนื้อหาที่เหมาะสมกับอุดมศึกษาได้ กล่าวได้ว่าสถานการณ์

² ผู้เขียนได้รับแนวคิดนี้มาปรับให้เข้ากับแนวทางหลักของบทความจากศาสตราจารย์พิเศษ
ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง.

บีบบังคับให้เราต้องยืมหรือซื้อเครื่องมือตะวันตกมาสร้างคน 90 กว่าปีผ่านไป เรามิได้หยุดอยู่กับที่ เรามีนักคิดที่พยายามสร้างความชัดเจนให้แก่วงการของเราเองว่า สิ่งใดเป็นมาตรการชั่วคราวซึ่งเราไม่ควรเหมาเอาว่าเป็นสัจธรรมอันเป็นอกาลิโก ทั้งนี้ได้มีความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนหรือเสริมเติมแนวคิดที่มุ่งประโยชน์ใช้สอย (utilitarianism) ที่ติดมากับต้นกำเนิดของอุดมศึกษาไทย โดยนำความคิดเรื่องการสร้างปัญญาเข้ามามีในการสร้างมหาวิทยาลัยใหม่ ดังเช่นในกรณีของนักคิดด้านการศึกษาที่โดดเด่นที่สุดของเราคือ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ผู้ซึ่งนำแนวคิดของฮูมโบลด์ทีในด้านของอุดมศึกษาที่มุ่งปลูกและปลูกปัญญา มาผนวกกับการสร้างบุคลิกภาพแบบออกซฟอร์ด (Oxford) และเคมบริดจ์ (Cambridge) รวมเข้ากับการสร้างความสำคัญด้านศิลปวัฒนธรรม อันรวมถึงการปลูกฝังความสำคัญในคุณค่าของวัฒนธรรมไทย โดยได้นำอุดมการณ์ที่หลอมรวมขึ้นใหม่นี้ไปใช้ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และในระยะต่อมาในการสร้างวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร³ แต่เมื่อท่านหันหน้าทีไปจากมหาวิทยาลัยทั้ง 2 แห่ง ก็มิได้มีผู้นำความคิดของท่านไปสานต่อ ความพยายามในการนำแนวคิดเรื่อง “การศึกษาเบิกทางแห่งปัญญา” (liberal education) ตามแบบของอเมริกันมาใช้ในการสร้างคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยคาดหวังจะเป็นรากฐานให้แก่ศาสตร์ทั้งหลายทั้งปวงของมหาวิทยาลัยนั้น ก็เป็นความพยายามที่นำ

³ ดู : เจตนา นาควัชระ. “บทวิพากษ์ว่าด้วยความคิดเรื่องอุดมศึกษาของศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล.” *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 (ฉบับ 25 ปี ศึกษาศาสตร์), 2538, 51-64.

ยกย่อง แต่ในที่สุดคณะวิชาต่างๆ ก็มีได้ให้ความร่วมมือ ความคิดเรื่องการศึกษานอก
 ทางแห่งปัญญาได้รับการนำมาใช้อีกครั้งหลังยุคประชาธิปไตยแบ่งบาน โดยที่หน่วยงาน
 กลางของรัฐคือทบวงมหาวิทยาลัยได้ออกระเบียบกำหนดให้มหาวิทยาลัยทุกแห่งมีการ
 เรียนการสอน “หลักสูตรวิชาพื้นฐานทั่วไป” ซึ่งต่อมาปรับเปลี่ยนไปเป็น “หลักสูตรวิชา
 ศึกษาทั่วไป” เราคงจะต้องยอมรับความจริงว่า คณะวิชาส่วนใหญ่ไม่เปิดใจรับทิศทางใหม่นี้
 และมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ของเราขาดครูที่รอบรู้พอที่จะสอนวิชาในลักษณะนี้ได้ ซึ่งใน
 บางประเทศไม่กำหนดให้เป็นวิชาบังคับ ดังเช่นในกรณีของอุดมศึกษาเยอรมัน

ที่มหาวิทยาลัยทือบิงเงิน (Tübingen) นักคิดแนวหน้าของเยอรมัน 2 คน คือ
 นักวรรณคดีและนักประพันธ์ชื่อ ว็อลเตอร์ เจนส์ (Walter Jens: 1923-2013) และอดีต
 พระคาทอลิกและศาสตราจารย์ด้านเทววิทยา ชื่อ ฮันส์ ค็ิง (Hans Küng: เกิด 1928)
 เป็นผู้บุกเบิก “หลักสูตรนอกหลักสูตร” ใหม่นี้ โดยได้รับความร่วมมือจากปราชญ์และ
 นักคิดทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย ที่ประสบความสำเร็จก็เป็นเพราะวิชาศึกษาทั่วไป (ซึ่ง
 ยังเรียกชื่อเป็นภาษาละตินว่า “Studium generale”) ที่กล่าวถึงนี้เกิดขึ้นในระบบ
 มหาวิทยาลัยแบบฮุมโบลด์ที่ตั้งเดิมที่ครูยังเป็นผู้ให้วิทยาทาน และ “ครู” ที่กล่าวถึงนี้ก็
 รวมไปถึงป้ากรับเชิญที่มาถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้กับนักศึกษาอยู่เสมอ ผู้
 เขียนได้มีโอกาสกลับไปสัมมนาทางวิชาการที่มหาวิทยาลัยทือบิงเงินหลายครั้งในรอบ 4 ปี
 ที่ผ่านมา และได้มีโอกาสร่วมประสบการณ์นี้ด้วยความประทับใจ ป้ากท่านหนึ่งคือ อดีต
 ประธานาธิบดีของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ซึ่งอาสามาแสดงปาฐกถาเรื่องความ
 สัมพันธ์ระหว่างเยอรมนีกับแอฟริกา และในช่วงคำถาม-คำตอบ ท่านอดีตรัฐมนตรี

ไม่ลังเลที่จะโต้แย้งข้อวิพากษ์ที่ค่อนข้างจะรุนแรงของนักศึกษาชาวแอฟริกันผู้หนึ่ง ในบรรยากาศของคนที่เสมอภาค นั่นคือวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ที่สถาบันอุดมศึกษาซึ่งมีผู้เขียนได้รับประสบการณ์ที่น่าประทับใจอีกครั้งหนึ่งเมื่อเดือนมิถุนายน 2556 เมื่อนักประพันธ์สตรีชาวเยอรมันผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาวรรณคดี แฮร์ตา มิลเลอร์ (Herta Müller: เกิด 1953) มาแสดงปาฐกถาว่าด้วยศิลปะการประพันธ์ของเธอ และกล่าวข้อความที่แสดงถึงความจริงใจว่า “ถ้าทือบิงเงนเซียม ก็ต้องมาทุกครั้ง เพราะพวกท่านให้โอกาสกับดิฉัน ในขณะที่ดิฉันยังตัวเล็กๆ อยู่” เธอหมายถึงการที่มหาวิทยาลัยทือบิงเงนเซียมเธอมาเป็นอาจารย์พิเศษอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง ในโครงการที่เรียกว่า Poetikdozentur (แปลตามตัวว่า “ตำแหน่งผู้สอนด้านกวีศาสตร์”) ซึ่งจัดขึ้นในทำนองเดียวกันกับ Professor of Poetry ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ถ้าจะกล่าวว่าทือบิงเงนทำหน้าที่ที่ยากกว่าออกซฟอร์ดได้ดี ก็เพราะว่าออกซฟอร์ดเชิญกวีที่มีชื่อเสียงระดับนานาชาติอยู่แล้วมาทำหน้าที่ศาสตราจารย์รับเชิญดังกล่าว ในขณะที่ทือบิงเงนค้นหา ค้นพบ และสนับสนุนผู้ที่มีศักยภาพ

ผู้เขียนใคร่ขอต่อยอดไว้ในที่นี้ว่า หน้าที่หลักของมหาวิทยาลัยมิใช่การต่อยอดหรือเฉลิมฉลองความสำเร็จ แต่เป็นหน้าที่ของการแสวงหาหรือสร้างศักยภาพ เงื่อนไขที่ว่าด้วยวิหยาทาน และที่ว่าด้วยวิญญูณของความเป็นครู เป็นองค์ประกอบของภารกิจอันหนักหน่วงนี้ วิธีการของมหาวิทยาลัยที่ได้รับการประเมิน (ranking) ไว้สูง มักจะเป็นวิธีการฉกชิงผู้ที่ได้รับรางวัลนานาชาติ เช่น รางวัลโนเบล ให้มาเป็นอาจารย์ในสถาบันของตน มหาวิทยาลัยที่จัดได้ว่าเป็นผู้นำที่แท้จริง คือสถาบันที่ถ่างทางให้แก่ผู้มีศักยภาพ ในอันที่จะพัฒนาวิชาความรู้และความสามารถของตนไปสู่ระดับที่จะได้รับรางวัลโนเบล

สถาบันทางวิชาการที่ควรกล่าวถึงอีกสถาบันหนึ่งซึ่งเป็นองค์กรสนับสนุนการวิจัย คือ มูลนิธิอเล็กซานเดอร์ ฟอน ฮุมโบลด์ท์ (Alexander von Humboldt Foundation) ซึ่ง อเล็กซานเดอร์ (Alexander) เป็นน้องชายของวิลเฮล์ม (Wilhelm) และเป็นนักวิทยาศาสตร์ ที่มีชื่อเสียงระดับโลก (ก่อนที่จะมีรางวัลโนเบลนานนัก!) ระบบการให้ทุนของมูลนิธินี้ เน้นที่การประเมินผลงานโดยผู้เชี่ยวชาญ โดยไม่มีการนับการอ้างอิง ไม่มีการให้ความสำคัญ ล้ำคัมกับ impact factor ใดๆ นักวิชาการที่ได้รับทุนระดับหลังปริญญาเอก (post-doctoral) จากมูลนิธินี้จำนวนไม่น้อย ได้รับรางวัลโนเบลในระยะเวลาต่อมา ขณะนั้นนับได้ 50 คนแล้ว มูลนิธิไม่เคยตั้งเงื่อนไขว่า ผลงานวิจัยของผู้รับทุนจะต้องมีผลกระทบที่เกินเลยไปจากผลกระทบทางวิชาการ หรือจะต้องนำไปต่อยอดและพัฒนาให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีผลเชิงธุรกิจ! สังคมอารยะคือสังคมที่รู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่า และก็รู้จักที่จะหาทางที่จะนำไปใช้ประโยชน์ นักวิชาการไม่มีหน้าที่ออกไปเปรยขายผลงานของตน

สำหรับแนวคิดที่ว่าด้วยความสัมพันธ์หรือเอกภาพระหว่างการสอนกับการวิจัยนั้น เรายกหาแนวทางที่เหมาะสมสำหรับบ้านเราไม่ได้ และเมื่อคิดไม่ออก ก็มักเดินตามตะวันตกไปก่อน และในหลายๆ กรณีก็เป็นความสัมพันธ์กับพื้นผิวหรือปรากฏการณ์ภายนอกของความคิดตะวันตกเท่านั้น ความเข้าใจผิดที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งเกี่ยวกับขนบของไทยเองก็คือ การเหมาเอาว่าเราไม่มีการ “วิจัย” ในระบบของเรา ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงครูบาอาจารย์ของเราแต่ดั้งเดิมจะนำเอาความรู้ที่เหนมาถ่ายทอดให้ศิษย์ การแสวงหาความรู้ของครูไทยคือการสกัดองค์ความรู้จากประสบการณ์เชิงปฏิบัติ และก็มักจะถนัดที่จะถ่ายทอดความรู้ ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ อุดมศึกษาแผนใหม่ที่ถ่ายแบบมาจากตะวันตกเรียกร้องการสกัด

ความรู้ที่เป็นระบบ ถ่ายทอดได้ด้วยวัฒนธรรมลายลักษณ์ และก็อาจเรียกร่องเกินกว่าวิธีการที่ “จารีกวัตโพธิ์” มอบความรู้ให้แก่มหาชน เพราะไทยเราถ่ายทอดผลของการศึกษาค้นคว้าโดยมักจะไม่ให้ความสำคัญกับการพรรณนากระบวนการ (เห็นจะมีก็แต่ตำรายาเท่านั้นที่มีการแจกแจงกระบวนการ) วิธีการเผยแพร่ผลการวิจัยแบบตะวันตกนั้นเราก็ต้องสรุปอีกเช่นกันว่าเป็นเรื่องของการตีพิมพ์เผยแพร่ และไม่เข้าใจว่าเราไม่นำเอาเรื่องของการตีพิมพ์เผยแพร่มาผูกไว้กับการขอตำแหน่งทางวิชาการ เราไม่เข้าใจว่าในกรอบของอุดมศึกษาตะวันตกนั้น การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของอาจารย์มหาวิทยาลัย การเตรียมสอนที่ดีก็ถือได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิจัย ดังที่ผู้เขียนได้เคยเล่าประสบการณ์จากวงการเยอรมันเอาไว้ว่าครูของผู้เขียนเปลี่ยนวิชาสอนทุกภาคการศึกษา เพื่อที่จะท้าทายตนเองให้ต้องศึกษาค้นคว้าหาความรู้ใหม่อยู่ตลอดเวลา⁴ การวิจัยจึงไม่ใช่กิจที่มีผู้บังคับบัญชาให้ทำ แต่ “เพราะรักจึงสมัครเข้ามาวิจัย” เราจึงจำเป็นต้องตอกย้ำ “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย” ดังที่ผู้เขียนได้กระทำไปแล้ว⁵

⁴ ดู : Chetana Nagavajara: “Kurt Wais: A Centenary Appraisal” in: *Manusaya. Journal of Humanities* (Special Issue No. 11, 2006), pp. 3-4.

⁵ เจตนา นาควัชระ. “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย : ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์” (*An Aesthetics of Research: Experience of a Humanities Scholars*). *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 (ม.ค. - ก.พ. 2553), 1-37. ฉบับย่อภาษาอังกฤษชื่อ “Towards An Aesthetics of Research”. In: *Globale Kulturen - Kulturen der Globalisierung*. Baden-Baden: Nomos Verlag 2013, pp. 73-83.

จุดบอดของเราก็คือ เมื่อเดินตามความคิดตะวันตกมาแล้ว เมื่อตะวันตกเปลี่ยนแนวคิดหรือเปลี่ยนระบบ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น เราก็ยึด “ลัทธิเอาอย่าง” เป็นสรณะที่พึ่ง โดยมีได้ใคร่ครวญไตร่ตรองให้คิดว่าตะวันตกก็หลงทางได้เช่นกัน⁶ จริงหรือที่เราขาดความชัดเจนและประสบการณ์พอที่จะตัดสินใจได้ว่า ส่วนใดควรนำมาใช้ ส่วนใดควรปฏิเสธ พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนที่จะเสด็จสวรรคตน่าจะเป็นสิ่งที่เตือนสติเราได้

...การศึกษาสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดีควรจะร่ำเรียนเอาไว้ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าให้หนีถือเลื่อมใสไปเสียทีเดียว⁷

จะสังเกตได้ว่า เราก็ไม่เคยคิดที่จะเสาะหาแก่นแห่งภูมิปัญญาของเราเองมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ ในส่วนที่เกี่ยวกับวิทยาการตะวันตกนั้น เรายังคงต้องใช้ความเพียรพยายามอีกมากกว่าที่จะเข้าถึงหลักคิดของเขาในเชิงลึก นอกเหนือไปจากการใช้ประโยชน์จากเขาที่ปลายทาง ที่กล่าวมานี้รวมถึงการนำทฤษฎีตะวันตกมาใช้ด้วย

⁶ ดังที่ศาสตราจารย์ Frank-Olaf Radtke แห่งมหาวิทยาลัย Frankfurt/Main ได้ให้ทรรศนะขยายไว้โดยพิสดารในบทความชื่อ “Die augengeleitete Universität” (เมื่อมหาวิทยาลัยถูกกำกับจากภายนอก) ตีพิมพ์ใน *West END (Neue Zeitschrift für Sozialforschung* 1/ 2008).

⁷ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2538. หน้า 15.

ว่าด้วย “ครู” และ “วิทยาการ”

ความเข้าใจผิดของคนรุ่นใหม่เกี่ยวกับ “ครู” ในวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยยังเป็นสิ่งที่จะต้องชำระล้างกันต่อไป เพราะนักวิชาการหัวก้าวหน้ามักจะเหมาเอาว่า ในชนบทของไทย ศิษย์ถูกรอบ (งำ) โดยครู ต้องเชื่อครู ทำตามครู เลียนแบบครู ท่องบ่นสิ่งที่ครูสอน ไม่มีโอกาสที่จะเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงจากความคิดแนวใหม่ ที่ครูทำหน้าที่เพียงเป็น “ผู้จัดการความรู้” เพราะผู้เรียนมีโอกาสที่จะแสวงหาความรู้ได้หลากหลายมาก สิ่งที่เพิ่งเข้าใจก็คือ ในยุคที่ปราศจาก IT ความหลากหลายของวิทยาการนั้นมาจากครู ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นครูคนเดียว ครูบางคนแนะนำให้ศิษย์ไปเรียนกับเพื่อนร่วมอาชีพของเขาในสำนักอื่น ระบบการเปลี่ยนมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตในอุดมศึกษาของเยอรมนีดำเนินต่อเนื่องมาเป็นศตวรรษ (และกำลังจะพบอุปสรรคในปีปัจจุบัน เพราะมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งจำเป็นต้องสร้างหลักสูตรที่รัดกุมและตายตัวมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อผลักดันให้นักศึกษาเรียนจบได้เร็วขึ้น) ความหลากหลายของวิชาการที่ครูและองค์คณะของครูสามารถให้กับศิษย์ได้ เป็นความหลากหลายที่กลั่นกรองแล้วด้วยประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นศตวรรษ และด้วยจิตวิญญาณของครูแต่ละคนด้วย ครูจึงต้องเป็นเอตทัคคะ ซึ่งผู้เขียนจะได้ให้อรรถาธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ในการวิพากษ์ตาราง (ข้อ 29) การที่ชนบทของไทยมีพิธีไหว้ครู มิใช่เป็นการเชื่อถือโซคลางแบบลมๆ แล้งๆ แต่เป็น “การประกันคุณภาพ” (quality assurance: QA) ในทางอ้อมว่า เมื่อมีคนมาเคารพกราบไหว้ ครูจะต้องชวนหาความรู้ทั้งทางกว้างและลึกอย่างต่อเนื่อง แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เป็นองค์ความรู้ที่มีหลักการ (และในยุคใหม่ เราจะ

ต้องกล่าวว่า หลอมรวมเป็นทฤษฎีได้ด้วย) ความรู้นั้นมิใช่ข้อมูลดิบ แต่เป็นสิ่งที่สกัดมาจากข้อมูลดิบ สำหรับการถ่ายทอดความรู้นั้น ระบบดั้งเดิมของเราเป็นไปในแนวทศปาโมกซ์ เน้นการถ่ายทอดตัวต่อตัว (ในสมัยใหม่จะเรียกว่า individualized instruction) ซึ่งในปัจจุบันมีมหาวิทยาลัยน้อยแห่งที่ยังทำได้ เพราะไม่สามารถหาครูได้พอที่จะสอนในลักษณะนี้ แต่มหาวิทยาลัยเก่าแก่ของอังกฤษ คือออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์ ยังพยายามรักษาระบบนี้ไว้ให้ได้ (เรียกว่า “tutorial” ที่ออกซฟอร์ด และ “supervision” ที่เคมบริดจ์) ครูที่ดีคือผู้ที่ใช้วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ได้อย่างถูกต้อง คือกระตุ้นให้ศิษย์คิดต่อ คิดแย้ง และคิดเอง ระบบดนตรีไทยของเราเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดในเรื่องบทบาทของครู เพราะครูที่ดีจะสอนศิษย์ตามศักยภาพและความสามารถของแต่ละบุคคล ในขั้นแรก ศิษย์จำเป็นต้องตามครูไปก่อนในระดับความรู้พื้นฐาน แต่พอถึงขั้นที่เล่นเพลงเดี่ยวได้แล้ว ครูจะถ่ายทอดวิชาขั้นสูงให้ และจะสนับสนุนให้หาทางของตัวเอง ซึ่งจะได้เห็นได้ชัดจากการ “ด้น” ในการบรรเลง ซึ่งเป็นการสะท้อนบุคลิกภาพทางดนตรีของแต่ละบุคคล มหาวิทยาลัยในปัจจุบันอาจจะล้มความแข็งแกร่งของชนบทไทยไปแล้ว เพราะมุ่ง “ผลิต” บัณฑิตจำนวนมาก และมีความเชื่อว่า IT จะช่วยทำหน้าที่แทนครูได้

ในส่วนที่เกี่ยวกับ**วิทยาทาน**นั้น จะขออ้างข้อความบางตอนจาก**พระอภัยมณี** ของสุนทรภู่มาอธิบาย เจ้าชายทั้งสองพระองค์ คือ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ไปขอสมัครเป็นศิษย์ของครูสองท่านที่ตั้งค่าเล่าเรียนไว้สูงมากถึงแสนชั่ง เจ้าชายทั้งสองจ่ายค่าเล่าเรียนด้วยพระธำมรงค์ที่ติดพระองค์มา เมื่อเรียนจบแล้วครูกลับคืนแหวนให้ โดยบอกว่าไม่คิดค่าเล่าเรียน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ วิชาขั้นสูงที่ถ่ายทอดให้นั่นถือว่าเป็น**วิทยาทาน**

แม้ว่าสุนทรภู่จะมีได้นำคำนี้มาใช้ในงานของท่าน

ครูของพระอภัยมณีสังลา

อวยพรพลาทางหทัยขำมรงค์
ซึ่งดนตรีตีค่าไว้ถึงแสน
ใช้ประสงค์ตรงทรัพย์สิ่งสุวรรณ
ต่อกษัตริย์เศรษฐีที่มีทรัพย์
จงคืนเข้าบุรีรักษ์นครา

คืนให้องค์กุมาราแล้วว่าพลัน
เพราะหวงแหงนกำซบไว้ซบซัน
จะป้องกันมิให้ไพร่ได้วิชา
มาค่านับจึงได้ตั้งปรารถนา
ใช้ซึ่งจิตใจพระบิดาแลมารดา⁸

ครูของศรีสุวรรณสังลา

ทั้งขำมรงค์วงนั้นก็คืนให้
เหมือนอาจารย์คนนั้นที่พรรณนา

ແถลงไซ้ข้อความตามปริศนา
แล้วพฤฒาอวยชัยไปจงดี⁹

สิ่งที่ชวนพิศวงก็คือ การตั้งค่าเล่าเรียนไว้สูงมากนั้นก็เพื่อ “จะป้องกันมิให้ไพร่ได้วิชา” เป็นอันว่าใครจะได้วิชาหรือมิได้ขึ้นอยู่กับความพร้อม ความใฝ่รู้ สติปัญญา และความเพียรพยายาม แต่ขึ้นกับบรรณะและฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นอันว่า (ลูก) กษัตริย์กับ (ลูก) เศรษฐีเท่านั้นหรือที่มีสิทธิจะได้เรียนวิชาชั้นสูง เป็นการยากที่จะระบุงลงไปได้

⁸ พระอภัยมณี คำกลอนของสุนทรภู่ กรุงเทพฯ : บรรณาคาร, 2517, หน้า 6-7. เกี่ยวกับสุนทรภู่ ผู้เขียนได้รับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์จาก ผศ.สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร สำหรับการตีความนั้น ผู้เขียนรับผิดชอบเอง.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ชัดเจนว่าสุนทรภู่เชื่อเช่นนั้น หรือเพียงแต่พูดตามความคิดของคนในแวดวงของท่าน ท่านเองก็รับใช้พระราชอาญาในรั้วในวัง แม้จะเป็นไพร่ แต่ก็คงไม่มี “สำนักขบถ” แบบคนยุคใหม่ในอันที่จะเรียกร้องสิทธิในการศึกษาชั้นสูงให้แก่คนธรรมดาสามัญ อันที่จริงจะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม การที่สุนทรภู่แต่งเรื่องให้เจ้าชายทั้งสองพระองค์ตัดสินพระทัยที่จะเล่าเรียนวิชาที่ไม่ก่อประโยชน์ทางปฏิบัติให้แก่ฐานันดรของตนนั้น ก็ดูจะ “เข้าทาง” แนวคิดหลักของบทความนี้ (โดยบังเอิญ) มีหน้าซ้ำยังแต่งบทให้ท้าวสุทัศน์ศรัทธาจากหยามเหยียดนักดนตรีและพลรบโดยทั่วไป ซึ่งดูเหมือนจะมีนัยของการรื้อแล้วสร้างใหม่ (Deconstruction) ที่แฝงอยู่ในตัวบทเองเสียด้วยซ้ำ ดังนั้นเมื่อเจ้าชายทั้งสองเสด็จกลับบ้านเมืองก็ถูกพระบิดาคือท้าวสุทัศน์บริภาษว่า ทั้งวิชาดนตรีและวิชาการพุ่งเป็นเรื่องของไพร่มีวิชาที่เจ้านายพึงศึกษา

ท้าวสุทัศน์บริภาษโอรสทั้งสองพระองค์

ท้าวสุทัศน์พึงอรรถโอรสราช	บรมนาถขัดข้องให้หมองศรี
โกรธกระโทบพาหาแล้วพาที่	อย่าอวดดีเลยกู่ไม่พอใจฟัง
อันดนตรีปี่พาทย์ตะโพนเพลง	เป็นนักเลงเหล่าโลนเล่นโชนหนัง
แต่พวกกุกู้หญิงที่ในวัง	มันก็ยังเรียนรำได้ชำนาญ
อันวิชาอาวุธแลโล่เขน	ชอบแต่เกณฑ์ศึกเสียเชื้อทหาร
เป็นกษัตริย์จักรพรรดิพิสดาร	มาเรียนการเช่นนั้นด้วยอันใด ¹⁰

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

ท้าวสุทศน์มิได้ตรัสให้ชัดเจนลงไปว่า เจ้านายควรเรียนวิชาอะไร แต่ในเมื่อเจ้าชายจะต้องรับหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองสืบต่อจากพระราชบิดาต่อไป เราก็คงจะต้องเดาเอาว่า พระบิดาอาจมีพระประสงค์จะให้ศึกษาวิชารัฐศาสตร์ หรือถ้าพูดด้วยภาษาสมัยใหม่ อาจจะเป็นบริหารรัฐกิจหรือการจัดการ (management) ก็เป็นได้ ข้อขัดในต้วบทดำเนินต่อไป เพราะสุนทรภู่เองก็เชื่อในพลังของศิลปะ โดยเฉพาะดนตรี ดังที่พระอภัยมณีกล่าวไว้กับพราหมณ์สามคนที่ได้พบว่า

อันดนตรีมีคุณค่าทุกอย่างไป	ย่อมใช้ได้ดังจินดาคำบุรินทร์
ถึงมนุษย์ครุฑาเทวราช	จตุบาทกลางป่าพนาลีนทร์
แม้หนีเราเข้าไปให้ไต่ยิน	ก็สุดสิ้นโทโสที่ไกรธา
ให้ใจอ่อนนอนหลับลิ้มสติ	อันลัทธิดนตรีดีหนักหนา
ซึ่งสงสัยไม่สิ้นในวิญญูณ์	จงนิทราเถิดจะพาให้เจ้าฟัง ¹¹

สำหรับเรื่องพระอภัยมณี เองนั้นก็ดำเนินไปในทางที่จะยืนยันว่า เพลงปี่มีอำนาจวิเศษ เมื่อดนตรีมีคุณและมีพลังถึงปานนั้น การสงวนความรู้ในด้านนี้ไว้ให้กับเจ้านายและผู้มั่งมีโดยที่ไพร่ไม่ได้รับโอกาสนั้น จึงเป็นแนวคิดโบราณที่สุนทรภู่เองก็อาจจะต้องลังเลว่า จะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย

ในเมื่อไพร่ไม่อาจหาญพอที่คิดเข้าข้างไพร่ เทวดาฟ้าดินก็เลยบันดาลให้ตกเป็นหน้าที่ของเจ้าที่จะต้องปฏิรูปความคิดเรื่องการศึกษาลี้เอง รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราช

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ปณิธานที่จะลบเส้นพรมแดนระหว่างเจ้ากับไพร่ เศรษฐกิจกับยากจนเสียเลยในเรื่องของการศึกษา โดยพระราชทานจารึกวัดโพธิ์ไว้เป็นของกลาง และเป็นประจักษ์พยานที่เป็นรูปธรรมว่า การถ่ายทอดวิชาความรู้ไม่เกี่ยวกับวรรณะ จารีต ยืนยันได้ว่า ความรู้อันกว้างขวางที่ได้ทรงโปรดให้มีการรวบรวมและบันทึกไว้บนแผ่นคิลานั้น พระองค์ท่านมอบให้เป็นสมบัติสาธารณะ (ปัจจุบันต้องเรียกว่า “public domain”) ไพร่หรือเจ้าก็เข้าถึงได้เท่ากัน เพียงแต่มีเงื่อนไขว่าต้องอ่านหนังสือออก เป็นไปได้หรือไม่ว่าก่อนที่จะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งเป็นการสร้างการศึกษาภาคบังคับขึ้นอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 6 ผู้คนบางกลุ่มในสมัยรัชกาลที่ 3 เริ่มเล็งเห็นประโยชน์ของการอ่านหนังสือออก และเป็นไปได้หรือไม่ที่อัตราของผู้อ่านออกเขียนได้ (rate of literacy) เพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 (ใครจะเป็นผู้หาหลักฐานมายืนยัน?) วิทยาทานที่ประเสริฐที่สุดคือวิทยาทานที่ปราศจากวรรณะ (เราอาจจะลองมาคิดกันดูเล่นๆ ว่า ถ้ามี IT ในสมัยรัชกาลที่ 3 คนไทยคงจะได้รับอานิสงส์จากการจัดการที่ดีโดยประมุขของประเทศเป็นแน่!) อุดมศึกษาของไทยเคยได้นำมโนทัศน์เรื่องวิทยาทานในลักษณะที่กล่าวมานี้ไปตรึงตรองบ้างหรือไม่

ประเด็นที่ว่าครูสอนให้เป็นวิทยาทานดังที่สุนทรภู่เล่าไว้ใน*พระอภัยมณี* นั้น คงจะตีความตามตัวอักษรไม่ได้ว่า การศึกษามีคุณค่าเกินกว่าจะคิดเป็นมูลค่า แต่ผู้ที่อยู่ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐมาเป็นเวลานานอาจจะทึกทักเอาว่า อุดมศึกษา น่าจะเป็นสิ่งที่รัฐจัดให้แก่ประชาชนเช่นเดียวกับการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งในอดีตมาก็มิได้เป็นเช่นนั้นในทุกประเทศไป สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือ อุดมศึกษามีค่าใช้จ่ายที่สูงมาก และความสามารถของรัฐโดยทั่วไปในการที่จะรับภาระในด้านนี้ก็ถดถอยลงทุกที อาจจะกล่าวได้ว่าความ

จำเป็นบีบบังคับให้สถาบันอุดมศึกษาต้องหารายได้ในลักษณะที่ไม่เป็นการค้ากำไร (non-profit, non-profit-marking) เพื่อหนุนให้กระทำกิจของตนได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ สถาบันส่วนใหญ่ไม่พยายามคิดให้ไกลตัว หรือยื่นมือออกไปให้ไกลสุดเอื้อม แต่มักหาทางออกที่ง่ายที่สุดคือ ผลักภาระให้แก่ผู้เรียน ไม่ช้าไม่นานก็ล้มไปว่ามาตรการ (อันมักง่าย) ดังกล่าวเป็นสภาวะจำยอมที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (expediency) โดยเหมาเอาว่า ผู้ใดต้องการความรู้อันล้ำเลิศก็ต้องจ่ายด้วยอัตราที่คุ้มค่ากัน ใครเล่าจะเป็นผู้ประกันความล้ำเลิศดังกล่าวได้อย่างแน่นอน (ในปัจจุบันเราอุปโลกน์ให้องค์กรอิสระที่ตั้งขึ้นโดยมีกฎหมายรองรับเป็นผู้ประเมินคุณภาพการศึกษาของแต่ละสถาบัน) ใครจะกล้ารับรองว่า มหาวิทยาลัยจะรักษาไว้ซึ่งศักดิ์ศรีและความสง่างามในการที่จะไม่รีดเลือดกับงูในลักษณะที่ไม่่ายกย่องผลพวงของความจำเป็นต้องเลี้ยงตัวเอง ก็คือการทำการศึกษาให้เป็นสินค้าโดยใช้กลไกของตลาด ตารางภายใต้หัวข้อ “Fings Ain’t Wot They Used to Be” ในส่วนท้ายของบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า มหาวิทยาลัยหลงทางไปแล้ว และก็เกิดความภาคภูมิใจขึ้นมากว่า อุดมศึกษาก้าวหน้าทันสมัยใหม่ เพราะดำเนินกิจการได้ดีเยี่ยมธุรกิจ และก็ถ่ายโอนเทคนิควิทยาและระเบียบวิธีของการบริหารจัดการเชิงธุรกิจมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในกรณีของอุดมศึกษาเยอรมัน ศาสตราจารย์ฟรังค์-โอลาฟ รัทเกอ (Frank-Olaf Radtke) เห็นว่าแรงกดดันด้านเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอกทำให้มหาวิทยาลัยต้องปลดปล่อยออกจากทิศทางอันเป็นอุดมคติที่สุขุโมลตที่ได้ออกแบบเอาไว้ และใช้ได้ดีมาร่วม 2 ศตวรรษ ในกรณีของไทยนั้นไม่แน่เสมอไปว่าแรงกดดันจากภายนอกบีบบังคับให้มหาวิทยาลัยต้องทำธุรกิจ หรือคิดเป็นธุรกิจ ในแง่นี้คงจะต้องยอมรับว่ามหาวิทยาลัยของรัฐได้เปรียบหรือเอาเปรียบมหาวิทยาลัยเอกชนอยู่มาก เพราะยังได้รับการอุดหนุน

จากรัฐอยู่เป็นจำนวนเงินอันมหาศาล ผู้คนจำนวนไม่น้อยทั้งภายนอกและภายในรั้วมหาวิทยาลัยเกิดความสงสัยว่า กระบวนการทำให้อุดมศึกษาเป็นสินค้า (commodification process) เกิดขึ้นจากภายในมหาวิทยาลัยเองใช้หรือไม่ ดังจะเห็นได้จากโครงการที่ “ทำเงิน” ในลักษณะต่างๆ และการนำรายได้จากโครงการเหล่านั้นไปใช้ในกิจการที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษา ชาวมหาวิทยาลัยน่าจะหาโอกาสแวะเวียนไปที่วัดโพธิ์บ้าง เพื่อค้นหาแผ่นหินอันสำคัญที่จารึกโคลงโลกนิติบทหนึ่งซึ่งขึ้นต้นว่า “สนิมเกิดแต่เนื้อ ในตน...”

ถ้าสุนทรภู่หลงทางเพราะยึดติดวรรณะและโศกทรัพย์เป็นเส้นแบ่งระหว่างผู้ที่ควรได้รับการศึกษาชั้นสูงหรือไม่ เราจะเหมาเอาได้หรือว่า เราคิดได้ลึกซึ้งกว่าสุนทรภู่ด้วยการใช้ “มูลค่า” เท่านั้นเป็นตัวกำหนด ทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมานี้อาจเป็นเพียงเรื่องของโลกะและโมหะก็ได้

ไม่ใช่ห้องสมุดหรือหอคยองซาแวง ไม่ใช่ห้างโรงงานผลิตสินค้า

นักการเมืองผู้เจเนจัดในโลกแห่งการปฏิบัติเคยกล่าวหาหมอจารย์มหาวิทยาลัยว่า หมกตัวอยู่แต่ในห้องสมุด โดยตามไม่ทันโลกที่รุดหน้าและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมาก ข้อกล่าวหานี้ตั้งอยู่บนรากฐานของความเข้าใจผิด ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะอาจารย์มหาวิทยาลัยจำนวนไม่น้อยไม่ยอมเป็นเครื่องมือให้นักการเมือง หรือค่านโยบายและการดำเนินงานของฝ่ายการเมืองที่ยึดความก้าวหน้าทางวัตถุและความมั่งคั่งทางโศกทรัพย์เป็นสรณะ ภาพของมหาวิทยาลัยเก่าแก่ของยุโรป ซึ่งตั้งอยู่ในสถานที่อันเงียบ

สงบ อันอาจเรียกได้ว่าเป็นรมณีสถาน ชวนให้เกิดสมาธิในการแสวงหาความรู้และ ภูมิปัญญา แม้แต่สถานที่ตั้งก็มักจะมีริมแม่น้ำขนาดเล็ก มีเสน่ห์เฉพาะตน ส่วน สถาปัตยกรรมนั้นก็มักมีลักษณะชวนฝัน ประกอบด้วยอาคารอันสวยงามที่มียอดแหลมสูง เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “dreamy spires” มหาวิทยาลัยอเมริกันบางแห่งก็เลียนแบบยุโรป ถ้าท่านก้าวเข้าไปในมหาวิทยาลัยเช่นพรินซ์ตัน (Princeton) ท่านก็เกือบจะคิดไปว่า ท่าน กำลังเดินอยู่ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดหรือเคมบริดจ์ ในบทความของผู้เขียนในหัวข้อ “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย : ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์”¹² ผู้เขียนได้อ้างคำบอก เล่าของลอร์ด จอห์น เวซี (Lord John Vaizey: 1929-1984) นักเศรษฐศาสตร์แนวหน้า ของอังกฤษผู้ก่อตั้งแขนงวิชาใหม่ที่ว่าด้วย “เศรษฐศาสตร์การศึกษา” (Economics of Education) ว่าสมัยที่ยังเป็นนักศึกษาปริญญาตรีได้ไปเดินเล่นกับเพื่อนที่ทุ่งหลัง วิทยาลัยต่างๆ ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ที่เรียกว่า The Backs และกล่าวถึง “ความ รู้สึกเชิงสุนทรียะ” (aesthetic sense) ที่มาจากการสนทนากันในเรื่องทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ ความจริงมีอยู่ว่า รมณีสถานที่กล่าวถึงนี้ก็เป็นที่ศึกษาค้นคว้าวิชาทางวิทยาศาสตร์ใน ระดับแนวหน้าของโลกเช่นกัน มีห้องทดลองที่มีชื่อเสียงมาก เช่น Cavendish Laboratory ความใส่ใจในสังคมศาสตร์ก็ต้องนับว่าสูงมากเช่นกัน ครั้งหนึ่งเป็นที่รวมของนัก เศรษฐศาสตร์ชั้นนำของตะวันตก แม้แต่ในยุคที่ไม่มี IT เป็นที่พึ่ง นักวิชาการที่ดีก็ยังคงอยู่

¹² ดู : เจตนา นาควัชระ. “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย : ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์”. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2553), หน้า 1-37.

ในฐานะที่จะติดตามความเคลื่อนไหวของโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี สามารถใช้องค์ความรู้ที่ได้สั่งสมกันมายาวนาน อันรวมถึงความรู้ภาคทฤษฎี ช่วยให้เห็นปัญหาได้อย่างลุ่มลึก ถ้าจะย้อนกลับไปพิจารณาความคิดของผู้นำในการสร้างระบบอุดมศึกษาแบบใหม่คือ วิลเฮล์ม ฟอน ฮูมโบลด์ท์ ก็จะเห็นได้ทันทีว่า ท่านมิได้มองว่ามหาวิทยาลัยแยกตัวออกมาจากสังคมแต่ประการใด แต่ทุกสิ่งทุกอย่างต้องดำเนินไปเพื่อความผาสุกของมวลมนุษย

...“the ultimate task of our existence is to give the fullest possible content to the concept of humanity in our own person [...] through the impact of actions in our own lives (This task) can only be implemented through the link established between ourselves as individuals and the world around us.” (GS, I, p. 283)

[...หน้าที่อันสูงสุดของการดำรงชีวิตคือการเติมเต็มเนื้อหาไปจนสุดทางให้กับมโนทัศน์ที่ว่าด้วยมนุษยชาติ โดยยึดตัวเอง (เป็นจุดเริ่มต้น) [...] ทั้งนี้ด้วยการสร้างผลกระทบจากการกระทำในชีวิตของเราเอง (หน้าที่ดังกล่าว) จะลุล่วงไปได้ก็ด้วยการเชื่อมโยงระหว่างเราเองในฐานะปัจเจกบุคคลกับโลกรอบตัวเรา]¹³

¹³ อ้างตาม Wikipedia: “Wilhelm von Humboldt” ทั้งนี้เพราะผู้เขียนเขียนบทความนี้ในประเทศไทย โดยไม่มีโอกาสได้อ่านต้นฉบับภาษาเยอรมันของฮูมโบลด์ท์ (อักษรย่อ GS หมายถึงถึงหนังสือชุดรวมผลงานของฮูมโบลด์ท์ เรียกเป็นภาษาเยอรมันเต็มรูปว่า *Gesammelte Schriften*).

สมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาจึงไม่มีวันที่จะหลงทางได้ เพราะพวกเขาไม่ได้ศึกษาค้นคว้าเพื่อสนองตัวตนของตนเอง แต่มองตนเองว่าเป็นองคาพยพของมนุษยชาติ และสิ่งที่ปัจเจกบุคคลกระทำได้อีกควรที่จะเชื่อมโยงกับโลกและสังคม ในแง่นี้นักวิชาการคงจะไม่ใช้ผู้ที่เรียนรู้จากตำราในห้องสมุดหรือวางตัวอยู่ “หลังเขา” ห่างไกลจากโลกแห่งความเป็นจริง หากแต่กิจของนักวิชาการอุดมศึกษาถูกกำกับด้วยความสำนึกว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ และพลังทางปัญญาที่มหาวิทยาลัยสร้างได้ จึงเป็นพลังในระดับบุคคล และพลังที่ได้รับแรงหนุนจากความสำนึกเชิงสังคม

ชุมชนของนักวิชาการจึงเป็นชุมชนที่เดินตามอุดมคติอันสูงส่ง ที่รู้จักกันในนามของมโนทัศน์ภาษาเยอรมันว่า Humanitätsideal (ซึ่งอาจแปลได้ว่า “อุดมคติแห่งมนุษยธรรมนิยม”) สมาชิกผู้เป็นหลักของประชาคมนี้ คือครูกับศิษย์ซึ่งสามารถร่วมกันสร้างความแข็งแกร่งให้กับมหาวิทยาลัยได้ เพราะการเรียนการสอนกับการวิจัยสร้างความมั่งคั่งให้แก่กัน จนถึงทุกวันนี้วงการอุดมศึกษาของเยอรมนีก็ยังไม่ละเลยที่จะเตือนสติตัวเองว่า ความเปลี่ยนแปลงที่มาจากการปฏิรูปการศึกษาตามแนวทางร่วมของยุโรปนั้น ยังควรที่จะรักษาความแข็งแกร่งของเอกภาพระหว่างการเรียนการสอนกับการวิจัยเอาไว้ให้ได้ แนวคิดของฮูมโบลต์เองมีความชัดเจนมาก

“The University teacher is therefore no longer a teacher and the student no longer someone merely engaged in the learning process but a person who undertakes his own research, while the professor directs his research and supports him in it” (GS, XIII, p. 261)

[ด้วยเหตุนี้ครุฑมหาวิทยาลัยจึงมิได้เป็นแค่เพียงครูผู้สอนอีกต่อไป และ นักศึกษาก็มิใช่ผู้ที่หมกมุ่นอยู่กับการรับความรู้เท่านั้น แต่เขาจะต้องเป็นผู้ที่ทำงานวิจัยของตนเองได้ ในขณะที่ศาสตราจารย์ทำหน้าที่กำกับทิศทางการวิจัยของเขา และให้ความช่วยเหลือ (ที่พึงให้ได้)]¹⁴

ผู้ที่ได้ผ่านระบบอุดมศึกษาของเยอรมันจะทราบดีว่า แม้แต่นักศึกษาเข้าใหม่ก็ต้องต้องเรียนรู้วิธีการ “ทำวิจัย” ที่เหมาะสมกับสถานะและความสามารถของเขา คือรู้จักการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง โดยมีอาจารย์เป็นผู้แนะนำ ในการเรียนแบบสัมมนาระดับต้นที่เรียกเป็นภาษาเยอรมันว่า “Proseminar” นั้น นักศึกษารุ่นเยาว์จะได้รับการฝึกฝนให้เสนอผลการค้นคว้าของตนในรูปของเอกสารวิชาการที่เรียกว่า Referat โดยที่อาจารย์และเพื่อนนักศึกษาจะเป็นผู้คอยให้คำวิจารณ์ มหาวิทยาลัยเยอรมันในขณะตั้งเดิมจึงไม่กำหนดหลักสูตรที่ตายตัว และไม่กำหนดระยะเวลาของการสำเร็จการศึกษา หากปล่อยให้ให้นักศึกษาแสวงหาวิชาที่ตนสนใจ และแสวงหาวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตน ตลอดจนเลือก “ครู” ที่ตนเองอยากเรียนด้วย ระบบที่ว่านี้กำลังจะสลายตัวไปพร้อมกับการปฏิรูปอุดมศึกษาที่กำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้

แม้ว่าสมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาควรจะมีความสำนึกในเชิงสังคมและความสามารถในการรับรู้ และวิเคราะห์ความเป็นไปของโลกในระดับที่สูงมาก แต่ฮุมโบลด์ต์เองก็ยังยืนยันในประเด็นเรื่องเสรีภาพและอิสรภาพของมหาวิทยาลัย

¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

“Education will be good to the extent that it suffers no outside intervention; it will be all the more effective, the greater the latitude left to the diligence of the teachers and the emulation of their pupils.” (GS, I, p. 146)

[การศึกษาจะดีได้ก็ต่อเมื่อมิได้ถูกแทรกแซงจากภายนอก การศึกษาจะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นถ้ายิ่งปล่อยให้ครูได้ใช้ความขยันหมั่นเพียรของพวกเขาได้อย่างเสรี อันจะเป็นปัจจัยที่กระตุ้นให้ศิษย์ยึดครูเป็นแบบอย่างในทางที่ดี]¹⁵

จะเห็นได้ว่า เยอรมันกับไทยก็ไม่ห่างไกลกันนักในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ซึ่งดูจะเป็นไปในแบบที่คนไทยอธิบายด้วยความเปรียบที่ว่าด้วย “แม่ปูกับลูกปู” เรื่องของความเชื่อในลัทธิชาตญาณใฝ่ดีในตัวมนุษย์เป็นรากฐานอันสำคัญของปรัชญาการศึกษา ซึ่งในที่นี้ฮูมโบลต์ที่น่าจะได้รับแรงกระตุ้นจากแนวคิดของปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ของเยอรมนี คือ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant: 1724-1804) ในความเรียงอันเลื่องลือของเขาในหัวข้อ “อะไรคือยุคแสงสว่างแห่งปัญญา” (Was ist Aufklärung?: 1784) ซึ่งเป็นการประกาศความเชื่อว่า “มนุษย์จะพาตัวให้พ้นจากความป่าเถื่อนด้วยตนเองทีละเล็กละน้อย ถ้าไม่มีใครจูงใจออกแรงไปกักขังพวกเขาไว้” ถ้าปรัชญาอุดมศึกษาเป็นเช่นนั้น เราที่เป็นชาวพุทธก็คงจะต้องแสดงความกังขาต่อชนบของเราเองให้เป็นที่

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

ประจักษ์ว่า การนำมโนทัศน์เรื่อง “บัวใต้น้ำ” ไปแฝงไว้ในพระคัมภีร์ อาจจะเป็นการจงใจปิดเบือนวิญญานแห่งพุทธธรรมก็ได้ ระบบปัจจุบันดูจะถูกรังด้วยกฎระเบียบและเครื่องมือในการตรวจสอบนานัปการ ซึ่งอาจเป็นการถ่วงเบาจากกระบวนการผลิตและการตรวจสอบคุณภาพของผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรม เครื่องมือประเภท “กรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ” (มคอ.) [Thailand Qualifications Framework: TQF] เป็นการเดินสวนทางกับปรัชญาอุดมศึกษาสมัยใหม่อย่างชัดเจน และดูประหนึ่งจะเป็นการตั้งข้อสงสัยที่เป็นระบบซับซ้อนที่สุดต่อความเชื่อมั่นในสัตยชาติญาณใฝ่ดีของมนุษย์ ถ้าจะกล่าวตามอิมมานูเอล คันทท์ ก็คงจะต้องพูดว่า ใครก็ตามที่คิดระบบนี้ขึ้นมา เขาผู้นั้นหรือเขาเหล่านั้นจงใจที่จะออกแรงกักขังมิให้อุดมศึกษาของเราได้ปลดปล่อยตัวเองให้พ้นจากความป่าเถื่อน

มรดกจากความคิดเยอรมันอันเป็นรากฐานของ “มหาวิทยาลัยแบบฮุมโบลด์ท์” (เรียกเป็นภาษาเยอรมันว่า die Humboldt'sche Universität หรือเป็นภาษาอังกฤษว่า the Humboldtian University) แผ่ขยายออกไปในระดับนานาชาติ และเราจะต้องยอมรับว่าการที่อุดมศึกษาอเมริกันพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพก็ด้วยอานิสงส์ของความคิดต้นแบบที่ก่อให้เกิด the Humboldtian University อุดมศึกษาของไทยมิได้รับอิทธิพลมาโดยตรง แต่เป็นไปในทางอ้อม คือผ่านสหรัฐอเมริกา จึงมีบางสิ่งบางอย่างที่ตกหล่นไป หรือถูกบิดเบือนไปบ้าง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ภารกิจที่ 4 ของสถาบันอุดมศึกษาในการ**ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม** ซึ่งเราเข้าใจผิดว่าต้องเน้นวัฒนธรรมของชาติ คือวัฒนธรรมไทย และต้องเป็นการแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมแบบ

ประเพณี (traditional culture) คณะวิชาต่างๆ จึงมุ่งสร้างกิจกรรมประเภทแท้เทียบพรรษา หรือประกวดนางนพมาศ ไม่ค่อยจะมีใครคิดได้ไกลกว่านั้น

ความคิดที่เป็นต้นแบบนั้นมาจากปราชญ์และกวีชาวเยอรมัน ฟรีดริช ชิลเลอร์ (Friedrich Schiller: 1759-1805) ซึ่งเป็นเพื่อนรักของวิลเฮล์ม ฟอน ฮูมโบลด์ท์ และ ฮูมโบลด์ท์เองก็ยืนยันว่าจากการสนทนาเชิงลึกและการเขียนจดหมายตอบโต้กับชิลเลอร์ เขาได้แนวความคิดทางการศึกษาที่นำไปปรับให้เป็นรูปธรรมได้ ความคิดที่สำคัญประการหนึ่งว่าด้วยสุนทรียศึกษา (aesthetic education) ซึ่งชิลเลอร์ได้เขียนเอาไว้ในงาน “ว่าด้วยสุนทรียศึกษาของมนุษย์” (Über die ästhetische Erziehung des Menschen: 1793-1795) เป็นการแสวงหาทางออกจากความโหดเหี้ยมของมนุษย์ที่เพิ่งจะปรากฏให้เห็นในการปฏิวัติฝรั่งเศส และผลที่ตามมา ชิลเลอร์เชื่อว่าความสำนึกเชิงสุนทรียะจะเชื่อมโยงไปสู่ความสำนึกเชิงจริยธรรมได้ การกล่อมเกลามนุษย์ด้วยความงาม ทั้งในธรรมชาติและในงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศิลปะ คือรากฐานอันมั่นคงของการศึกษา การเรียนรู้เชิงสุนทรียะเป็นไปโดยธรรมชาติ ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ด้วยสัญชาตญาณ กระบวนการขัดเกลาทางวัฒนธรรมที่ดีที่สุดคือการสร้างความดีมด้ากับศิลปะ ฮูมโบลด์ท์เชื่อว่าแนวคิดของชิลเลอร์เป็นรากฐานอันสำคัญยิ่งของ “การศึกษา” ในความหมายที่รู้จักกันในภาษาเยอรมันว่า “Bildung” ซึ่งแปลตรงตัวว่า “การสร้าง” หมายถึงการสร้างมนุษย์ สร้างความเป็นคน มรดกตกทอดจากความคิดเยอรมันทำให้นักคิดและนักการศึกษาของตะวันตกให้ความสำคัญต่อบทบาทของศิลปะในชีวิต ยิ่งในเยอรมนีแล้ว ไม่ว่าบ้านเมืองจะประสบยุคเหี้ยมหรือจะยากแค้นเพียงใด ทั้งรัฐและเอกชนก็ไม่

ทอดทิ้งศิลปะ ในประเทศอังกฤษ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ลึกลง นักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของอังกฤษคือ ลอร์ด จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (Lord John Maynard Keynes: 1883-1946) ได้เสนอต่อนายกรัฐมนตรี เซอร์ วินสตัน เชอร์ชิลล์ (Sir Winston Churchill: 1874-1965) ว่า ในยุคที่บ้านเมืองกำลังต้องเผชิญกับความแร้นแค้นทางเศรษฐกิจ การลงทุนที่ดีที่สุดอันจะส่งผลในระยะยาวได้ คือการลงทุนทางศิลปะ จึงได้มีการตั้ง The Arts Council of Great Britain ขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อปี 1946 กิจกรรมด้านศิลปะในสหราชอาณาจักรโดดเด่นขึ้นตามลำดับ จะขอยกตัวอย่างเรื่องของดนตรี คนเยอรมันเคยดูหมิ่นประเทศอังกฤษว่าเป็น “ดินแดนที่ไร้ดนตรี” (das Land ohne Musik) แต่ปัจจุบันไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า อังกฤษไล่ทันเยอรมนีแล้วในด้านนี้ และวาทกรรมของวงดนตรีในเยอรมนีก็เป็นชาวอังกฤษเสียเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนที่เกี่ยวกับอุดมศึกษา กิจกรรมเสริมหลักสูตรในด้านศิลปะได้รับการสนับสนุนมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว แต่อุดมศึกษาของสหรัฐอเมริกามีปัญหาสำคัญในการสร้างหลักสูตรพื้นฐาน หรือหลักสูตรการศึกษาทั่วไปที่กำหนดไว้ชัดเจนว่า ศิลปะจะต้องมีส่วนสำคัญในหลักสูตรนี้ และมหาวิทยาลัยที่เป็นผู้นำคือมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard) ซึ่งสร้าง Core Curriculum ขึ้นมาในปี 1979 อันประกอบด้วยกลุ่มวิชา 5 กลุ่ม โดยมี “Literature and Arts” เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด

มรดกของซิลเลอร์และฮูมโบลด์ที่ไทยเรารับผ่านตัวกลางอันหลากหลายมานั้น ดูจะยังไม่ฝังรากลึกลงไปเท่าใด เพราะการต่อสู้แย่งชิงหน่วยกิตกับกลุ่มวิชาเฉพาะยังดำเนินต่อไป แม้วาระระเบียบของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) เกี่ยวกับวิชาพื้นฐาน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนรูปไปเป็นวิชาศึกษาทั่วไปจะชัดเจนมากในส่วนที่เกี่ยวกับ

โครงสร้างหลัก แต่ก็เช่นเดียวกับปรากฏการณ์ทั้งหลายในระบบอุดมศึกษาไทย ถ้าการบังคับมาจากภายนอกโดยมิได้กลายเป็นวิถีของ “เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเล่น” แล้วละก็ ประชาคมมหาวิทยาลัยก็ทำได้แต่เพียงที่จะเดินตามเกณฑ์ หรือ “เล่นตามเกม” โดยที่มิได้ฝากใจไว้กับงาน เราจึงพบกับการตีความภารกิจที่ 4 อันว่าด้วย “การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม” ในรูปแบบที่ซ้ำซากจำเจดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ยิ่งถ้าเป็นกิจกรรมที่ไม่ได้ถูกกำกับด้วยหลักสูตร การเฝ้าใจหรือการจำใจทำก็มักจะไม่ก่อให้เกิดมรรคผลอันใด อันที่จริงเราต้องทำความเข้าใจให้ต้องแท้เสียแต่เริ่มแรกว่า ศิลปะคือแก่นของวัฒนธรรม และผู้ที่มีวัฒนธรรมคือผู้ที่มีใจให้แก่ศิลปะ การศึกษาในมหาวิทยาลัยจึงควรจะเป็นโอกาสที่จะทำให้ศิลปะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน คือไม่ต้องจัดกิจกรรมพิเศษที่เดินตามป้ายว่าเป็นการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม แต่เป็นการสร้างคุณค่าให้กับชีวิตมหาวิทยาลัยด้วยการซึมซับศิลปะจากสิ่งแวดล้อม จากประชาคม จากกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แม้แต่การวิจัยก็อาจเป็นส่วนหนึ่งของการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมได้ ถ้าเราเห็นความงามของการวิจัย ดังที่ผู้เขียนได้ให้บรรณาธิบายไว้โดยพิสดารแล้วในบทความ “สุนทรีย์ภาพแห่งการวิจัย” ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ความเปลี่ยนแปลงของอุดมศึกษา

พินิจด้วยการเปรียบเทียบมโนทัศน์แบบประเพณีกับมโนทัศน์ของยุคใหม่

ส่วนต้นของบทความนี้เป็นการอภิปรายหลักการ จากทั้งประสบการณ์ไทยและ

ตะวันตก ขึ้นต่อไปจะเป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของอุดมศึกษา โดยนำความเปลี่ยนแปลงจากมโนทัศน์เก่าไปสู่มโนทัศน์ใหม่มาจับคู่กัน (ได้ 37 คู่) เพื่อความสะดวกในการศึกษาเปรียบเทียบ ผู้เขียนได้จัดทำเป็นตารางขึ้น และให้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษ (สำเนียง Cockney) ตามชื่อละครเพลงในยุค 1960 ว่า “Fings Ain’t Wot They Used to Be” (อะไรๆ ก็ไม่เหมือนเดิมเสียแล้ว) และบทวิเคราะห์ขนาดยาวที่ตามมาจะชี้ให้เห็นว่า ศัพท์แสงหรือมโนทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปมิใช่เป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ทางภาษา แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบความคิด เปลี่ยนพฤติกรรม ที่อาจสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่กำลังถูกรอบงำด้วยวัตถุนิยมมากขึ้นทุกที

ในที่นี้จะขอเสนอตารางเปรียบเทียบมโนทัศน์ที่ใช้กันในวงการอุดมศึกษา ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านแนวคิดและแนวปฏิบัติ ทั้งนี้มีความจำเป็นที่จะต้องยึดมโนทัศน์ต้นแบบในภาษาอังกฤษไว้ เนื่องจากคำแปลภาษาไทยอาจยังไม่ครบถ้วนและยังไม่ลงตัว ในภาคพรรณนาที่ตามมาหลังการนำเสนอตาราง ผู้เขียนจะได้อธิบายมโนทัศน์เหล่านี้เป็นความเรียงภาษาไทยเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ได้จัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์ออกเป็น 6 กลุ่ม โดยใช้อักษรโรมัน A-B-C-D-E-F กำกับ การเรียกชื่อกลุ่มยังจำเป็นต้องใช้ภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เพราะตัวมโนทัศน์เองเป็นศัพท์ภาษาอังกฤษที่เราหยิบยืมมาใช้ กลุ่ม A: HUMAN, ETHICAL, AESTHETIC VALUES จัดได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของอุดมศึกษาแต่เดิมมา กลุ่ม B: HUMAN RELATIONSHIPS คือสายโยงใยระหว่างบุคคล ระหว่างครูกับศิษย์ ระหว่างครูกับครู ศิษย์กับศิษย์ และมหาวิทยาลัยกับสังคม โดยที่จุดศูนย์กลางอยู่ที่ตัวมนุษย์ กลุ่ม C: THE INDIVIDUAL ถือได้ว่าการบ่ม

เพาะทางปัญญาและความรู้ในระดับบุคคลเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา อันจะนำไปสู่ความแข็งแกร่งในระดับหมู่คณะในขั้นต่อไป กลุ่ม D: INSTITUTIONAL VALUES เป็นเรื่องของการก่อตัวขึ้นเป็นสถาบัน ซึ่งมีได้ดำรงอยู่เป็นเอกเทศ หากแต่มุ่งประสงค์ที่จะได้รับใช้สังคมและได้รับการยอมรับจากสังคม กลุ่ม E: MODES OF OPERATION เป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด เพราะเรื่องของการดำเนินการและการจัดการมีความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางกว่าอีกอื่นๆ ของมหาวิทยาลัย กลุ่ม F: INSTRUMENTALITY ว่าด้วยเครื่องมือหรือกลไกในการดำเนินงาน แม้จะไม่มีหลากหลายนัก แต่ก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเชิงลึกอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยี

“FINGS AIN'T WOT THEY USED TO BE”:

REMINDERS MATRIX CONCERNING HIGHER EDUCATION

(The juxtaposition of traditional and new concepts is **not** necessarily antithetical)

No.	Traditional Concepts	New Concepts
A. HUMAN, ETHICAL, AESTHETIC VALUES		
1.	man, human beings	manpower
2.	value (ethical, philosophical, intellectual etc.)	value (monetary)
3.	ethics	good governance, accountability

4.	beauty, aesthetic sense	marketability
5.	enrichment (intellectual, scholarly, etc.)	value addition
B. HUMAN RELATIONSHIPS		
6.	the scientific community, the republic of letters, the public	stakeholder
7.	esprit de corps	participation
8.	collegial relationship	competition, competitiveness
9.	collaboration, cooperation; nepotism	networking
10.	colleague, primus inter pares	CEO
11.	face-to-face contact, dialogue	online contact
C. THE INDIVIDUAL		
12.	creative individual	entrepreneur
13.	students, pupils	clientele
14.	graduates	output
15.	potential	certification

16.	maturity, maturation	growth
17.	discipline, self-discipline, self-criticism	benchmarking, evaluative mechanisms (eg. QA, KPI, etc.)
D. INSTITUTIONAL VALUES		
18.	universitas litterarum	goal-oriented, mission-oriented institution
19.	research-oriented university	research university
20.	reputation	branding
21.	(collegial, public) recognition	ranking
22.	humility (or the other extreme: elitism)	visibility
E. MODES OF OPERATION		
23.	concern (in the sense of “care”)	concern (in the sense of “company”, e.g. spin-off company)
24.	informal	formal, formalized
25.	informal consultation	office hours
26.	horizontal	top-down, vertical

27.	division of responsibility	performance agreement
28.	gentlemen's agreement, commitment	contract, MOU
29.	teaching-learning	knowledge management
30.	distance learning	surfing, googling
31.	publishing	website, blog
32.	non-commercial organization	non-profit organization
33.	explicit concepts	acronyms (see APPENDIX)
F. INSTRUMENTALITY		
34.	library, archive, resource centre	database, search engine
35.	resource	capital, input
36.	public money, taxpayers' money, "royal money" (still current in Thailand!)	state support
37.	donation	fundraising, social enterprise

APPENDIX ABBREVIATIONS

IG	Income Generation
IP	Institutional Plan, Institutional Profile
KM	Knowledge Management
KPI	Key Performance Indicator
MOU	Memorandum of Understanding
PAP	Performance Assessment Plan, Performance Assurance Plan, Performance Assurance Procedures
PBA	Performance Based Agreement
QA	Quality Assessment, Quality Assurance, Quantitative Analysis
QC	Quality Control
RA	Research Article, Resident Auditor
RAE	Research, Assessment and Evaluation: Research Assessment Exercise
RL	Research Lab
SE	Search Engine, Software Engineering
SL	Student Loan, Software Library
UP	University Press
WUR	World University Ranking

อุดมศึกษาไทยรับทั้งรูปแบบ ระบบ แนวคิด และเนื้อหาจากระบบการศึกษา ตะวันตกเสียเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบตะวันตก การเปลี่ยนแปลงตามแบบตะวันตกจึงเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติในวงการอุดมศึกษาไทย ตารางที่นำมาเปรียบเทียบในครั้งนี้น่าจะบอกให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังที่กล่าวไว้แล้ว ในบทนำ การขอยืมชื่อละครมิวสิคัลของอังกฤษมาใช้ดูจะเหมาะสมกับความเคลื่อนไหวของ วงการอุดมศึกษาได้เป็นอย่างดี การนำมโนทัศน์มาจับเป็นคู่กันมิได้หมายความว่า เป็น ปฏิบัติกรต่อกัน นอกจากนี้ก็มิได้เป็นการบ่งบอกว่าสภาวะของยุคใหม่ดีขึ้นหรือเลวลงแต่ อย่างใด ทั้งนี้สุดแท้แต่ท่านผู้อ่านจะวินิจฉัย จะขอวิพากษ์มโนทัศน์เป็นคู่ๆ ไปดังต่อไปนี้

1. ถ้ามหาวิทยาลัยคือที่สร้างคน มโนทัศน์ที่กำกับกิจของมหาวิทยาลัยมาแต่เดิม คือ มนุษย์ (man หรือ human being: 1/1)¹⁶ การสร้างคนด้วยความรู้และปัญญา มี ลักษณะเชิงอุดมคติอยู่มาก อาจจะเป็นอุดมคติเกินไปสำหรับยุคปัจจุบันที่มุ่งประโยชน์ใช้ สอยเป็นสรณะ เราจึงมุ่งประเด็นไปที่มนุษย์ในฐานะ “แรงงานมนุษย์” (manpower: 1/2 อันเป็นทุนอย่างหนึ่ง หรือเครื่องมืออย่างหนึ่งในกระบวนการผลิต มหาวิทยาลัยไม่ควร รឹมอุดมการณ์ดั้งเดิมของตน

2. ภาษาไทยอาจจะได้เปรียบภาษาอังกฤษในแง่ที่ว่า คำภาษาอังกฤษว่า value นั้น ในภาษาไทยแยกออกจากกันได้ชัดเจนว่าเป็น “มูลค่า” หรือ “คุณค่า” สำหรับอุดมคติ ดั้งเดิมของอุดมศึกษานั้นเน้น (ethical, philosophical, intellectual, spiritual) values

¹⁶ ตัวเลข 1/1 หมายถึง ข้อ 1 สดมภ์ 1 ในตารางเปรียบเทียบ.

แต่ในบางครั้งโลกตะวันตกก็ถูกครอบงำด้วยศาสนจักร ซึ่งบิดเบือนคุณค่าอันสูงส่งเหล่านี้เพื่อเสริมหรือสร้างอำนาจให้แก่ตนเอง จนในที่สุดพระราชหรือพระจักรพรรดิต้องออกกฎหมายคุ้มครองเสรีภาพทางวิชาการให้แก่มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นที่มาของการลอกเลียนแบบว่า มหาวิทยาลัยทุกแห่งต้องมีพระราชบัญญัติเฉพาะของตน ในยุคปัจจุบันมหาวิทยาลัยได้รับการช่วยเหลือจากรัฐในด้านของทุนน้อยลงทุกที ความคิดที่ว่าจะต้องเลี้ยงตนเองให้ได้จึงเป็นสิ่งที่เลี้ยงไม่ได้ มโนทัศน์เรื่องมูลค่า (monetary value: 2/2) จึงเข้ามาเบียดบัง “คุณค่า” มหาวิทยาลัยที่ดีก็คือ มหาวิทยาลัยที่พยายามรักษาคุณค่าเอาไว้ให้ได้โดยไม่ประสพภาวะล้มละลาย ซึ่งต้องการความสามารถอันสูงมากของผู้ที่รวมตัวกันเป็นประชาคมวิชาการ มิใช่เป็นหน้าที่เฉพาะของผู้บริหารเท่านั้น

3. การแปลคำว่า “good governance” (3/2) เป็นภาษาไทยว่า “ธรรมาภิบาล” ทำให้เกิดความขลังเกินกว่ามโนทัศน์ต้นแบบที่เป็นภาษาอังกฤษ การปรับความสำนึกในเรื่องของความถูกต้องมาเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารที่ดีเป็นกระบวนการอันพึงปรารถนา แต่ในท้ายที่สุดเราก็นำ “ปลายทาง” คือ good governance มาทดแทนมโนทัศน์ที่อยู่ต้นทางคือ “ethics” (3/1) ซึ่งครอบคลุมพฤติกรรมมนุษย์ได้กว้างกว่ามาก องค์กรใดที่สมาชิกมีความสำนึกในเชิงจริยธรรมสูงก็ย่อมจะดำเนินการงานของตนในลักษณะที่เรียกว่าได้ว่าเป็น “good governance” อยู่แล้ว จริงอยู่ศาสตร์แห่งวิทยาการจัดการมีระบบและขั้นตอนที่เอื้อต่อการเรียนรู้ แต่เราก็คงจะเลี้ยงไม่ได้ที่จะต้องตอกย้ำว่า “จริยธรรม” เป็นความสำนึกที่แฝงอยู่ภายในมนุษย์ และกินความลึกซึ้งมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งลึกซึ้งกว่า “accountability” (3/2) ซึ่งแต่เดิมมีความหมายเพียงการทำบัญชีให้ถูกต้อง โดยระบุให้เห็นว่ามีกรดำเนินการกิจกรรมด้วยความรับผิดชอบ ไม่มีการโกงกินกันในลักษณะใดๆ

4. การที่สมาชิกของประชาคมมหาวิทยาลัยทำหน้าที่ของตนไปตามแบบแผน กลไก และระบบที่กำหนดไว้ โดยมีกาทำให้คะแนนหรือให้แต่มั่นนั้น ทำให้เกิดกิเลสในรูปแบบต่างๆ เป็นการทำลายหลักการดั้งเดิม ซึ่งผู้ที่สมัครเข้ามาเป็นอาจารย์นั้น เข้ามาในรั้วมหาวิทยาลัยด้วยเหตุ “เพราะรักจึงสมัครเข้ามาเป็นครู” เราอาจกล่าวได้ว่า กิจที่อาจารย์มหาวิทยาลัยทำนั้นแต่เดิมทำเพราะมองเห็น “ความงาม” เช่น ถ้าสนใจทำวิจัยก็เพราะเป็นเรื่องของการเล็งเห็น “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย”¹⁷ ถ้ากล่าวเป็นภาษาอังกฤษก็คงจะต้องกล่าวถึงมโนทัศน์ที่ว่าด้วย “beauty” หรือ “aesthetic sense” (4/1) ซึ่งไม่จำเป็นต้องจำกัดวงอยู่เพียงเรื่องของศิลปะ ในปัจจุบัน ความหมกมุ่นอยู่กับความอยู่รอดในทางการเงินของมหาวิทยาลัยทำให้เรามองข้ามมิติแห่งสุนทรียภาพที่ว่านั้นไปเสีย แม้แต่วิชาการด้านมนุษยศาสตร์ก็ถูกบีบบังคับให้คิดถึงผลผลิตที่จะนำไปขายได้ (marketability: 4/2) ซึ่งเป็นการเรียกร้องที่ตอบสนองได้ยากมาก (และวิทยาการสาขาอื่นๆ ก็คงตอบสนองได้ไม่ครบถ้วนเช่นกัน)

5. ดังที่กล่าวมาแล้วในข้อ 2 ความผันแปรในเรื่องมโนทัศน์ที่ว่าด้วย “value” มีผลกระทบต่ออุดมศึกษาอย่างแน่นอน ในกระบวนการผลิตทั้งหลาย การสร้าง “มูลค่าเพิ่ม” (added value) เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา แต่มหาวิทยาลัยจะต้องมองให้ไกลกว่าการสร้างมูลค่าเพิ่ม (value addition: 5/2) คือย้อนกลับไปหามโนทัศน์ดั้งเดิมที่ว่าด้วยความมั่งคั่งทางปัญญา ทางวิชาการ และทางจิตวิญญาณ ฯลฯ (intellectual, scholarly

¹⁷ เจตนา นาควัชระ. *วารสารมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2553), 1-37. (อ้างแล้ว).

and spiritual enrichment: 5/1) เพราะหาไม่แล้ว มหาวิทยาลัยก็ไม่ต่างจากสถานฝึกอบรม ซึ่งสถาบันเหล่านี้ที่มีคุณภาพอาจจะใช้กระบวนการฝึกวิชาชีพพร้อมการแฝงคุณค่าและความมั่งคั่งทางปัญญาลงไปในกระบวนการศึกษาของตนได้ดีกว่ามหาวิทยาลัยเสียด้วยซ้ำ¹⁸

6. แต่เดิมนามมหาวิทยาลัยสำนึกที่ว่าตนเป็นที่รวมของนักวิชาการ (scientific community: 6/1) มีหน้าที่สร้างองค์ความรู้และสร้างความเป้งบานในทางปัญญา นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “สาธารณรัฐแห่งความรู้” (republic of letter: 6/1; ภาษาเยอรมันใช้คำว่า Gelehrtenrepublik แปลตรงตัวว่า “สาธารณรัฐของคึกฉิต”) จึงต้องมีความสำนึกในเกียรติภูมิและความสง่างามของตน ซึ่งปัญญาความรู้ดังกล่าวนี้หน้าจะยังประโยชน์ต่อมหาชน (public: 6/1) ในวงกว้างได้ ดังที่นักปราชญ์ชาวเยอรมัน Immanuel Kant ได้พรรณนาเอาไว้ในงานของเขาที่ชื่อว่า “อะไรคือยุคแสงสว่างแห่งปัญญา” [Was ist Aufklärung?] ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ปัจจุบันเรามักจะมองมหาชนผู้ที่ได้รับอานิสงส์จากอุดมศึกษาว่า

¹⁸ ผู้เขียนเคยไปเยี่ยมโรงเรียนอาชีวศึกษาของฝรั่งเศสที่เมืองมงเปลิเยร์ (Montpellier) ทางใต้ของประเทศฝรั่งเศส ผู้อำนวยการซึ่งเป็นผู้นำชมโรงเรียนเน้นว่าความเชี่ยวชาญของโรงเรียนนี้ คือเรื่องของการสร้างและซ่อมเครื่องทำความเย็นในรูปแบบต่างๆ หลังจากนั้นได้พาไปเยี่ยมห้องสมุด ซึ่งมีหนังสือวรรณคดีอยู่เป็นจำนวนมาก นักเรียนอาชีวศึกษา ซึ่งเตรียมตัวจะไปเป็นช่างเทคนิคด้านตู้เย็น-ห้องเย็น และเครื่องปรับอากาศคงจะสนใจอ่านวรรณคดีด้วย และวรรณคดีก็คงเป็นวิชาเสริมในหลักสูตร นั่นคือภาพสะท้อนของวัฒนธรรมฝรั่งเศส.

เป็นเพียง “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” (stakeholder: 6/2) นับว่าเป็นการมองโลกที่แคบลง มุ่งแต่จะสนองตอบความต้องการของกลุ่มผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งห่างไกลจากแนวคิดของวิद्याทานและความเป็นอิสระทางวิชาการมากนัก

7. มโนทัศน์ภาษาฝรั่งเศส “esprit de corps” (7/1) มักได้รับการนำมาใช้ในวงการกีฬา หมายถึงการมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งเป็นการเรียกร้องความสมานฉันท์ ทั้งด้วยมโนกรรม วาจกรรม และกายกรรม ปัจจุบันเรากล่าวถึงแต่เพียงการมีส่วนร่วม (participation: 7/2) หมายความว่ามหาวิทยาลัยไม่มีความทะเยอทะยานที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่สมาชิกของประชาคมของตน ขอเพียงแต่ให้มีส่วนร่วม (บ้าง) ก็พอแล้ว ในระยะหลังนี้ การที่กลุ่มอาจารย์เห็นห่างจากกลุ่มผู้บริหาร (ซึ่งอันที่จริงก็คือตัวแทนของกลุ่มอาจารย์ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เฉพาะกิจและเฉพาะกาล) โดยมีการใช้เครื่องมือเช่นการประเมิน หรือแบบฟอร์มอันหลากหลาย ทำให้ความเห็นห่างนั้นยิ่งขยายวงออกไป การมีส่วนร่วม เช่น การมีตัวแทนในกรรมการชุดต่างๆ มีอาจทดแทนการกระชับมิตรสัมพันธ์ของประชาคมแห่งนักวิชาการ (community of scholars) แต่ดั้งเดิมได้

8. จริงอยู่ นักวิชาการย่อมจะต้องแข่งขันกันในด้านของการสร้างงานที่มีคุณภาพ แต่หลักการใหญ่ของอุดมศึกษายังคงเป็นเรื่องของการสร้างสัมพันธ์ภายในหมู่นักวิชาการด้วยกัน (collegial relationship: 8/1) มีการคบหาสมาคมกัน แลกเปลี่ยนความรู้กัน วิจารณ์กัน ซึ่งอาจจะต่างจาก “competition” หรือ “competitiveness” (8/2) ในด้านของการผลิตหรือการตลาด เพราะการแข่งขันกันในทางวิชาการนั้นมีอาจวัดได้ด้วยวิธีการของ

การพาณิชย์ ซึ่งถูกกำหนดด้วยกลไกของตลาด มโนทัศน์ที่ว่าด้วย “ผู้ผลิต” และ “ผู้บริโภค” ใช้ได้ยากกับอุดมศึกษา

9. ดังที่กล่าวมาแล้ว การร่วมมือกัน (collaboration, cooperation: 9/1) เป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมอุดมศึกษา แต่เดิมเป็นไปในระดับของบุคคลและกลุ่มบุคคล แต่ในปัจจุบันอาจมีการเน้นความร่วมมือระหว่างสถาบัน (ซึ่งในบางครั้งถูกกำหนดลงมาจากผู้ให้ทุน โดยเฉพาะรัฐ) มโนทัศน์ที่ว่าด้วย “networking” (9/2) มิได้เป็นการลดรูปความร่วมมือระหว่างกันลงไปแต่ประการใด แต่ก็มีผู้ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า การอ้างมโนทัศน์ที่ว่าด้วยเครือข่ายนั้นถูกใช้ไปในทางที่ไม่ชอบในบางกรณี ซึ่งอาจจะกลายเป็นการเล่นพวก (nepotism: 9/1) ก็ได้ สังคมไทย โดยเฉพาะสังคมอุดมศึกษาของไทยมีการถือ “สี” กันอยู่มาก เราจำเป็นต้องช่วยกันสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่น่าเรื่องของการสร้างเครือข่ายให้พ้นจากบ่วงกรรมของ “การเจริญพันธุ์ในหมู่เครือญาติ” (inbreeding) ซึ่งในบางครั้งสามารถใช้ “networking” เป็นข้ออ้างได้

10. ผู้เขียนได้เน้นย้ำหลายครั้งแล้วว่า ความเป็นมิตรต่อกันในฐานะเพื่อนร่วมงานคือปัจจัยที่ผลักดันให้มหาวิทยาลัยและอุดมศึกษาทั้งระบบก้าวหน้าไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านวิชาการ คำว่า “colleagues” (10/1) แต่เดิมเป็นคำที่มีความหมายต่อชีวิตของนักวิชาการในมหาวิทยาลัย นักวิชาการผู้ใดได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้างาน ไม่ว่าจะป็นหัวหน้าภาควิชา คณบดี หรืออธิการบดี ก็ยังรู้ดีว่าเขาได้รับมอบหมายให้ทำงานเป็น “หมายเลขหนึ่งในบรรดาผู้เสมอกัน” (เรียกเป็นภาษาละตินว่า “primus inter pares”: 10/1) ถือเป็นงานชั่วคราว เมื่อหมดหน้าที่แล้วก็กลับมาเป็นอาจารย์เหมือนเดิม (ซึ่งเป็น

ตำแหน่งที่ติดตัวเขาอยู่ตลอดเวลา) ปัจจุบันมีการนำระบบธุรกิจมาใช้ในกิจการมหาวิทยาลัย ผู้บริหารจึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น “ผู้บริหารระดับหัวหน้า” (Chief Executive Officer [CEO]: 10/2) สามารถสั่งการลงไปยังผู้ปฏิบัติงานในระดับที่ต่ำกว่า CEO บางคนจึงอาจจะใกล้ชิดกับสภามหาวิทยาลัย (ซึ่งในหลายกรณีประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิที่ช่วยผู้ไม่ซัดใจใคร) มากกว่ากับนักวิชาการในสถาบันของตนเอง การที่เหมาเอาว่า “การสั่งการ” เป็นกลไกการบริหารที่ได้ผลในมหาวิทยาลัยนั้น ต้องถือว่าเป็นความเข้าใจผิด ในการกำหนดทิศทางในการปฏิบัติงาน องค์กรเบื้องสูงจำเป็นที่จะต้องให้เหตุผลให้นักวิชาการเชื่อถือน่าจะทำให้งานมหาวิทยาลัยเดินไปได้ด้วยดี

11. มหาวิทยาลัยในยุคที่ IT มีพลังมหาศาลมักจะลืมไปว่า ระบบ “มนุษย์สัมผัส มนุษย์” (face-to-face contact: 11/1) ยังคงเป็นหนทางที่จะสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ดีที่สุด เราจะต้องไม่ลืมนึกว่าสงครามเย็นสิ้นสุดลงได้ เพราะประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกากับประธานาธิบดีของสหภาพโซเวียตพบเจรจากันตัวต่อตัวหลายครั้ง จริงอยู่การติดต่อกันในโลกเสมือนจริงโดยผ่านอินเทอร์เน็ตอำนวยความสะดวกนานัปการ และช่วยให้วิชาการรุดหน้าไปได้อย่างเห็นได้ชัด แต่การติดต่อกันในรูปของ online contact (11/2) ก็ยังขาดไอรุ่นของความเป็นมนุษย์ การที่สมาชิกของประชาคมซึ่งนั่งทำงานใกล้กันหรือติดกันขอบสื่อสารกันด้วยอีเมล ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น นอกเสียจากเป็นการส่งข้อมูลที่มีความสำคัญ การสนทนากัน การสร้างทวิวจน์ (dialogue: 11/1) ต่อกันยังคงเป็นการติดต่อสื่อสารกันที่จะสร้างมิตรภาพได้ดีที่สุด

12. ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วในข้อ 1 ภารกิจการสร้างคนก็คือการสร้างผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ (creative individual: 12/1) ผลผลิตของมหาวิทยาลัยจึงเป็นที่ต้องการของสังคม เพราะบุคคลเหล่านี้คิดเป็น เรียนรู้ใหม่ได้ตลอดเวลา คิดใหม่ได้ตลอดเวลา รู้จักปรับตัว โดยไม่ยอมตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในทุกกรณี แต่มุ่ง “เป็นนาย” โลกและสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ โดยที่ยังยึดคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์เอาไว้ การที่เรา นำเอาโมทัศน์เรื่อง “ผู้ประกอบการ” (entrepreneur: 12/2) มาใช้กับบัณฑิตอาจจะเป็น การมองโลกนี้แคบลงไปเช่นเดียวกับในกรณีอื่นๆ

13. ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์คือตัวประกันคุณภาพของอุดมศึกษา แม้แต่ ในยุคที่ IT รุ่งเรือง ครูก็ยังมีบทบาทหน้าที่ในการให้คำแนะนำ ในการชี้ทางและในการ กำกับดูแลการเรียนของศิษย์ คำว่านักศึกษา (students หรือ pupils: 13/1) จึงเป็น มโนทัศน์ที่เปรียบดังสมาชิกของครอบครัว ปัจจุบันความคิดของตลาดแผ่ขยายเข้ามา ครอบงำอุดมศึกษา เราจึงมองนักศึกษาว่าเป็น “ลูกค้า” (clientele: 13/2) ในการขอเปิด หลักสูตรในยุคใหม่จะต้องมีการคำนวณจุดคุ้มทุนโดยการนับจำนวนลูกค้า และคิดราคา ค่าหน่วยกิตให้ถูกต้อง ความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่เปี่ยมด้วยไออุ่นแห่งความเป็นมนุษย์จึง เปลี่ยนไปเป็นเรื่องของกำไรขาดทุนในเชิงธุรกิจ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ได้เกิดจาก ตัวของมหาวิทยาลัยเพียงเท่านั้น นักศึกษาและผู้ปกครองก็เริ่มเปลี่ยนแนวคิดไปสู่ความ เป็นลูกค้าที่เรียกร้องให้พอคำสนองความต้องการของตนเองในด้านนั้นด้านนี้

14. เราเคยเรียกผู้ที่จบการศึกษาว่าเป็น graduates (14/1) ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่ยัง เอื้อให้เราได้เห็นตัวมนุษย์อยู่ แต่ปัจจุบันเป็นยุคที่ต้องมีการวางแผน ซึ่งต้องเป็นไปตาม

ระบบของ input-process-output ภาพของศิษย์ที่จบการศึกษาจึงเลื่อนหายไป เพราะพวกเขาถูกจัดให้เข้าไปในระบบและกลายเป็น output (14/2) ไปเสียแล้ว เราจะได้เห็นหน้าเขาในภาพของมนุษย์อีกครั้งก็ในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ของการรับพระราชทานปริญญา การที่ครูกับศิษย์มีโอกาสถ่ายภาพร่วมกันในวันรับปริญญา จึงนับได้ว่าภาพถ่ายมีคุณูปการในการเตือนความทรงจำว่า ครั้งหนึ่งเรากับศิษย์เคยเป็นมนุษย์ที่ได้สัมผัสกันในโลกแห่งความเป็นจริงมาแล้ว

15. การที่จะคาดหวังให้มหาวิทยาลัยสร้างบัณฑิตผู้มีความพร้อมที่จะสนองความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ในทุกรูปแบบเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ การเรียนรู้และการฝึกอบรมเสริมเติมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หน้าที่ของมหาวิทยาลัยจึงเป็นเรื่องของการสร้าง “ศักยภาพ” (potential: 15/1) ให้แก่บัณฑิต กวีเอกของเยอรมนี เบร์ทอลท์ เบรชท์ (Bertolt Brecht: 1898-1956) เขียนบทกวีไว้บทหนึ่งที่ตั้งท้ายด้วยคำคม ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “Learn how to learn and never unlearn it!”¹⁹ ซึ่งศักยภาพนี้จะเป็นรากฐานรองรับการปรับตัวให้เป็นนายของสถานการณ์ต่างๆ ได้ (ดังที่กล่าวมาแล้วในข้อ 12

¹⁹ จากบทกวีชื่อ “An die Studenten im wiederaufgebauten Hörsaal der Universität (สำหรับนักศึกษาที่เข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยที่ซ่อมสร้างใหม่) ใน *กวีนิพนธ์เยอรมันร่วมสมัย : บทวิเคราะห์และสรรนิพนธ์* (ผู้วิจัยหลัก : เจตนา นาควัชระ) เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม, หน้า G156-G160 จากโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. เรื่อง “กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย : ประสพการณ์จากวรรณคดีไทย อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส และเยอรมัน” พ.ศ. 2541.

ข้างต้น) ปัจจุบันเรามุ่งไปในเรื่องของ “การสำเร็จการศึกษา” ซึ่งอันที่จริง “การสำเร็จ” ที่ว่านี้จะหมายถึงการสร้างความพร้อมในการที่บัณฑิตจะไปแสวงหาความรู้และความชำนาญต่อเนื่องไปตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยจึงควรทำหน้าที่เป็น “โรงเรียนเตรียมฯ ของ การศึกษาตลอดชีวิต” การให้ปริญญา (certification: 15/2) น่าจะเป็นเพียงใบรับรองว่า บัณฑิตได้ผ่านกระบวนการเตรียมความพร้อมดังกล่าวมาแล้วในระดับหนึ่งเท่านั้น

16. มหาวิทยาลัยคือสถาบันที่จัดการ “เรียนลัด” คือด้วยเวลาอันจำกัดเพียงไม่กี่ปี มหาวิทยาลัยที่ดีก็สามารถบ่มเพาะศิษย์ของตนให้บรรลุวุฒิภาวะ (maturity: 16/1) ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวุฒิภาวะทางปัญญา กระบวนการทำให้เกิดวุฒิภาวะ (maturation: 16/1) จึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่มหาวิทยาลัยควรจะชำชอง หมายความว่า การเรียนรู้ในระบบของมหาวิทยาลัยน่าจะมีประสิทธิภาพไม่ด้อยกว่าการเรียนรู้จากมหาวิทยาลัยชีวิต โดยไม่ทำให้ชีวิตมหาวิทยาลัยกลายเป็นกระบวนการผลิตที่ตายตัว ปัจจุบันเรากำลังพูดถึงการสร้างวุฒิภาวะไปเสีย โดยมุ่งสร้างทักษะและความพร้อมในการที่จะไปประกอบอาชีพอันจะทำให้เกิด “การเติบโต” (growth: 12/2) ซึ่งอาจวัดได้ในระดับต่างๆ เช่น ในระดับชาติเราวัดการเติบโตของ GDP เป็นตัวชี้วัดความเจริญก้าวหน้า ผู้ที่มีวุฒิภาวะก็ย่อมจะสนองการเติบโตเหล่านี้ได้อยู่แล้ว อีกทั้งยังมีมิติทางสติปัญญามาเสริมให้อีกด้วย

17. สมาชิกของประชาคมมหาวิทยาลัยน่าจะเป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย ดังที่วิลเฮล์ม ฟอน ฮุมโบลด์ท์ ได้เคยตั้งความหวังเอาไว้ คำว่า discipline (17/1) อันหมายรวมถึงความเข้มข้นทางปัญญาและความเป็นปึกแผ่นของสาขาวิชาต่างๆ ในที่นี้จึงบ่งบอกถึงการมีวินัยต่อตนเอง (self-discipline 17/1) และอาจเลยไปถึงความสามารถที่จะวิจารณ์ตนเอง

(self-criticism: 17/1) กรณีหลังนี้คือเครื่องพิสูจน์ความเป็นผู้มีปัญญาที่แท้จริง เพราะผู้ทรงปัญญาซึ่งรู้จักที่จะวิจารณ์ตนเอง คือเสาหลักของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ซึ่งมหาวิทยาลัยจำเป็นต้องมี ทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมาข้างต้นนี้ คือความสำคัญของการมีและการใช้วิจารณ์ญาณ ซึ่งอาจรวมถึงการใช้วิจารณ์ญาณในการประเมินคุณค่า ยุคใหม่ต้องการมาตรวัดที่เป็นรูปธรรม มีความเป็นภววิสัย จึงไปหยิบยืมเครื่องมือของช่างรังวัดที่ดินมาใช้ คือมโนทัศน์ที่ว่าด้วย benchmarking (17/2) การประเมินคุณค่าใดๆ จึงต้องมีลักษณะเชิงปริมาณ วิธีการที่กล่าวมานี้ก็เป็นการประกาศความไม่มั่นใจในการใช้วิจารณ์ญาณของมนุษย์ซึ่งเสี่ยงที่จะเป็นอัตวิสัยมิได้

18. คำว่ามหาวิทยาลัย (university) ในโลกตะวันตกรู้จักกันตั้งแต่สมัยยุคกลางเป็นต้นมาเป็นภาษาละตินว่า “จักรวาลแห่งวิทยาการ” (universitas litterarum: 18/1) หมายความว่า มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งหลอมรวมวิทยาการความรู้อันหลากหลายอย่างมีรู้จัก มีนัยแฝงอยู่ว่า การแสวงหาความรู้ อาจไม่จำเป็นต้องมีเป้าหมายอันนำไปสู่การสร้างประโยชน์เชิงปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ถึงกระนั้นก็ตาม ก็เป็นที่ทราบกันว่า มหาวิทยาลัยตะวันตกแต่ดั้งเดิมนั้นจัดการเรียนการสอนในวิทยาการบริสุทธิ์หรือทั่วไปในคณะวิชาที่เรียกว่า “คณะปรัชญา” (Faculty of Philosophy) อันเป็นรากฐานที่นำไปสู่การศึกษาระดับต่อไปในสาขาที่เป็นการเตรียมผู้รู้และผู้เจนจัดในทางปฏิบัติในสาขาเทววิทยา (Theology) นิติศาสตร์ (Law) และแพทยศาสตร์ (Medicine) วิวัฒนาการดังกล่าวมีผลต่อเนื่องมาจนถึงช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในมหาวิทยาลัยบางแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยเวียนนา ผู้ที่ศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ศึกษาอยู่ในคณะปรัชญา มรดกดังกล่าว

ยังสังเกตได้จากการให้ชื่อปริญญาที่ยังใช้กันอยู่ในทุกวันนี้ คือ Doctor of Philosophy (PhD) ซึ่งรวมวิทยาการพื้นฐานทั้งหลายไม่ว่าสาขาใด ในกรณีดังกล่าว อุดมศึกษาของไทยก็รับแบบอย่างนี้มา โดยใช้ชื่อปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตที่มีลักษณะเป็นวิชาการว่า “ปรัชญาคุณวุฒิบัณฑิต”

สำหรับสถาบันอุดมศึกษาที่สร้างขึ้นโดยมีเป้าประสงค์เฉพาะ (goal-oriented, mission-oriented institution: 18/2) มีการดัดแปลงโดยเฉพาะในวงการศึกษไทยว่า เป็นการเอื้อประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ และมีนัยแฝงอยู่ว่า สถาบันในลักษณะใหม่นี้จะสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศได้ดีกว่ามหาวิทยาลัยแบบเดิม ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเข้าใจผิด เพราะแม้แต่ในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยี (Institute หรือ University of Technology) บางแห่ง เช่น ในเยอรมนีหรือในสหรัฐอเมริกา ก็มีการให้การศึกษทั่วไปที่กว้างขวางมาก และในบางแห่งก็มีผู้เชี่ยวชาญระดับโลกในวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และ/หรือสังคมศาสตร์ประจำอยู่ด้วย เช่น Massachusetts Institute of Technology (MIT) ของสหรัฐอเมริกา ตัวอย่างจากเยอรมนีที่เห็นได้ชัดคือ สถาบันเทคโนโลยีแห่งเมืองชตุทการ์ท (Stuttgart) ซึ่งได้ขยายความเชี่ยวชาญออกไปในด้านต่างๆ จนต้องปรับตัวเป็นมหาวิทยาลัยเต็มรูป ซึ่งรู้จักกันในนามของ Stuttgart University ในปัจจุบัน

19. อันที่จริง มหาวิทยาลัยยุคใหม่ส่วนใหญ่รับแนวคิดของวิลเฮล์ม ฟอน ฮุมโบลด์ท์มาใช้กันอย่างกว้างขวาง นั่นก็คือ การทำหน้าที่ทั้งการสอนและการวิจัยควบคู่กันไป ในยุคหลัง มหาวิทยาลัยเฉพาะทาง เช่น สถาบันเทคโนโลยี รับทำงานวิจัยให้กับทั้งรัฐและเอกชน สมประสงค์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฝ่ายผู้รับก็ได้รับประโยชน์จากองค์ความรู้อัน

หนักแน่นและความสามารถในการค้นคว้าแสวงหาแนวทางใหม่ ฝ่ายผู้ให้คือมหาวิทยาลัย ก็มีโอกาสได้ “ลับอาวุธ” ของตนให้คมกริบตลอดเวลา แต่ก็ยังไม่ลืมหบายทบทวนหน้าที่ในการสอน ถ้าจะให้ความสำคัญต่อการวิจัยก็ขอเพียงแต่เรียกสถาบันของตนว่า “มหาวิทยาลัย มุ่งวิจัย” (research-oriented university: 19/1) ไม่ช้าไม่นาน ผลประโยชน์ โดยเฉพาะ รายได้ที่มาจากการวิจัย ก็ทำให้มหาวิทยาลัยลืมหบายดั้งเดิมของตน คือลืมหบายว่า สถาบันวิจัยอิสระ (เช่น Max Planck Institutes ในเยอรมนี) ที่ทำหน้าที่ได้เท่าตนหรือ ดีกว่าตนก็ยังมีอยู่ จึงปรับสมญานามของตนไปเป็น “มหาวิทยาลัยวิจัย” (research university: 19/2) ซึ่งบางแห่งถึงขั้นละเลยการวิจัยพื้นฐานเพื่อไปทำงานประเภท “มือเป็น รับจ้าง” ไทยเราซึ่งระบอบอุดมศึกษายังอยู่ในขั้นปฐมวัยจึงควรจะต้องสำนึกตัวเองอยู่ ตลอดเวลาว่า เรายังเป็นสถาบันการศึกษา หรือประชาคมทางวิชาการอยู่

20. แต่เดิมา การสร้างชื่อเสียง (reputation: 20/1) ให้แก่มหาวิทยาลัยใดเป็น กระบวนการอันยาวนาน บางครั้งนับได้เป็นหน่วยของศตวรรษ ชื่อเสียงมาจากคุณภาพ ของสมาชิกของประชาคมนั้นๆ ซึ่งวงวิชาการและมหาชน (ซึ่งในปัจจุบันรวมถึงประชาคม นานาชาติ [international community]) ให้การยอมรับ ล่าสุด ได้มีการนำโมทัศน์ทาง ธุรกิจที่ว่าด้วย “การสร้างจุดขาย” (branding: 20/2) มาใช้กับมหาวิทยาลัย ซึ่งดูจะเป็น การเรียนลัดและรวบรัดเกินไป เพราะเป็นการทำให้มหาวิทยาลัยจำเป็นต้องโฆษณา ตนเองในรูปของสินค้า ซึ่งเป็นการผิดวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของอุดมศึกษา

21. คำตอบต่อข้อสงสัยข้างต้นก็คือ การยอมรับนับถือ (recognition: 21/1) ซึ่ง มาจาก 2 แหล่งคือ จากผู้ร่วมอาชีพด้วยกันเอง (colleagues) หรือจากมหาชน (public)

ซึ่งอาจต้องใช้เวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ แต่โลกปัจจุบันเป็นโลกของการซัง-ตวง-วัด จึงมีองค์กรเอกชน (ที่โฆษณาตนเองว่ามีลักษณะนานาชาติ) รับอาสาเข้ามาจัดอันดับมหาวิทยาลัยในระดับโลก เรียกว่า “World University Ranking” ซึ่งการวัดคุณภาพมหาวิทยาลัยโดยองค์รวมนั้นเป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ยาก เพราะในแต่ละมหาวิทยาลัยก็มีทั้งวิชาที่แข็งแกร่งและวิชาที่อ่อนแอ แต่ผู้คนในยุคของเราไม่ชอบใช้วิจารณ์ญาณของตนเอง ระบบ “ranking (21/2)” จึงได้รับการสถาปนาขึ้นมา และมีการนำมาใช้อย่างแพร่หลาย แม้แต่ในการระบุว่ามหาวิทยาลัยของไทยแห่งใดควรได้รับสมัญญาว่าเป็น “มหาวิทยาลัยวิจัย” (research universities) นั้น หน่วยงานของรัฐในประเทศไทยก็ยึดการจัดอันดับในระดับนานาชาติที่กล่าวมานี้เป็นเกณฑ์ในการตัดสิน เหตุใดจึงไม่คิดหาเกณฑ์ของตนเอง

22. ถ้ามหาวิทยาลัยแต่ดั้งเดิมมาเป็นที่รวมของผู้มีวิชา ของคึกฉิบ คุณสมบัติที่ประชาคมพึงสร้างก็คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตน (humility: 22/1) เมื่อผู้มีวิชารู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน ก็ย่อมพร้อมที่จะเรียนรู้ใหม่อยู่ตลอดเวลา วิชาก็จะเพิ่มพูน วิชาก็จะแผ่ขยายไปสู่ผู้อื่น แต่ก็มักมีปรากฏการณ์ในทางตรงกันข้ามที่ผู้มีวิชาเกะตัวกัน แล้วหลงคิดไปว่าตนคือกลุ่มผู้นำ (elite) ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “elitism” (22/1) ไม่ช้าไม่นาน การหลงตัวเองก็ก่อให้เกิดความประมาท สำนักวิชาที่นี้ย่ำว่าเป็นผู้นำแท้จริงก็คือ สุสานทางวิชาการ (academic mausoleum) นั่นเอง ซึ่งในแง่นี้มหาวิทยาลัยแบบประเพณีน่าจะเป็นบทเรียนที่เตือนสติคนรุ่นใหม่ได้ แต่ในปัจจุบันมีพัฒนาการของการสร้างความโดดเด่นให้แก่ตนเอง ที่รู้จักกันในนามของ “visibility” (22/2) ไม่ช้าไม่นาน สถาบันบางแห่งยอมลดตัวลงไปใช้กลไกของตลาดในการโฆษณาตนเอง “visibility” จึง

กลายเป็นการสร้างภาพเพื่อดึงดูดลูกค้า นำเห็นใจผู้ที่จะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยและผู้ปกครองของเขาเหล่านี้ ที่ไม่อาจรู้ได้ว่าอะไรคือของจริง อะไรคือของเทียม

23. คำว่า “concern” ในภาษาอังกฤษมี 2 ความหมาย เช่นเดียวกับ “value” ครูบาอาจารย์ที่ดีย่อมมีความเป็นห่วงเป็นใยต่อศิษย์ของตน (23/1) ทั้งในด้านความรู้และด้านอื่นๆ (ในอดีต ครูบางคนทำหน้าที่เป็น “ธนาคารของนักบุญ” ที่ให้ศิษย์กู้เงินโดยไม่เสียดอกเบี้ย! ซึ่งศิษย์ที่ดีก็มักจะชดใช้คืนให้เมื่อมีโอกาส ปัจจุบัน “กองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา” [กยศ.] ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะองค์กรมิได้มีตัวตนเช่น “ธนาคารนักบุญ” ย่อมไม่กระตุ้นความรับผิดชอบในส่วนของนักศึกษา) ความหมายที่สองของคำว่า “concern” คือองค์กรธุรกิจ ซึ่งก็มีความหมายกลางๆ ถ้ายังคงสถานะของตนอยู่ในภาคธุรกิจ เมื่อมหาวิทยาลัยต้อง “เลี้ยงตัวเอง” ความคิดเรื่องการตั้งองค์กรจำกัดตัวเข้ามาในระบบอุดมศึกษา อาทิ การปรับผลงานวิจัยไปสู่ระบบการผลิตต้องมีองค์กรเชื่อมโยงที่ชวนให้คิดถึงมโนทัศน์เรื่อง “concern” ในรูปของบริษัท เช่น “spin-off company” (23/2) ซึ่งก็ยังคงดำรงอยู่ ณ จุดกึ่งกลางระหว่างสถาบันซึ่งทำหน้าที่ให้การศึกษากับองค์กรธุรกิจ แต่ไม่เข้าไปนานมหาวิทยาลัยบางแห่งก็หลงทางไปสู่แนวคิดเชิงธุรกิจอย่างเต็มรูปแบบ

24. ความเป็นปีกแผ่นของระบบอุดมศึกษาแต่เดิมมา แม้แต่ในระดับข้ามชาติ ก็เป็นไปได้ในรูปที่ไม่เป็นทางการ (Informal: 24/1) ตัวอย่างของมหาวิทยาลัยปารีสในมัธยมสมัยเป็นตัวอย่างของประชาคมนานาชาติที่มีชีวิตชีวา ยิ่ง ดังที่นักวิชาการและนักประพันธ์ชาวอิตาลี อุอมแบร์โต เอโก (Umberto Eco) ได้พรรณนาไว้อย่างพิสดารในนวนิยาย *Baudolino* (2000) ของเขา อุดมศึกษาจึงเป็นระบบที่ก้าวไปด้วยมิตรภาพ ถ้อยก็ถ้อย

อาศัยกัน ยุคปัจจุบันเป็นยุคที่เรียกร้องลักษณะที่เป็นทางการ (formal: 24/2) การร่วมมือไม่ว่าในระดับสูงหรือระดับล่างก็ต้องมีการทำให้เป็นทางการ (formalized: 24/2) แม้แต่ผลงานของอาจารย์และของหน่วยงานก็ยังมีกรให้แต้มและนับแต้ม มหาวิทยาลัยจึงแปรสภาพเป็นโรงงานอุตสาหกรรมยิ่งขึ้นทุกที

25. เคยมีศาสตราจารย์ชาวเยอรมันท่านหนึ่ง ที่ตั้งหลักฐานไว้ในเอกสารจดหมายเหตุ (archive)²⁰ ของท่านว่า ท่านพร้อมที่จะรับโทรศัพท์จนถึงก่อนเวลาเที่ยงคืน หมายความว่าศิษย์ที่มีปัญหาเร่งด่วนอาจปรึกษาท่านได้ทุกเมื่อ วัฒนธรรมอันดีของฝ่ายศิษย์ก็คงจะเป็นว่า ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ ก็ไม่ควรจะกวนครุในยามวิกาลเช่นนั้น แต่ครูผู้ประเสริฐท่านนั้น (ซึ่งผู้เขียนรู้จักเป็นการส่วนตัว) มีวิญญูณแห่งความเป็นครูเต็มเปี่ยม การปรึกษาหารือกันอย่างไม่เป็นทางการ (informal consultation: 25/1) จึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอุดมศึกษา ยุคปัจจุบันครุอาจารย์ทำตัวเยี่ยงแพทย์ หรือทนายความ ผู้มีเวลาจำกัด จะพบได้ก็ในช่วงที่เรียกว่า “office hours” (25/2) เท่านั้น หาไม่อาจารย์เหล่านั้นจะไม่มีเวลาไว้ทำงานวิจัย เพื่อที่จะช่วยผลักดันสถาบันของท่านให้ขึ้นสู่ระดับ “research universities” (19/2) แล้วก็จะได้รับทุนอุดหนุนอันมหาศาลจากรัฐ (ซึ่งในบางประเทศเป็นจริงอย่างที่หวัง แต่ในประเทศไทยในขณะนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่)

26. ในการประชุมอธิการบดีจากทั่วโลก ณ กรุงเทพมหานคร เมื่อปี 2549 ผู้ได้

²⁰ ดู Chetana Nagavajara. “Kurt Wais: A Centenary Appraisal.” In: *Manusya. Journal of Humanities*. Special Issue No. 11 (2006), p. 7.

รับเชิญให้แสดงปาฐกถานำคือ Lord Chris Patten ซึ่งเป็น Governor of Hong Kong คนสุดท้าย และต่อมาได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นายกสภามหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ท่านลอร์ดยอมรับว่า แนวโน้มของการบริหารมหาวิทยาลัยในระดับโลก กำลังจะปรับตัวไปในลักษณะของการตัดสินใจจากบนลงมาสู่ล่าง (top-down: 26/2) ทั้งนี้เพราะทรัพยากรจำกัด โดยเฉพาะทรัพยากรจากรัฐ จึงต้องมีการตัดสินใจอย่างรวดเร็ว จะรอให้มีการคิดพ้องกัน (consensus) ในประชาคมเสียก่อนย่อมไม่ทันทางที่ แต่เดิมมาประชาคมของนักวิชาการ (community of scholars) มีความสัมพันธ์ในแนวนอน (horizontal: 26/1) ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้บริหารที่รู้จักผูกใจคน เพื่อที่จะได้ผลงานที่ดีที่สุดจากเพื่อนร่วมงาน ย่อมจะต้องรู้จักศิลปะในการสื่อสารกับประชาคมของตน โดยที่ไม่ทำให้นักวิชาการชั้นนำในสถาบันของเขาเกิดความรู้สึกว่า ความสัมพันธ์กับผู้บริหารกำลังจะเปลี่ยนไปในรูปของนายกับบ่าว!

27. การบริหารงานของมหาวิทยาลัย แต่เดิมมาดำเนินไปในรูปแบบของการ “แบ่งงานกันทำ” (division of responsibility: 27/1) ซึ่งถ้ามีการตกลงกันด้วยวาจาก็ถือว่าเพียงพอแล้ว ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ 24 ข้างต้น ยุคปัจจุบันเรียกร้องความเป็นทางการ หัวหน้างานในระดับสูงกว่าจึงจำเป็นต้องทำ performance agreement (27/2) กับหัวหน้างานในระดับรองลงมา เช่น อธิการบดีลงนามในสัญญากับคณบดี และคณบดีต้องไปมีข้อตกลงต่อไปกับหัวหน้าภาควิชา หัวหน้าภาควิชาก็จำเป็นต้องมีข้อตกลง (จะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ) กับอาจารย์ในภาควิชา ถ้าอาจารย์ในภาควิชาไม่สร้างผลงาน เช่นงานวิจัยดังที่ตกลงกันไว้ หัวหน้าภาควิชาต้องเป็นผู้รับผิดชอบ (หรือรับเคราะห์) ด้วย

การที่ไม่ได้เต็มตามที่คาดหวังไว้ ความเป็นทางการในลักษณะที่กล่าวมานี้เป็นการเปลี่ยนวัฒนธรรมอุดมศึกษาให้มีลักษณะของการรัดรั้ง ซึ่งย่อมทำให้อาจารย์เกิดความเครียด

28. เราจะย้อนกลับไปสู่ระบบเก่าที่ตั้งอยู่บนรากฐานของ “สัญญาสุภาพบุรุษ” (gentlemen's agreement: 28/1) ได้หรือไม่ โดยไม่ต้องมีการลงนามในสัญญาใดๆ อย่างเป็นทางการ เพราะเชื่อได้ว่าผู้ที่สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกของประชาคม จะเป็นผู้ที่พร้อมที่จะผูกมัดตัวเอง (commitment: 28/1) ด้วยการรักษาสัญญาสุภาพบุรุษ ความจริงมีอยู่ว่า สมาชิกจำนวนหนึ่งไม่รักษาสัญญาสุภาพบุรุษ จึงทำให้งานเสียหาย ทางออกของยุคใหม่จึงจำเป็นต้องเป็นไปในรูปของการทำข้อสัญญา (contract: 28/2) ถ้าเป็นในระดับสถาบันต่อสถาบันก็จะต้องมีการลงนามใน memorandum of understanding (MOU: 28/2) ซึ่งก็ปรากฏว่ามีการลงนาม MOU กันเป็นจำนวนมากมาย รวมทั้ง MOU กับสถาบันในต่างประเทศ ซึ่งถูกลืมไปโดยไม่มีการดำเนินการใดๆ ทั้งสิ้น ปัญหาที่กล่าวมานี้ไม่มีทางแก้ที่ตายตัว จะว่าเก่าถูกและใหม่ผิดก็คงจะไม่ได้ จึงขึ้นอยู่กับวิจรรณญาณของแต่ละสถาบันที่จะใช้มาตรการที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการแล้วแต่กรณี

29. ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครูตั้งอยู่บนรากฐานของการเรียน-การสอน ซึ่งในกรณีของแนวคิดอุดมศึกษาของวิลเฮล์ม ฟอน ฮุมโบลด์ทนั้น ศิษย์ควรที่จะเอาอย่างครูในการทำงานด้วยความตั้งใจจริง การเห็นภาพที่เป็นรูปธรรมของนักศึกษา 1,000 คน ถูกจับยัดเยียดเข้าไปในห้องบรรยายขนาดใหญ่เพื่อฟังการบรรยายของอาจารย์ 1 คน ในวิชาหลักของหลักสูตรศึกษาทั่วไป ย่อมจะชวนให้เกิดความคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการเรียนการสอนแบบประเพณี เพราะห้องเรียนในลักษณะดังกล่าวอาจเรียกได้ว่าเป็นเรือนจำทาง

วิชาการ teaching-learning (29/1) ในยุคของ IT น่าจะมีความหลากหลายกว่านั้นได้ และการเรียนด้วยตนเองย่อมจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ จึงเป็นการสมควรที่จะนำมโนทัศน์ของ “การจัดการความรู้” (knowledge management: 29/2) มาใช้ โดยที่สนับสนุนให้ผู้เรียนมีบทบาทในการรับผิดชอบตัวเองมากขึ้น แต่เราจะต้องไม่เข้าใจผิดว่าครูหมดบทบาทไป หรือต้องลดบทบาทลง ครูมหาวิทยาลัยที่ซูมโบลด์ที่ไปเชิญให้มาสอนในมหาวิทยาลัยเบอร์ลินเมื่อปี 1810 นั้น เป็นนักวิจัยและนักคิดระดับแนวหน้าของโลกตะวันตก ผู้เรียนสนใจหรือแย่งกันเข้าฟังการบรรยายของท่านเหล่านั้น เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่า ความรู้ที่ท่านนำมาเสนอให้นั่นเป็นการบุกเบิกใหม่ ท่านอาจเป็นคนแรกในโลกที่คิดสิ่งเหล่านั้นได้ แม้แต่ซูมโบลด์เองในฐานะอธิบดีกรมศึกษาธิการ (ซึ่งขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยของราชอาณาจักร) ยังขอเข้าฟังการบรรยายเป็นครั้งคราว ประเด็นที่ควรพิจารณาก็คือ มหาวิทยาลัยยุคใหม่มีครูที่มีคุณภาพเทียบได้กับอาจารย์ผู้สอนที่ซูมโบลด์ที่ไปเชิญมาสักกี่คน อีกประการหนึ่ง ยุคใหม่ของเราคงจะมีวิธีการที่เอื้อให้เอตทัคคะเหล่านั้นได้เผยแพร่ความรู้ของท่านนอกเหนือไปจากการบรรยายใน Auditorium Maximum (คือห้องเรียนที่ใหญ่ที่สุดของมหาวิทยาลัย) เราจะต้องไม่ลืมว่า การจัดการเป็นเพียงเรื่องของกระบวนการ แต่เนื้อหาเป็นเรื่องที่ผู้รู้นำมาเสนอให้

30. เรื่องของการศึกษาทางไกล (distance learning: 30/1) มีมาก่อนการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเปิด ทั้งในตะวันตกและในประเทศไทย ผู้คนจำนวนไม่น้อยสมัครเข้าเรียน correspondence course และมหาวิทยาลัยบางแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ชื่อเมื่อก่อตั้ง) ก็สนับสนุนให้มีการเรียนด้วยตนเอง อาจารย์มหาวิทยาลัย

ของไทยรู้จักการเขียนตำราประเภท self-instructional มานานแล้ว ผู้ที่เป็นครู ถ้าจะเลื่อนวิทยฐานะขึ้นเป็นครูมัธยมเต็มรูป ก็จะต้องสอบผ่านประโยคครูมัธยม (ป.ม.) ซึ่งเรียนได้ด้วยตนเอง ผนวกกับการฝึกอบรมเป็นระยะๆ เทคโนโลยีรุ่นแรกๆ เช่น วิทยุ มีคุณูปการมหาดศาลในด้านการศึกษา มหาวิทยาลัยเปิดทั้งของตะวันตกและของไทย ซึ่งเริ่มกิจการในยุคที่โทรทัศน์กำลังเฟื่องฟูก็ได้ใช้ประโยชน์จากสื่อดังกล่าว การปรับเปลี่ยนสื่อเพื่อสนองความต้องการของการศึกษาจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติอยู่แล้ว ความเข้าใจที่ว่าสังคมร่วมสมัยมีเสรีภาพอย่างหาที่เปรียบมิได้ในกาที่จะแสวงหาความรู้อันไร้ขอบเขตด้วยอานิงส์ของ IT ในรูปของ “surfing หรือ googling” (30/2) กลับเป็นการเรียกร้องให้ผู้เรียนต้องมีวิจารณญาณสูงกว่าในอดีต เพราะลำพังเพียงแต่จะทำกิจแห่งการลองผิดลองถูก ก็อาจจะเป็นการลงทุนที่สูงเกินไปเสียด้วยซ้ำ หากไม่มีการชี้แนะใดๆ จากผู้รู้ หรือจากกลไกอื่นๆ ที่ช่วยชี้ทาง

31. วงการอุดมศึกษาเห็นการตีพิมพ์เผยแพร่ (publishing: 31/1) เป็นตัวชี้พลวัตและคุณภาพการศึกษา ระบบที่มีการตรวจสอบโดยผู้รู้ในสาขาวิชาเดียวกันที่เรียกว่า “peer review” นั้น อาจจะเป็นเครื่องมือในการกลั่นกรองคุณภาพได้ในระดับหนึ่ง แต่ในปัจจุบันก็มีการเล่นแร่แปรธาตุโดยวารสารวิชาการบางฉบับเสียจนทำให้เกิดความไม่น่าเชื่อถือสำหรับประเทศไทยนั้นยังขาดผู้เชี่ยวชาญในบางสาขาวิชา และปัญหาที่หนักหนาสาหัสไปกว่านั้นก็คือ ผู้กลั่นกรองไม่ทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถ อันที่จริง ผู้ที่อยู่ในวงการวิชาการที่ได้ใช้ประโยชน์จากผลงานตีพิมพ์เหล่านั้น น่าจะเป็นผู้ตรวจสอบที่น่าเชื่อถือที่สุด ในบางกรณี งานวิชาการบางชิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขามนุษยศาสตร์ใช้

เวลานานมากกว่าจะได้รับ การซึ่บซับโดยวงการศึกษา ซึ่งอาจจะนับได้เป็นหน่วยศวรรษ ถึงอย่างไรก็ดี ระบบที่มีการตรวจสอบยอมให้ความอุ่นใจกับนักวิชาการ โดยเฉพาะนัก วิชาการรุ่นใหม่ได้ดีกว่าการเผยแพร่งานวิชาการในโลกออนไลน์ เช่นเดียวกับกรณีของ การเรียนรู้ในข้อ 30 ข้างต้น เราไม่อาจเชื่อได้ว่าเว็บไซต์หรือบล็อก (website, blog: 31/ 2) ที่มีผู้สร้างขึ้นเองจะให้ความรู้ที่น่าเชื่อถือได้เสมอไป สรุปได้ว่า โลกเสมือนจริงที่ดู ประหนึ่งจะขยายองค์ความรู้ไปได้โดยไม่รู้จบนั้น อาจชวนให้นักวิชาการรุ่นใหม่หลงทาง ได้ง่ายกว่าระบบการตีพิมพ์แบบประเพณี

32. ผู้ที่อยู่ในวงการอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ในประเทศซึ่งอุดมศึกษา เอกชนมีขอบเขตจำกัดหรือเพิ่งจะเริ่มก่อตัวย่อมมองว่ารัฐมีหน้าที่ในการให้การศึกษาค่ที่ดี ที่สุดและถูกที่สุดไปจนถึงระดับอุดมศึกษา ซึ่งในบางประเทศเช่นในยุโรปตะวันตก สามารถทำได้ในยุคที่เศรษฐกิจเฟื่องฟู แต่ในปัจจุบันก็ต้องเริ่มคิดใหม่เสียแล้ว ถึง อย่งไรก็ตาม ภาพลักษณ์ของมหาวิทยาลัยในรูปขององค์กรที่มีได้ทำการค้า (non- commercial organization: 32/1) ก็ยังคงอยู่ในสายตาของมหาชน คำว่า non-commercial มีความชัดเจนมาก และมหาวิทยาลัยก็ย่อมจะต้องละอายใจถ้าบิดเบือนลักษณะดั้งเดิม ของสถาบันอุดมศึกษา ในยุคหลังได้มีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เพียงเล็กน้อยให้ มหาวิทยาลัยกลายเป็น non-profit organization (32/2) ที่ดูจะให้อิสระต่อมหาวิทยาลัย เพิ่มขึ้นบ้างในการที่จะหารายได้ ซึ่งมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ก็พร้อมที่จะใช้ประโยชน์จาก การปรับเปลี่ยนอันเล็กน้อยนี้ โดยมักอ้างว่า การหารายได้ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใดเป็น กลไกที่ชอบธรรมในการหาทางเลี้ยงตัวเองให้รอดพ้นจากการล้มละลายในยุคที่รัฐไม่อาจ

ให้การสนับสนุนได้อย่างเต็มที่ ไม่ช้าไม่นานก็มีการใช้สิทธินี้เกินขอบเขตของความพอเหมาะพอดี อาจกล่าวได้ว่า การค้ากำไรเกินควรโดยไม่ต้องเสียภาษีเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นนิจลิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเก็บค่าหน่วยกิตที่แพงลิบล้ำสำหรับหลักสูตรที่สอนเป็นภาษาอังกฤษ หรือหลักสูตร “พิเศษ” ต่างๆ (เพื่อให้โอกาสแก่ผู้ที่สอบเข้าด้วยระบบปกติไม่ได้) ยิ่งไปกว่านั้น ค่าหน่วยกิตในระดับบัณฑิตศึกษา โดยเฉพาะในระดับดุษฎีบัณฑิต อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกับประเทศตะวันตก ซึ่งมีค่าครองชีพสูงกว่าบ้านเราหลายเท่าตัว อันที่จริง ถ้าว่ากันโดยหลักการแล้ว ผู้ที่สมควรที่จะศึกษาต่อได้ในระดับปริญญาเอกน่าจะต้องมีพื้นฐานและประสบการณ์ทางวิชาการในระดับที่จะทำงานวิจัยที่มีคุณภาพได้ ถ้าได้รับการกำกับดูแลหรือการแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาที่มีความสามารถ หมายความว่า แทนที่มหาวิทยาลัยจะเก็บค่าหน่วยกิตที่สูงมากจากกลุ่มนักศึกษาระดับสูงกลุ่มนี้ ในทางตรงกันข้าม มหาวิทยาลัยควรจะให้ทุนสนับสนุนพวกเขาเสียด้วยซ้ำ เพราะเขาเป็นกำลังสำคัญในการช่วยอาจารย์ในการทำวิจัย หรือในบางครั้งในการทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยสอนสำหรับเงินที่มหาวิทยาลัยหามาจากรายได้ที่ประกาศต่อมหาชนว่ามีใช้ในรูปผลกำไรนั้น สภามหาวิทยาลัยก็หาได้ควบคุมการนำไปใช้ทำให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเสมอไปไม่สรุปได้ว่า ประเด็นนี้มหาวิทยาลัยมีแต่ได้ ไม่มีเสีย

33. สมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาที่ได้ผ่านการฝึกอบรมในด้านการบริหารจัดการแนวใหม่มักจะใช้ศัพท์แสงเฉพาะที่เพื่อนร่วมงานส่วนใหญ่อาจตามไม่ทัน เพราะเขาเหล่านั้นยังอยู่ในระบบเก่าที่ชอบอภิปรายมโนทัศน์ที่แสดงออกอย่างเต็มรูปแบบ (explicit concepts: 33/1) เมื่อได้สัมผัสกับศัพท์แสงเฉพาะ (jargon: 33/2) ของกลุ่มหัวก้าวหน้า

ก็มักจะเกิดความงุนงง ยิ่งไปกว่านั้น jargon ที่กล่าวถึงก็มักจะแสดงออกเป็นอักษรย่อ (acronyms: 33/2) เสียเป็นส่วนใหญ่ อันที่จริงอักษรย่อที่ผู้เขียนนำมารวมไว้ใน Appendix²¹ ซึ่งดูประหนึ่งจะเป็นมนตราที่มีความขลังนั้น ก็ใช้ว่าจะเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในทุกวงการ เพราะอักษรย่อบางตัวย่อมาจากต้นแบบที่ความหมายต่างกันมาก เช่น SL อาจแปลว่าเงินที่ให้นักศึกษากู้ยืมก็ได้ หรือห้องสมุดซอฟต์แวร์ก็ได้ การใช้ศัพท์แสงในรูปแบบใหม่จึงควรใช้ด้วยความระมัดระวัง ถ้าศัพท์แสงเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของความก้าวหน้าทางวิชาการและปัญญาความคิดที่แท้จริง ก็ควรจะได้รับ การเผยแพร่ให้เป็นที่เข้าใจในวงกว้าง

34. อุดมศึกษาเติบโตขึ้นมาด้วยวัฒนธรรมหลายลักษณะ เราจึงมีคำว่า “เรียนหนังสือ” ลำนวนอังกฤษว่า “คุณเรียนสาขาอะไร” ใช้ประโยคว่า “What do you read?” แหล่งความรู้ไม่ว่าจะในสาขาใดจึงเป็นในรูปแบบของหนังสือ ห้องสมุด หอจดหมายเหตุ (archive) ซึ่งมีความสำคัญมาแต่โบราณกาล ในยุคหลังมีการใช้คำว่า resource centre (34/1) ซึ่งครอบคลุมความหมายได้กว้างกว่า ขณะนี้มีความเข้าใจผิดว่า ความรู้ทุกสาขาเรียนได้จากโลกไซเบอร์ โดยผ่าน search engine หรือ database (34/2) ซึ่งมีข้อมูลที่กว้างขวางกว่าหอสมุดใดๆ บนพื้นพิภพนี้ ซึ่งไม่เป็นความจริง ความรู้มากหลายยังอยู่ในรูปของหนังสือ และต้นฉบับลายลักษณ์ ข้อมูลปฐมภูมิต่างๆ จำนวนมากที่มีอยู่ในหอจดหมายเหตุยังไม่ได้รับการปรับเข้าระบบดิจิทัล ถึงกระนั้นก็ดี มีความจำเป็นอย่างยิ่ง

²¹ ผู้เขียนอิงข้อมูลจาก Acronym Finder (www.acronymfinder.com).

ที่นักวิจัยจะต้องเรียนรู้วิธีการแผนใหม่ในการสืบค้นข้อมูล และในขณะเดียวกัน ผู้เรียนรุ่นใหม่ก็ยังคงจำเป็นจะต้องเข้าใจคุณค่าของการศึกษาค้นคว้าแบบเก่าอยู่

35. เป็นที่เชื่อกันว่าทรัพยากร (resource: 35/1) ที่มหาวิทยาลัยสร้างขึ้นได้นั้น เป็น human resources ทรัพยากรทั้งหลายทั้งปวงในรูปแบบต่างๆ ที่มหาวิทยาลัยจำเป็นต้องนำมา จึงเป็นการนำ resources อันหลากหลายไปสนองการสร้างทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งก็ดูจะเป็นกิจที่สง่างาม แต่ความหมกมุ่นอยู่กับเรื่องของวัตถุและทุนก็ทำให้ความคิดของผู้คนในมหาวิทยาลัยส่วนหนึ่งเปลี่ยนผันไป คือชอบที่จะพูดถึง capital (35/2) หรือ input (35/2) จึงสังเกตได้ว่า วัตถุนิยม (ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นความหมายเชิงมาร์กซิสต์) เข้ามาเบียดบังโลกแห่งความคิดของปัญญาชนรุ่นใหม่ มีการมองมนุษย์เป็นทุน (human capital) มีการมองวัฒนธรรมเป็นทุน (cultural capital) อีกเช่นกัน ถ้าภาษาเป็นตัวบ่งชี้การมองโลก ความเปลี่ยนแปลงที่มากับภาษาในปัจจุบันก็เป็นสิ่งที่น่าศึกษาไม่น้อยเลย

36. คำว่า “เงินหลวง” ไม่อาจหาคำแปลเป็นภาษาตะวันตกได้ เพราะในบริบทของสังคมไทย เงินของพระราชาก็ใช้ว่าพระราชจะสามารถใช้ได้ตามพระราชอัธยาศัยเสมอไป ประมุขของเราเช่นรัชกาลที่ 3 ทรงหาเงินใส่ท้องพระคลังไว้จนคนรุ่นลูกรุ่นหลานสามารถ “ซื้อบ้านเมืองกลับคืนมา” ได้ในกรณีพิพาทกับมหาอำนาจตะวันตก ท้ายที่สุด เงินของพระราชาก็คือบรรพบุรุษของ “public money” (34/1) ในลักษณะหนึ่งนั่นเอง ซึ่งนำประหลาดที่เรายังไม่ยอมเลิกใช้คำว่า “เงินหลวง” (ซึ่งถ้าแปลว่า “royal money” [36/1] ก็จะไม่สื่อความที่ตรงตามความเป็นจริง) อันที่จริง ความช่วยเหลือจากรัฐ (state support: 36/2) ที่มหาวิทยาลัยได้รับก็คือเงินจากภาษีอากร (taxpayers’ money: 36/1) นั่นเอง

ถ้าเช่นนั้นมหาวิทยาลัยของรัฐก็คือมหาวิทยาลัยของประชาชน ประชาชนจึงมีสิทธิที่จะตรวจสอบมหาวิทยาลัยมากกว่านี้ มิให้ดำเนินกิจการใดๆ ที่มีได้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา

37. คนไทยชอบทำบุญด้วยการสร้างวัด หรือด้วยการสร้างสถานพยาบาล เป็น การให้ทานโดยไม่หวังผลตอบแทนอันเป็นรูปธรรม คือเป็นการให้ (donation: 37/1) ที่ อาจจะมีได้ส่งผลในชีวิตนี้ แต่สำหรับชาวพุทธบางคนอาจจะพอใจกับการหวังผลบุญใน ชีวิตหน้า การทำบุญด้วยการบริจาคให้กับสถาบันการศึกษาเป็นของใหม่ แม้รัฐจะสร้าง ระบบภาษีอากรที่เอื้อต่อการบริจาคให้กับสถาบันการศึกษา แต่ก็ดูจะยังไม่เกิดมรรคผล อันใด ต่างจากในบางประเทศ เช่น ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งการบริจาคให้กับสถาบันการศึกษา กระทบกันมาอย่างต่อเนื่อง มูลนิธิบางแห่งหยิบยื่นความช่วยเหลือมาให้กับประเทศใน แดนไกล ซึ่งสำหรับประเทศไทยนั้น การสร้างวิทยาการด้านแพทยศาสตร์ขึ้นมาจากมี คุณภาพดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบันก็ได้รับอานิสงส์จากเงินบริจาคของมูลนิธิต่างประเทศ มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกตะวันตกพึ่งตนเองได้เพราะมีกองทุน (endowment fund) จำนวน มหาศาล ซึ่งถ้าบริหารกันอย่างซื่อสัตย์และตรงไปตรงมา ก็จะทำให้มหาวิทยาลัยนั้นทำ บทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้นำของอุดมศึกษาได้ จริงอยู่ เงินบริจาคมิได้ไหลเข้ามาโดย อัตโนมัติ แต่มหาวิทยาลัยจะต้องทำสิ่งที่เรียกว่าการหาทุน (fundraising: 37/2) ซึ่งเป็น ความสามารถที่วงการอุดมศึกษาเรียกร้องจากผู้บริหาร ในบางครั้งมหาวิทยาลัยอาจต้อง ยอมรับโดยคุณเห็นว่าตนขาดความชัดเจนในด้านนี้ จึงจำต้องไปพึ่งองค์กรที่รับจ้างหาทุน เป็นอาชีพ (professional fundraiser) สำหรับประเทศไทยนั้น การหาทุนในลักษณะดัง กล่าวยังอยู่ในขั้นตอนของการเริ่มต้น การหาเงินมาอุดหนุนมหาวิทยาลัยจึงยังมีรูปแบบ

ที่ไม่หลากหลายนัก และก็ยังมุ่งไปที่รายได้จากค่าหน่วยกิต ดังที่กล่าวมาข้างต้น ในปัจจุบันมีวิทยาการสาขาหนึ่งที่เรียกตนเองว่า social enterprise (37/2) ซึ่งมีความหมายที่หลากหลายมากอันอาจรวมถึงสังคมสงเคราะห์ แต่ในลักษณะหนึ่งเป็นการนำมหาวิทยาลัยไปเชื่อมโยงกับสังคม เพื่อที่จะแสวงหาแนวทางในการหาทุน ถ้าทำอย่างพอเหมาะพอดีและอย่างมีศักดิ์ศรี ก็มีใช้สิ่งที่น่ารังเกียจแต่ประการใด เคยมีผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษในสาขา Social Enterprise ได้มาเป็นวิทยากรในการฝึกอบรมในประเทศไทย และได้กล่าวถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยในด้านนี้ไว้ด้วยความมั่นใจมาก เมื่อได้รับคำถามจากผู้เข้ารับการอบรมชาวไทยว่า “ถ้ามหาวิทยาลัยหมกมุ่นในเรื่องนี้มากเกินไป จนถึงขั้นที่จะไม่ฟังคำวิจารณ์จากนักวิชาการของตัวเอง จะมีผลกระทบต่อการสร้างสำนึกในด้านปัญญาและจิตวิญญาณ (intellectual and spiritual: 2/1) หรือไม่” ท่านผู้เชี่ยวชาญก็เกิดความมุ่งมั่นเป็นอันมาก เพราะดูจะลืมหูลืมตาไปว่าบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมของมหาวิทยาลัย คือการสร้างความรู้และปัญญา

บทสรุป : มีทางออกหรือไม่สำหรับอุดมศึกษายุคใหม่

การวิเคราะห์หมกมุ่นที่เห็นได้เสนอไว้ข้างต้นชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในบางประการ ส่วนที่ชัดเจนที่สุดเป็นเรื่องของบทบาทของครูและนักศึกษา ซึ่งแต่เดิมร่วมกันก่อตัวขึ้นมาเป็นประชาคมของคณาจารย์ (community of scholars) ซึ่งได้ถูกกลืนกินไปเสียแล้วด้วยกระบวนการใหม่ที่มีมุ่งการผลิตเพื่อตอบสนองลูกค้า

ณ จุดนี้ เราจำเป็นต้องยอมรับโดยคุณเห็นว่า มหาวิทยาลัยของไทยในหลายๆ กรณีทำเกินกว่าความต้องการของสังคม ทำเกินกว่าความต้องการของตลาด คือทำกิจของการโฆษณาเรียกลูกค้าให้ซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย หรือสินค้าที่ด้อยคุณภาพด้วยราคาที่สูงเกินควร อย่าว่าแต่จะพิจารณาด้วยจรรยาบรรณของนักวิชาการเลย แม้แต่ด้วยจรรยาบรรณของพ่อค้าก็ไม่ควรจะยอมรับได้แล้ว กระบวนการผลิตและจำหน่ายสินค้าจึงมิได้เกิดจากความต้องการจากภายนอกเสมอไป แต่กิเลสเป็นตัวขับเคลื่อนการช่วยจากภายในระบบอุดมศึกษาเอง ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องพิจารณาตัวเอง พูตกันตามความเป็นจริง มหาวิทยาลัยเอกชนบางแห่งที่ต้องการเลี้ยงตัวเองอาจจะรักษาเกียรติภูมิของอุดมศึกษาไว้ได้ดีกว่ามหาวิทยาลัยของรัฐเสียอีกในบางครั้ง

ในกรณีที่กล่าวมาข้างต้น นักศึกษาจำนวนไม่น้อยอาจจะไม่สำนึกว่าตนกำลังถูกหลอก แต่สำหรับครูนั้น สังเกตได้ว่าถ้าไม่เกิดความขัดข้องใจที่ต้องเข้าไปร่วมขบวนการของการผลิตและจำหน่ายสินค้า ก็มีอีกประเภทหนึ่งที่ยินดีและยินยอมเป็นเครื่องมือให้แก่ขบวนการนี้เสียเลย เพราะเป็นการเสริมรายได้ด้วยวิธีการที่เป็นทางการภายใต้การนำของมหาวิทยาลัยเอง อันที่จริง เรื่องการลดทอนความสำคัญและเกียรติภูมิของครูนั้น อาจเกิดจากความเข้าใจผิดที่ว่าการบริหารที่ดีที่สุด ซึ่งใช้ได้ผลมาแล้วในระบบของตลาดและอุตสาหกรรม อาจถ่ายโอนมาใช้กับอุดมศึกษาได้ ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า ในระบบของการจัดการที่เลียนแบบธุรกิจ และในระบบที่ IT เพิ่มความสำคัญยิ่งขึ้นทุกที ครูมิได้หมดบทบาทไป หรือต้องลดบทบาทลงไป แต่เป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยนบทบาทและวิธีการทำงานของครู ถ้าไม่ได้ให้ความสำคัญกับครู เรื่องของวิทยาทานก็เป็นอันต้องตก

ไปโดยปริยาย

สิ่งที่มีอาจปฏิเสธได้ก็คือ ขณะนี้ครูที่ดีมีความทุกข์ มีความอัดอั้นตันใจ ถ้ามีโอกาสไปมีอาชีพอื่นก็อาจจะไม่ลังเลที่จะทำ หรือไม่ก็หาทางเกษียณอายุก่อนกำหนด ก็จะมีแต่ครูที่รักศิษย์ รักชีวิตมหาวิทยาลัยอย่างเต็มเปี่ยมเท่านั้น ที่ยังอดทนต่อสภาพปัจจุบันได้ ความทุกข์นี้มีได้เกิดจากการที่ได้รับเงินเดือนน้อยไม่พอกินดั่งที่กล่าวมาข้างต้น แต่เป็นเพราะถูกแย่งเวลาจากการสอนและการวิจัยไปใช้กับการสนองระบบการประเมิน อันซับซ้อนเกินพอดี จริงอยู่ตราบใจที่รัฐยังสนับสนุนมหาวิทยาลัยอยู่ การประเมินจำต้องมีเพื่อพิสูจน์ด้วยความโปร่งใสว่า สถาบันอุดมศึกษาใช้ “เงินหลวง” ด้วยความถูกต้องและมีประสิทธิภาพ (ถึงมหาวิทยาลัยเอกชนที่มีได้รับเงินอุดหนุนก็จำเป็นต้องมีระบบประเมิน) การที่มีทั้งระบบประเมินด้วยตนเอง และระบบประเมินโดยองค์กรอิสระจากภายนอกนั้น โดยหลักการถือว่าชอบแล้ว แต่ก็ยังไม่มียุทธวิธีด้านการจัดการคนใดที่สามารถคิดระบบประเมินที่มีความชัดเจนและความแม่นยำตรงสูง และในขณะเดียวกันก็ง่าย กะทัดรัด และตรงประเด็น อาจจะต้องมีการ “ประกวดแบบ” ในระดับชาติดังเช่นที่ทำกันในวงการสถาปัตยกรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งระบบประเมินที่ผู้ถูกประเมินยอมรับได้ว่าเป็นสิ่งที่ยังประโยชน์อย่างแท้จริง ผู้เขียนเคยไปเป็นศาสตราจารย์รับเชิญที่มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ (U.C. Berkeley) ในประเทศสหรัฐอเมริกา และก็ต้องยอมรับว่าระบบการประเมินการสอนโดยผู้เรียน โดยเฉพาะภาคบรรยายนั้น เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้สอน ช่วยให้ครูปรับตัวเองให้เป็นครูที่ดีขึ้น แต่นั่นก็หมายความว่า มีเงื่อนไขบางประการซ่อนอยู่ในระบบ นักศึกษาจะต้องเอาจริงเอาจังต่อระบบประเมิน และมีวุฒิภาวะพอที่จะ

ประเมินงานของครูอย่างสร้างสรรค์ ถ้าระบบของไทยยังไม่ถึงจุดนั้น เราก็จำเป็นต้องพัฒนาศิษย์ของเราให้ไปถึงจุดนั้นให้ได้ ถ้านักศึกษาได้รับ “วิทยาทาน” จากครู เขาจะไม่ประเมินงานของครูในระดับเดียวกับ “สินค้า” ที่หาซื้อได้ทั่วไปเป็นแน่

การที่ผู้เขียนอ้างแนวคิดของวิลเฮล์ม ฟอน ฮูมโบลด์ท์มาหลายครั้ง มิใช่เป็นการตกหลุมพรางของอุดมคติที่ล้าสมัย แต่เป็นเพราะได้คิดไตร่ตรองดูแล้วว่า ความคิดของท่านผู้นี้สามารถนำมาปรับให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ จะขออนุญาตกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า มหาวิทยาลัยแบบฮูมโบลด์ท์เป็นแหล่งที่ให้เสรีภาพกับคนหนุ่มสาวที่จะแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมกับความต้องการและความสามารถของตน มหาวิทยาลัยคือสถาบันที่เอื้อให้ปัจเจกบุคคลสร้างวุฒิภาวะให้กับตนเอง จากมุมมองของศิษย์เก่าเยอรมันจากประเทศโป้นทะเล ผู้เขียนอดคิดไม่ได้ว่าเยอรมนียอมเสียสละมากเกินไปในการดำเนินการตาม Bologna Declaration (1999) ด้วยการยอมปรับระบบให้เข้ากับระบบกลาง มีการลดการศึกษาก่อนเข้ามหาวิทยาลัย จาก 13 ปี ลงเหลือ 12 ปี และจัดทำหลักสูตรระดับปริญญาตรีขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์อุดมศึกษาของเยอรมนี โดยใช้เวลาศึกษา 3 ปี อันเป็นระบบที่รัดรี้งตายตัวเกินไปเสียจนนักศึกษาไม่มีโอกาสที่จะคิดเอง เลือกเอง ค้นพบเอง ทั้งนี้ เพราะอุดมศึกษาของเยอรมนีขาดประสบการณ์ในการจัดการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรี ซึ่งผู้ที่สันทัดกรณีในเรื่องนี้คือประเทศอังกฤษ ใช้เวลาหลายศตวรรษกว่าจะหาทางออกที่เหมาะสมได้ มหาวิทยาลัย เช่น ออกซฟอร์ด และเคมบริดจ์ แม้จะโดดเด่นในฐานะ “มหาวิทยาลัยวิจัย” ในโลกยุคใหม่ ก็ไม่ยอมลดความสำคัญของการศึกษาระดับปริญญาตรีลงไปแต่ประการใด เพราะรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว

ระบบ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” ด้วยการให้ครูกับศิษย์พบกันตัวต่อตัวยังคงประสิทธิภาพดั้งเดิมไว้ได้ แทนที่ IT จะเข้ามาทำให้ระบบเดิมล้าสมัยไป ในทางตรงกันข้าม IT กลับกลายเป็นตัวเสริมให้ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างครูกับศิษย์นำไปสู่การเจริญปัญญาได้ดียิ่งขึ้น เยอรมนีไม่มีโอกาสได้เรียนรู้จากประสบการณ์ในลักษณะที่วุ่นวายนี้ จากเสรีภาพทางปัญญาของมหาวิทยาลัยแบบฮุมโบลด์ท์ อุดมศึกษาเยอรมันเบนทิศทางไปสู่หลักสูตร “สำเร็จรูป” ที่ค้ำกับชนบุดมศึกษาอันยาวนานของตน

ประเด็นที่เกี่ยวกับบทบาทของครูในโลกที่ IT เป็นใหญ่ มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะศักยภาพอันมหึมาของ IT เอื้อต่ออุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยแบบฮุมโบลด์ท์ นั่นคือการให้โอกาสแก่ผู้เรียนที่จะเลือกเฟ้นความรู้ที่ตนต้องการ จากข้อมูลอันมหาศาลไร้ขอบเขต ไร้พรมแดน แต่เดิมความรู้อยู่กับครู อยู่กับหนังสือ อยู่กับห้องสมุด ปัจจุบันผู้เรียนมีแหล่งข้อมูลที่กว้างกว่าเดิมมากนัก และนั่นคือปัญหา ที่กีวี เบร์ทอลท์ เบรชท์ (Bertolt Brecht) เสนอไว้ให้ “เรียนวิธีการเรียนรู้” นั้น เป็นสิ่งที่พูดง่ายแต่ทำยาก ผู้เรียนมีเวลาพอหรือที่จะลองผิดลองถูกเป็นเวลาแรมปีในการกลั่นกรองความรู้ ครูจึงยังคงความสำคัญอยู่ ครูคือผู้ที่ช่วยกลั่นกรองข้อมูลอันมหาศาลเหล่านั้น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้ก้าวหน้าในด้านวิชาความรู้ไปในแนวที่เหมาะสมกับตน ครูจึงยังสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ชี้ทางให้แก่นักศึกษาได้ มิใช่ทำหน้าที่เพียง “บอกวิชา” หน้าที่ของครูยิ่งยากขึ้นกว่าเดิม สถาบันอุดมศึกษาจึงจำเป็นต้องให้เวลากับครูให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ มิใช่เอาพันธนาการต่างๆ นานาไปบีบบังคับครูดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มาตรการแก้ไขที่เร่งด่วนที่สุดคือการรวมตัวกันของเจรจากับหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ ที่ในปัจจุบันต่างคนต่าง

ประเมินมหาวิทยาลัยด้วยเกณฑ์ที่ต่างกันให้ร่วมกันปรับระบบด้วยการใช้เกณฑ์เดียวกันหรือเกณฑ์ที่พ้องกัน นอกจากนี้ก็ควรจะวิงวอนให้ยกเลิกหรือปรับระบบอันยุ่งยากซับซ้อน เช่น มคอ. ให้รวบรัด เรียบง่าย และตรงเป้า โดยกำหนดเพียงกรอบกว้างๆ ให้มหาวิทยาลัยหาทางกำกับกระบวนการดำเนินการด้วยตนเอง อันน่าจะตอบสนองสาขาวิชาอันหลากหลายได้ จริงอยู่ มหาวิทยาลัยต้องยอมรับว่า ถ้ายังใช้ “เงินหลวง” ก็ต้องยอมรับการกำกับและการประเมิน แต่ระบบที่เป็นอยู่เป็นตัวทำลายมหาวิทยาลัยโดยปริยาย เพราะเป็นระบบที่ทำให้นักวิชาการไม่ได้ทำงานวิชาการ

ในเมื่ออุดมศึกษาเลี้ยงไม่ได้ที่จะต้องเปลี่ยนไปเป็นการศึกษาเพื่อหวยราษฎร์ (mass education) และมหาวิทยาลัยจำนวนไม่น้อยจำเป็นต้องปรับตัวไปเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อหวยราษฎร์ (mass university) เราจะยังรักษามาตรฐานและประสิทธิภาพของมหาวิทยาลัยไว้ได้อย่างไร ประเทศไทยมีประสบการณ์ไม่น้อยเลยในด้านของการจัดการในรูปของมหาวิทยาลัยเปิด (open university) ทั้งในแบบของมหาวิทยาลัยที่ไม่จำกัดรับและมหาวิทยาลัยที่สอนทางไกล เราได้ใช้เทคโนโลยีเท่าที่มีอยู่ในการถ่ายทอดวิชาความรู้มาแต่เริ่มต้น สิ่งที่เราควรจะต้องทบทวนในเรื่องของ mass university ก็คือ เทคโนโลยีเป็นเพียงเครื่องมือ มหาวิทยาลัยเพื่อหวยราษฎร์จะดำเนินไปได้ด้วยดีก็ต่อเมื่อผู้เรียนที่ແ່ແທນกันเข้ามาเรียนเป็นจำนวนมหาศาลเขาจริงใจกับบทบาทของตนในฐานะผู้เรียนมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ในขณะที่ครูก็ต้องทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด ในการสนองตอบความต้องการของผู้เรียน (ซึ่งไม่อาจจะดำเนินไปได้ในรูปแบบหนึ่ง-ต่อ-หนึ่ง ของออกซ์ฟอร์ด และเคมบริดจ์) โดยใช้ IT เป็นเครื่องช่วยอย่างมีประสิทธิภาพ ถ้ามอง

ปัญหาในลักษณะนี้ mass university สามารถที่จะอ้างได้ว่าตนเป็นทายาทสายตรงของ มหาวิทยาลัยแบบฮุมโบลด์ท์ ขนาดอาจเปลี่ยนไป รูปแบบอาจเปลี่ยนไป วิธีการเรียนรู้ อาจเปลี่ยนไป แต่ปรัชญาการศึกษาไม่ได้เปลี่ยน มหาวิทยาลัยเพื่อทวยราษฎร์ให้เสรีภาพ แก่ผู้เรียนโดยมีครูเป็นพี่เลี้ยง เป็นแหล่งที่จะฝึกฝนวิชา learning how to learn ได้อย่าง ดีที่สุด

เมื่อได้เอ่ยถึงมหาวิทยาลัยเพื่อทวยราษฎร์แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไป พิจารณาต้นแบบมหาวิทยาลัยเพื่อทวยราษฎร์ของไทยที่รัชกาลที่ 3 ได้พระราชทานไว้ให้ แก่ปวงชนชาวไทย (การเรียก “จาริกวัดโพธิ์” ว่าเป็น university in stone ต้องถือว่าเป็น การมองประเด็นที่ไม่ลึกซึ้งพอ เพราะยึดติดแต่เพียงรูปลักษณ์ภายนอก) ข้อจำกัด ของต้นแบบที่ทำเตียนของเราก็คือ แผ่นศิลาขาดความยืดหยุ่นและความคล่องตัวของ สมองกลยุคใหม่ จาริกวัดโพธิ์ทำให้ทันสมัยได้ยาก พุดด้วยภาษาปัจจุบันคือ ไม่เปิดทาง ให้สำหรับการ “update” แต่หลักการที่ว่าความรู้และภูมิปัญญาเป็นของกลางที่มหาชนมี ลิทธิที่จะเข้าถึงได้ ถือได้ว่าเป็นหลักการที่ประเสริฐที่สุด และเราก็ไม่ควรลืมที่ว่า Rama III et al. ได้ทำหน้าที่ของครูที่ดีในการจัดการความรู้ด้วยการกลั่นกรองเอาสิ่งที่มีคุณภาพ และคุณค่ามาเผยแพร่ไว้ชิ้นหนึ่งแล้ว เราอาจกล่าวถึง “ต้นแบบจากวัดโพธิ์” (The Wat Pho Model) ได้อย่างเต็มปาก²² ซึ่งอาจจะนำมาปรับใช้กับหลักการของมหาวิทยาลัย

²² ผู้เขียนได้รับข้อเสนอแนะจาก ศ. ดร.ปิยะวัตติ บุญหลง ผู้อำนวยการสถาบันคลังสมองแห่ง ชาติ ให้นำความคิดเรื่องต้นแบบจากวัดโพธิ์มาอธิบายให้เข้ากับบริบทของปัจจุบัน.

แบบซุ่มโบลต์ที่ได้เป็นอย่างดี เราอาจจะต้องเบนความสนใจไปจากมหาวิทยาลัยทำการค้า (ไม่ใช่มหาวิทยาลัยหอการค้าฯ) ลักระยະหนึ่ง แล้วรณรงค์ เรียกร้อง ให้เกิดการรวมตัวของผู้รู้ ซึ่งพร้อมที่จะชำระไว้ซึ่งหลักการของวิทยาทาน ลีบกว่าปีมาแล้วที่นักการเมืองท่านหนึ่งผู้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัยได้ริเริ่มก่อตั้ง “ศาสตราจารย์ สโมสร” ขึ้น ซึ่งเมื่อนักวิชาการเหล่านั้นได้มาชุมนุมกัน ก็ได้บวารถนเอาไว้ว่าพร้อมที่จะร่วมกิจกรรมที่เป็นวิทยาทาน แต่เมื่อนักการเมืองท่านนั้นหมดวาระไป กิจการของศาสตราจารย์สโมสรขาดช่วงไป เพราะผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จัดการคือหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีงานล้นมืออยู่แล้ว

การนำแนวคิดของซุ่มโบลต์ที่ว่าด้วยอุดมศึกษาตามอัธยาศัยของผู้เรียน มาผนวกกับการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้เพื่อกิจสาธารณะของรัชกาลที่ 3 ผนวกเข้าอีกชั้นหนึ่งกับระบบอาสาสมัครของผู้รู้ที่พร้อมจะให้วิทยาทาน โดยใช้ IT เป็นเครื่องมือในการดำเนินงาน การคิดในแนวนี้น่าจะเหมาะสมกับยุคสมัย แหล่งเรียนรู้ใหม่อาจจะมิใช่มหาวิทยาลัยในรูปแบบที่รู้จักกัน อาจจะไม่มีการประสาทปริญญา แต่อาจจะพัฒนาไปถึงขั้นที่เอื้อให้ผู้เรียนด้วยระบบการเรียนการสอนแบบออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์ก็ยิ่งได้ โดยใช้ IT เป็นตัวสื่อ การโยยหาความรู้ในหมู่มหาชนมีอยู่อย่างแน่นอน โครงการวิจัยการวิจารณ์ซึ่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้นำต่อเนื่องมาเป็นทศวรรษ ได้ทดลองเปิด “คลินิกรวิจารณ์” ขึ้น ในด้านการเขียนสร้างสรรค์ และวรรณกรรมวิจารณ์ ปรากฏว่ามีผู้ติดต่อขอความช่วยเหลือเป็นจำนวนมากเกินกว่านักวิจัยเพียงไม่กี่คนจะตอบสนองได้ งานในลักษณะนี้ควรจะเหมาะสำหรับ “ศาสตราจารย์สโมสร”

บทความฉบับนี้เริ่มต้นจากการวิเคราะห์หลักการทั่วไปที่ไปด้วยอุดมศึกษา โดยเน้นแนวคิดแบบไทยที่ว่าด้วยวิทยาทานและบทบาทของครู แล้วใช้บททดลองของการวิเคราะห์หมโนทัศน์ต่างๆ ที่มีผู้นำมาใช้ในกิจกรรมอุดมศึกษาในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับหมโนทัศน์แบบประเพณี ผลปรากฏว่า “คำ” มิได้หมายถึงแต่เพียง “คำ” แต่คำที่เปลี่ยนแปลงไปบ่งบอกถึงความคิดที่เปลี่ยนไป อันส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของแวดวงอุดมศึกษาที่ดูจะถลาลึกลงไปในกิจการเชิงธุรกิจ ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงตัวเสริม แต่ได้กลัปกลายมาเป็นตัวชี้นำทิศทางของอุดมศึกษาไปอย่างที่เรามิได้คาดคิดมาก่อน ปรากฏการณ์ที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นในระดับนานาชาติ และแม้แต่โลกตะวันตกอันเป็นต้นแบบของอุดมศึกษาที่ได้สร้างคุณูปการไว้มากมายให้แก่โลก ก็มีโอกาสหวั่นไหวที่กล่าวมานี้ได้ สำหรับผู้ที่อยู่ในวงการอุดมศึกษาของไทยนั้น อาจจะมีทั้งที่คิดว่าระบบใหม่นี้เหมาะสมแล้ว และผู้ที่ยังคิดหาทางออกไม่พบ ผู้เขียนก็เพียงแต่จะขอเสนอว่าให้แสวงหาทางสายกลางระหว่างวิทยาทานกับการหารายได้ ซึ่งในกรณีหลังนี้น่าจะเป็นเพียงแค่เครื่องช่วยใ้มหาวิทยาลัยได้ทำหน้าที่ในการให้วิทยาทานต่อไป โดยไม่ประสพภาวะล้มละลาย หากใช้เป็นจุดหมายปลายทางของมหาวิทยาลัยไม่ เพราะมหาวิทยาลัยมิใช่ธุรกิจ แม้จะต้องหยิบยืมเครื่องมือบางอย่างจากธุรกิจมาใช้

มีคำคมจากนักประพันธ์ชาวฝรั่งเศส อัลเฟรด์ เดอ มิวเซ (Alfred de Musset: 1810-1857) จากละครเรื่องชื่อของเขาชื่อ ลอเรนซัชซิโอ (Lorenzaccio) ความว่า “แต่เดิมความชั่วเป็นเพียงเสื้อผ้าห่มกาย บัดนี้มันเกาะติดเข้าไปถึงเนื้อหนังจนแกะไม่ออกเสียแล้ว” อุดมศึกษาไทยน่าจะได้อุดจากคำคมนี้นี้บ้าง แม้ว่าคำของมิวเซอาจจะแรงเกิน

ไปสำหรับเรา

สำหรับสมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาที่ต้องการจะสืบทอดพระราชปณิธานของ
รัชกาลที่ 3 ต่อไปในด้านของการสร้างทานบารมีด้วยการมอบภูมิปัญญาให้เป็นสมบัติ
สาธารณะ ข้อเสนอที่ว่าด้วยการก่อตั้งของ “ศาสตราจารย์สโมสร” อาจจะเป็นทางออกที่
มีความสว่างไม่น้อยเลยสำหรับอุดมศึกษาไทย ✕

รูปธรรม-นามธรรม-ความสำนึก : บทวิพากษ์สำหรับนักเรียนทุนของรัฐ*

เวทนา นาควัชร:

จากรูปธรรม ผ่านนามธรรม ไปสู่ความสำนึก

บทความนี้เรียบเรียงจากการบรรยายนำในการประชุมสัมมนานักเรียนทุน
โครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาจัดขึ้น เมื่อวันที่
23 เมษายน 2556 ผู้บรรยายตั้งหัวข้อว่า “ความสำนึกในการเป็นนักเรียนทุนของรัฐ”
เนื่องจากการบรรยายในครั้งนั้นสัมพันธ์กับบริบทของการประชุมสัมมนา คือเป็นการที่
นักเรียนทุนฯ รุ่นเก่าแบ่งปันประสบการณ์กับนักเรียนทุนฯ รุ่นใหม่ที่เพิ่งจะผ่านการสอบ
คัดเลือก จึงพยายามที่จะให้คำแนะนำบางประการแก่กลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนา
กลุ่มนี้ ผู้บรรยายพยายามเลือกรูปแบบของการให้โอวาท หรือของการที่ผู้ใหญ่สอนเด็ก
ซึ่งในกรอบของสังคมปัจจุบันคงไม่ก่อให้เกิดมรรคผลอันใด เพราะ “ผู้ใหญ่” รุ่นใหม่จำนวน

* ที่มาของบทบรรยายนี้อาจชวนให้เขว เพราะเป็นเอกสารที่ใช้ในการสัมมนานักเรียนทุน
รัฐบาลรุ่นใหม่ สิ่งที่ผมต้องการพูดถึงก็คือ การยึดหลักการเป็นสรณะแทนที่จะยึดบุคคล ฯลฯ

ไม่น้อยได้ทำลายความน่าเชื่อถือของผู้อาวุโสไปเสียแล้ว ผู้บรรยายจึงต้องพยายามพุ่งเป้าไปที่เรื่องของหลักการ โดยที่ในบางครั้งก็ต้องฟังมโนทัศน์ที่มีลักษณะเป็นนามธรรมอยู่น้อย

ก่อนที่จะอภิปรายในประเด็นของความสำนึก ผู้บรรยายขออนุญาตตั้งคำถามบางประการ ซึ่งถ้าผมเฝ้าฟังอาจจะเป็นเรื่องหน้าปากคอก แต่ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว อาจจะกลายเป็นประเด็นที่เราหาความกระจ่างให้แก่ตนเองได้ยังไม่เต็มที่ จะขอแจกแจงประเด็นไว้ดังนี้

1. คำถามแรกคือ “ใครเป็นผู้ให้ทุน” แต่เดิมมาเราใช้คำว่า “ทุนรัฐบาล” โดยไม่มี ความตะขิดตะขวงใจแต่ประการใดเลย ซึ่งอันที่จริงแม้แต่ในต่างประเทศก็ใช้คำว่า “government scholarship” กันอย่างสะดวกปาก ทั้งนี้ด้วยความเชื่อในลักษณะทั่วไปว่า รัฐบาลคือกลไกของประเทศในการทำหน้าที่บริหารเพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์ อาจหมายรวมถึงกลุ่มบุคคล ทั้งในระดับการเมือง ซึ่งผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามารับหน้าที่ตามวาระ และกลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้ได้รับมอบหมายให้ทำ “งานประจำ” กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐบาลมีฐานะเป็นสถาบันที่สังคมให้การยอมรับ แต่สถานะของสังคมไทยในปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลงไปถึงขั้นที่ผู้คนจำนวนไม่น้อยมองว่า “รัฐบาล” คือกลุ่มผลประโยชน์ที่ไม่น่าไว้วางใจ กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐบาลหาได้เป็นกลไกถาวรที่ทำให้ประเทศขับเคลื่อนไปได้ อย่างมีประสิทธิภาพและมีศักดิ์ศรี ผู้บรรยายจึงคิดว่าอาจจะเป็นการเหมาะสมกว่าที่จะให้ความสำคัญกับมโนทัศน์ที่ว่าด้วย “รัฐ” และถ้าจะกล่าวถึงทุนการศึกษาอันทรงเกียรติ ซึ่งผู้ได้รับทุนได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถทางวิชาการโดดเด่นและ

บุคลิกภาพอันเหมาะสม เราก็มักที่จะเลือกใช้คำว่า “**ทุนของรัฐ**” มากกว่า “**ทุนรัฐบาล**” เพราะรัฐเป็นสถาบันที่ดำรงอยู่ได้ยาวนาน มีความต่อเนื่อง ไม่ผันผวนไปตามกระแสการเมือง หรือถูกอำนาจ (มืด) ครบวง

ในอีกแง่หนึ่ง ความเป็น**รูปธรรม**ของรัฐบาล ชวนให้นึกถึงบุคคลที่เข้ามาเป็นกลุ่มผู้นำทางการเมือง ทั้งภาพจริงและภาพลักษณ์ของกลุ่มบุคคลดังกล่าวอาจจะทำให้ “**ทุนรัฐบาล**” ต้อยค่าลงไปก็ได้ใน**ความคิด**ของคนจำนวนไม่น้อย ด้วยเหตุนี้ ลักษณะอันเป็น**นามธรรม**ของคำว่า “**รัฐ**” อาจจะเป็นเครื่องกำบังมลภาวะทางสังคมและทางจริยธรรมในรูปแบบต่างๆ เป็นเครื่องช่วยพิทักษ์เกียรติภูมิของ “**รางวัลเรียนดี**” ชุดนี้เอาไว้ได้ด้วย มโนทัศน์ที่ว่าด้วย “**รัฐ**” เป็นผลของการสกัดประสบการณ์และปรากฏการณ์อันหลากหลายที่มีลักษณะเป็นสมบัติร่วมของคนในชาติมาหลอมไว้ในคำคำหนึ่ง พวกเราบางคนอาจจะสะตอกใจกว่าที่จะรับรางวัล หรือแม้แต่เป็นที่บุญคุณสิ่งที่เป็นนามธรรม เป็นหลักการ เป็นมโนทัศน์ เป็นตัวแทนของคนจำนวนมาก ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วก็ยังเป็นสิ่งที่มีลักษณะ**นิรนาม**

2. คำถามต่อไปก็มีลักษณะเป็นหมูปากคอกเช่นกัน คือ “**ทุนมาจากไหน**” ถ้าตอบว่าทุนมาจาก “**รัฐ**” ก็เป็นที่แน่ชัดว่า**รัฐนำภาษีอากรของราษฎร**มาจัดสรรให้เป็นทุนของรัฐ ณ จุดนี้ เราคงเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องยกประเด็นที่เกี่ยวกับประเพณีและประวัติศาสตร์ของไทยขึ้นมาพิจารณา ในภาษาชาวบ้าน เราก็มักจะกล่าวว่าทุนของรัฐที่วันนี้ได้รับการจัดสรรมาจาก**เงินหลวง** สมาชิกหัวก้าวหน้าของสังคมไทยปัจจุบันคงจะไม่พอใจนักที่เรา ยังไม่ยอมเลิกใช้คำว่า “**เงินหลวง**” ซึ่งอันที่จริงก็คือ “**เงินภาษีอากรของราษฎร**” นั่นเอง สังคมไทยแต่เดิมมามอบอำนาจและความรับผิดชอบในการบริหารบ้านเมืองให้กับพระราช

และในเรื่องของการหารายได้เข้ารัฐ พระราชาที่ทรงปรีชาญาณก็มีได้ทรงมุ่งแต่จะหาเงินเข้า “ห้องพระคลัง” จากการเก็บภาษีอากรจากราษฎรแต่เพียงฝ่ายเดียว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระราชบิดาก็ทรงเชี่ยวชาญในด้านกิจการค้าและการต่างประเทศ และเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ก็ทรงสร้างความมั่งคั่งให้กับบ้านเมืองด้วยการพาณิชย์ และทรงนำความมั่งคั่งนั้นมาทำนุบำรุงบ้านเมืองและพระศาสนา (ดังที่นายมิได้กล่าวแจกแจงพระราชกรณียกิจไว้โดยพิสดารใน “กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”) ผู้บรรยายได้วิเคราะห์ถึงบทบาทอันสำคัญยิ่งของ “จารีกวดโพธิ์” ในการสร้างปัญญาให้แก่ประชาชนชาวไทยไว้หลายครั้งแล้ว¹ เมื่อเราโชคดีที่มีผู้นำที่มุ่งทำประโยชน์ให้แก่อาณาประชาราษฎร์ เราจึงยินยอมและยินดีที่จะใช้คำว่า “เงินหลวง” สืบต่อกันมา ทั้งๆ ที่ระบบการปกครองบ้านเมืองได้เปลี่ยนไปแล้ว

คำว่า “สาธารณะ” อาจจะเป็นคำใหม่ที่เราแปลมาจากคำภาษาอังกฤษ คือ “public” แต่ก็เชื่อว่าหลักคิดดังกล่าวจะมีได้แฝงอยู่ในชีวิตไทยมาแต่เดิม แม้แต่ลานวัด ซึ่งโดยเนื้อแท้แล้วเป็นสมบัติของวัด แต่ในทางปฏิบัติก็คือพื้นที่ซึ่งผู้คนถือว่าเป็นสาธารณะได้ด้วยความสำนึก ด้วยความรู้สึก อันมีประเพณีอันยาวนานหนุนอยู่ คงจะไม่มีสมภารของวัดใดที่จะนាំบายไปปกไว้โดยมีความว่า “ลานวัด ผู้ไม่มีกิจห้ามเข้า” ซึ่งข้อความทำนองนี้เรามักเห็นอยู่เสมอในสถานที่ราชการที่ชอบบักบายว่า “สถานที่ราชการ ผู้ไม่มีกิจห้ามเข้า” ด้วยเหตุที่ข้าราชการสำคัญผิดว่า ราษฎรผู้เป็นเจ้าของประเทศคือผู้ที่มีศักดิ์

¹ เจตนา นาควัชระ, “วรรณกรรมในชีวิตไทย” ใน : จ.น. : ตามใจฉัน-ตามใจท่าน : ว่าด้วย การวิจารณ์และการวิจัย. กรุงเทพฯ : คมบาง, 2548, หน้า 89-91.

ต่ำกว่าพวกเขา! ถึงอย่างไรก็ตาม เราจำเป็นต้องยอมรับว่า “ความเป็นสาธารณะ” (ซึ่งมิได้ผูกพันกับการเป็นสาธารณรัฐแต่ประการใด!) เป็นคุณสมบัติของความเป็นรัฐสมัยใหม่หรือสังคมอารยะ ในเมื่อเราไม่มีคำภาษาตะวันตกที่จะใช้แปลคำว่า “เงินหลวง” การทำความเข้าใจกับความหมายในทั้งเชิงกว้างและเชิงลึกของคำว่า “public money” จึงเป็นสิ่งที่ควรสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง สำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจซึ่งถึงความหมายของคำนี้ ก็คงจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับแนวทางของสังคมอารยะให้ได้ ข้าราชการจำนวนไม่น้อยยังคิดว่า “รถหลวง” เป็นของกลางที่ไม่มีเจ้าของ จึงใช้ตามอำเภอใจโดยปราศจากการทะนุถนอม อันรวมถึงการนำไปใช้ส่วนตัวและให้ครอบครัวได้ร่วมใช้ คำว่า office car อาจจะไม่มีความศักดิ์สิทธิ์เท่ากับคำว่า public money แต่ก็บ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่า มีใช้ของส่วนตัว สรุปได้ว่า “ทุนของรัฐ” เป็นมโนทัศน์ที่แยกไม่ออกจากมโนทัศน์ที่ว่าด้วย “public money” การเรียนรู้จากสังคมตะวันตกในแง่นี้อาจเป็นคุณก็ได้

3. คำถามต่อไปเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง**ผู้ให้**กับ**ผู้รับ**ว่าเป็นอย่างไรและควรเป็นอย่างไร ส่วนดีของสังคมไทยก็คือ การอบรมบ่มเพาะบุคลิกภาพและความสำนึกเชิงจริยธรรมภายในครอบครัว ไม่มีคำดำที่รุนแรงในภาษาไทยเกินกว่า “พ่อแม่ไม่สั่งสอน” (ซึ่งในปัจจุบันมักจะเป็นการบรรยายสภาพความเป็นจริงของครอบครัวจำนวนมากไปเสียแล้ว และในหลายๆ กรณี พ่อแม่สั่งสอนลูกให้เอาแต่ได้ โดยไม่คำนึงถึงความผิดชอบชั่วดี อันส่งผลมาถึงสภาพของสังคมในขณะนี้) พ่อแม่ที่ดียอมสั่งสอนให้ลูก “คิดถึงบุญคุณ**คน**” แต่ถ้าเราหลับตาแล้วมองไม่เห็นตัวบุคคลที่ทำบุญคุณให้แก่เราแล้วเราจะตอบแทนบุญคุณ**ใคร** ณ จุดนี้ การรู้จักคิดเป็นนามธรรมอาจจะให้คำตอบได้

นั่นคือการกลับไปทรมานโน้ตส์ที่ว่าด้วย**รัฐ** ซึ่งเป็นสถาบันหรือองค์กรนิรนาม เป็นองค์กรกลางที่บริหารบ้านเมืองแทนประชาชน ผู้บรรยายเองในฐานะที่เป็นนักเรียนทุนของรัฐพยายามที่จะท้วงติงเวลาที่ใช้กำกับตัวเองมาตลอดเวลากึ่งศตวรรษว่า **“คุณนั้นใช้หมด แต่บุญคุณใช้ไม่หมด”** เมื่อคิดได้อย่างนี้แล้วก็ไม่ต้องออกแรงผลักดันตัวเองให้แสดงความเต็มอกเต็มใจในการรับใช้ “ราชการ” ซึ่งก็อาจเป็นคำที่ผูกติดอยู่กับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของไทย โดยที่ในปัจจุบันอาจจะเปลี่ยนไป เรียกเสียใหม่ว่าเป็น “กิจสาธารณะ” หรือ “กิจของส่วนรวม” ก็ได้ ความผูกพันกับสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) นั้นมีมายาวนาน เพราะนอกจากจะเป็นครูสอนหนังสือโดยอาชีพแล้ว ในฐานะข้าราชการก็ช่วยงาน สกอ. ในรูปแบบต่างๆ มาโดยตลอดในรอบ 40 ปีที่ผ่านมา (และในบางครั้งก็เป็นงานที่หนักมาก เช่น สกอ. ซึ่งในอดีตมีฐานะเป็น “ทบวงมหาวิทยาลัย” เคยมอบหมายให้เป็นประธาน อคม. ชุดต่างๆ ถึง 4 ชุดด้วยกัน ทั้งนี้อาจหนักในเชิงกายภาพด้วย เพราะผู้บรรยายทำงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม!) ที่มีกำลังใจที่จะตอบสนองคำขอของ สกอ. (ซึ่งผู้เอ่ยคำขอนั้นก็ต้องเป็นบุคคลอย่างเล็งไม่ได้) ก็เป็นเพราะได้ปรับกระบวนการคิดให้กับตัวเองไว้แล้วว่า เรากำลังทำงานให้แก่ตัวแทนของรัฐที่มีลักษณะ**นิรนาม** เรามิได้ตอบแทนบุญคุณใคร แต่เรากำลังตอบแทนบุญคุณของรัฐ ซึ่งได้ให้โอกาสเราในอดีตที่ได้ไปศึกษาในสถาบันการศึกษาชั้นนำของตะวันตก โดยที่พ่อแม่เราเองไม่มีวันที่จะให้การสนับสนุนได้ คิดได้อย่างนี้แล้วก็เกิดความสบายใจ บางครั้งก็เกิดความอึดเอิบใจ โดยที่ได้จัดภาพของคนบางกลุ่มที่เข้ามารุมกินเมืองโดยรวมตัวกันเข้าเป็น**“รัฐบาล”** ไปเสีย และมุ่งสื่อสารกับความคิด กับมโนทัศน์ กับอุดมการณ์ กับอุดมคติ

4. ในท้ายที่สุด เราก็คงจะได้คำตอบที่ว่าด้วย**ความสำนึก** อันเป็นโจทย์ของการ

บรรยายในครั้งนั้น ที่ผู้บรรยายกล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ ไม่เป็นการพูดประจบใคร เพราะไม่มีใครที่เป็นตัวตนที่จะต้องตอบสนองด้วยการล้าหนักบุญคุณ ถ้าพวกเราที่เป็นนักเรียนหุนหาพยายามคิดให้เป็นหลักการให้ได้ เราจะมีสิ่งที่กำกับเรามีให้หลงทาง คำว่า “นามธรรม” นั้นอาจมีผู้ตีความไปในทางลบได้ว่าเป็นสิ่งที่ห่างไกลจากโลกแห่งความจริง ผู้บรรยายเคยได้ไปฟังการบรรยายโดยอาจารย์เขียน ยิ้มศิริ คณบดีคณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ ของมหาวิทยาลัยศิลปากร ในรายการแนะนำศิลปะ ซึ่งกรมศิลปากรจัดขึ้นเป็นประจำในปลายวันศุกร์ในช่วงทศวรรษ 2510 ในครั้งนั้น อาจารย์เขียนซึ่งเป็นประติมากรที่ได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ ให้คำอธิบายเรื่องศิลปะนามธรรม (abstract art) ไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง การที่ท่านเป็นประติมากร การทำงานของท่านจึงเป็นไปในรูปของการ “สกัด” เสียเป็นส่วนใหญ่ ในระดับของการปฏิบัติ นั่นคือการสกัดวัสดุที่นำมาใช้ในการสร้างประติมากรรม แต่ท่านตีความคำว่าสกัดให้กว้างออกไปจนพ้องกับภาษาอังกฤษว่า “to abstract” นั่นก็คือการสกัดประสบการณ์มนุษย์ออกมาแล้วหลอมรวมใหม่ให้เป็น “abstraction” คือความคิดที่เป็นนามธรรม ในแง่นี้ กระบวนการสร้างความคิดเชิงนามธรรมจึงเป็นการแสดงออกซึ่งพลังปัญญา คือต้องรู้สึก แล้วนำความรู้สึกนั้นมาคิดใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยเหตุผล ในกระบวนการคิดนั้นต้องมีภาษามารองรับ คิดเป็นภาษาไปทั้งในทางกว้างและทางลึก จนในที่สุดหลอมรวมออกมาได้เป็นคำ คำคำนั้นจึงมิใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางภาษา แต่เป็น “แก่นของความคิด” ซึ่งในบางครั้งชี้ทางการดำเนินชีวิตให้แก่เราได้

สำหรับผู้บรรยายเองนั้น เมื่อได้คิดเกี่ยวกับการเป็นหนี้บุญคุณรัฐ (ซึ่งมิใช่การ “ติดทุน” การศึกษาที่รัฐได้ให้ในอดีตอีกต่อไป) ไปถึงระดับหนึ่ง ก็ดูจะเกิดแนวคิดและ

แนวทางปฏิบัติที่ค่อนข้างจะชัดเจน จะขอยกตัวอย่างอันเป็นรูปธรรม ซึ่งอาจจะเป็นตัวอย่างในทางลบ “สมาคมนักเรียนทุนรัฐบาล” ให้รางวัลนักเรียนทุนรัฐบาลดีเด่นทุกปี ครั้งหนึ่งผู้บรรยายได้รับการเสนอชื่อให้เป็นนักเรียนทุนดีเด่น และเลขาธิการ ก.พ. ซึ่งทำหน้าที่เป็นเลขานุการของสมาคมได้ติดต่อแจ้งเรื่องมายังผู้บรรยาย ซึ่งเรื่องนี้ต้องถือว่าเป็นเกียรติ แต่ผู้บรรยายต้องขอประทานโทษท่าน โดยที่กล่าวกับท่านอย่างตรงไปตรงมาที่สุดว่า ขอไม่รับเกียรตินั้น เพราะในขณะนั้นสมาคมดังกล่าวได้เลือกนักการเมืองคนหนึ่งขึ้นมาเป็นนายกสมาคม ซึ่งเป็นบุคคลที่ผู้บรรยายไม่เคารพ เลขาธิการ ก.พ. เข้าใจผู้บรรยายได้ดีมาก มิได้แสดงความขุ่นเคืองแต่ประการใดเลย น้ำเสียงท่าน (ที่สนทนากับผู้บรรยายทางโทรศัพท์) ดูจะสะท้อนความเห็นอกเห็นใจและคล้อยตามเสียด้วยซ้ำ การคิดเป็นรูปธรรม ทำให้เห็นภาพของบุคคลที่เราจับไม่ได้ โดยที่ความคิดเชิงนามธรรมในเรื่องของการให้เกียรติและการรับเกียรติเป็นตัวช่วยในการตัดสินใจ ในบางครั้ง **นามธรรมอาจจะเป็นตัวกำกับรูปธรรมก็ได้** โดยที่นามธรรมมิได้ผลักดันให้เรามองข้ามรูปธรรมในโลกแห่งความเป็นจริง ยิ่งไปกว่านั้น นามธรรมกลับเป็นตัวช่วยให้เรามองทะลุถึงกันบึ้งของรูปธรรมได้

แสวงหาทฤษฎีพระธรรมคำสอน

ข้ออภิปรายที่เสนอมาข้างต้นอาจยังอยู่ในระดับของความคิดทางโลกที่ยังไม่ก้าวพ้นความรัก-ความชัง หรืออคติ ผู้บรรยายจึงจำเป็นที่จะต้องแสวงหาที่พึ่ง โดยเฉพาะแนวคิดของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้สัมผัสสมาในช่วงที่เรียนอยู่ในชั้นมัธยม งานของนัก

ประพันธ์รางวัลโนเบลชาวเดนมาร์ก คาร์ล ออดอล์ฟ เกลเลอร์ (Karl Adolph Gjellerup) [1857-1919] ที่ “เสฐียรโกเศศ” และ “นาคะประทีป” นำมาแปลเป็นไทย และเคยเป็นหนังสือเรียน (เฉพาะในภาคแรก) ที่ให้ความประทับใจแก่ผู้อ่านจำนวนมาก เพราะให้ทั้งธรรมะและความบันเทิงไปพร้อมกัน ยิ่งถ้าได้อ่านงานทั้งเล่มด้วยแล้วก็จะยิ่งได้รับความคิดทางปรัชญาพุทธศาสนาอันลึกซึ้ง ผู้บรรยายเองได้มีโอกาสอ่านต้นฉบับภาษาเยอรมันเมื่อไม่นานมานี้ และก็พร้อมที่จะลงความเห็นว่าคุณภาพของผู้อ่านเป็นเงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่จะเอื้อให้เข้าถึงแก่นของงานชิ้นนี้ได้ มีประเด็นจาก *กามนิต-วาสิฏฐี* ที่สามารถให้ความกระจ่างต่อประเด็นหลักของบทความนี้ได้ นั่นก็คือ หลักการ (ซึ่งปรับตัวขึ้นสู่ระดับของหลักธรรม) เป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาที่ไม่ผูกอยู่กับบุคคล ไม่ผูกอยู่แม้กับผู้ที่เป็นต้นคิด ในกรณีคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น หลักการนี้ชัดเจนมาก ดังที่ผู้ประพันธ์ *กามนิต-วาสิฏฐี* ได้ร้อยเรียงจากพุทธวจนะไว้อย่างหนักแน่นและไพเราะ

...บางที่ท่านทั้งหลายจะนึกว่า พระธรรมนั้นขาดศาสนาเสียแล้ว ท่านไม่มีศาสนาต่อไปแล้ว... ท่านอย่าฟังคิดอย่างนี้ ธรรมที่เราแสดงไว้เมื่อเราล่วงไปจักเป็นศาสนาของพวกท่าน เพราะฉะนั้น ท่านอย่าฟังยึดเอาสิ่งภายนอกเป็นที่พึ่ง จงถือพระธรรมเป็นที่พึ่งให้มั่น พระธรรมนั้นจะเป็นความสว่างแก่ท่านเอง จะเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง²

² เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป (ผู้แปล). *กามนิต-วาสิฏฐี*. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2542, หน้า 342-343.

สรุปได้ว่า ความคิดที่เป็นหลักการ เป็นมโนทัศน์ (คือสิ่งที่ “เห็นได้ด้วยใจ”) เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับคึกฉิต ผู้ซึ่งชอบที่จะปรับประสบการณ์ให้เป็นนามธรรม และเป็นแสงสว่างทางปัญญาให้ได้ การให้ความเคารพต่อปราชญ์ ต่อนักคิด ต่อผู้ที่เป็นต้นคิด เป็นสิ่งที่พึงกระทำ แต่เราจะต้องไม่หลงตัวบุคคลจนถึงขั้นมองท่านเหล่านั้นว่าเป็นรูปเคารพในเรื่อง *กามนิต-วาลิสู้* พระอานนท์ไม่ลังเลที่จะวิพากษ์วิจารณ์ตัวกามนิตเองว่าคิดผิด “ชายคนนี้ยึดถือพระพุทธรูปเจ้าเป็นดังรูปบูชา นี้กว่าได้สัมผัสแล้วก็พันบาป”³

อุทาหรณ์ที่เราท่านได้รับจากวรรณกรรมอันลึกซึ้งเรื่องนี้ก็คงจะเป็นว่า สังคมที่ผูกติดอยู่กับรูปเคารพน่าจะยังไม่ถึงขั้นของการเป็นสังคมแห่งปัญญา ณ จุดนี้ เราคงจะเห็นได้แล้วว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่ยึดรูปเคารพมากเพียงใด ในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเองนั้น การสร้างรูปเคารพซึ่งได้รับอิทธิพลจากประติมานวิทยาของกรีก เป็นการโอนอ่อนผ่อนตามความต้องการของคนส่วนใหญ่ ที่ยังมีอาการรูปธรรมเพื่อแสวงหานามธรรมอันประเทืองปัญญาได้ สังคมไทยก็เดินมาในทางสายนี้อย่างเต็มรูป ถ้ายังยึดพระธรรมเป็นที่พึ่งอยู่ การกราบไหว้รูปเคารพก็คงมิใช่เรื่องที่เสียหายไปทั้งหมด แต่การใช้รูปเคารพเป็นเครื่องรางของขลัง การใช้รูปเคารพไปในการขอหวย การทำรูปเคารพให้เป็นสินค้า (ดังเช่นในกรณีของการซื้อขายพระเครื่อง) รังแต่จะชวนให้เราออกนอกทางที่พระพุทธรูปองค์ใดทรงชี้เอาไว้ จากรูปเคารพที่เป็นพระพุทธรูป ไม่ช้าไม่นานก็มีการสร้างรูปเคารพของสมมุติเทพ ไม่ช้าไม่นานอีกเช่นกัน ผู้คนจำนวนหนึ่งก็สละเสียซึ่งความเคารพ

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

ในบุญญาธิการของสมมุติเทพ เพื่อแสวงหารูปเคารพอื่น ซึ่งอาจจะเป็นแค่วาณิชนิที่
เชี่ยวชาญในมายากล และเจตนาจัดในการเล่นบทหนักบุญของคนยาก

มีคำคมจากรรณกรรมเอกของมหากรวีชาวเยอรมัน เกอเธ่ (Goethe) ที่อาจจะ
เตือนสติเราได้ อันมีความว่า “สิ่งที่เจ้าได้รับจากบรรพบุรุษ จงนำมาพินิจศึกษา เพื่อที่จะ
ได้ครอบครองเป็นสมบัติของเจ้า”⁴ การศึกษาที่ดีที่สุดจึงเป็นการนำมรดกทางปัญญาที่
สืบทอดจากอดีตมาไตร่ตรอง คิดซ้ำ คิดแย้ง และคิดใหม่ นั่นคือกระบวนการสร้าง
วุฒิภาวะในทางปัญญา

อุดมศึกษากับการสร้างวุฒิภาวะ:

ผู้บรรยายขออนุญาตถ่ายทอดประสบการณ์ส่วนตัวมา ณ ที่นี้ เมื่อประมาณปี
กว่าๆ มา^๕ ผู้อำนวยการวิทยาลัยที่ผู้บรรยายเคยศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี ซึ่งมี
ตำแหน่งที่เรียกว่า Master ของ Fitzwilliam College มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ได้มา
เยี่ยมประเทศไทย และพวกเราที่เป็นศิษย์เก่าได้รวมตัวกันต้อนรับทาน ในตอนท้ายของ
อาหารเย็น ท่านขออนุญาตตั้งคำถามต่อพวกเรา คำถามคือ “พวกคุณได้อะไรจากการ
ศึกษาที่สถาบันของเรา” ผู้บรรยายได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตอบแทนกลุ่มศิษย์เก่า และ
ก็ให้คำตอบว่า “ท่านให้โอกาสเราได้เติบโต” (You gave us a chance to grow up.)

⁴ Goethe. *Faust I*, Z. 682-683.

ท่านจดคำตอบไว้ในสมุดบันทึกเพื่อนำไปถ่ายทอดให้สมาชิกของสถาบันได้ร่วมรับทราบต่อไป ผู้บรรยายคิดเข้าข้างตัวเองว่า การเติบโตที่ว่าเป็นการเข้าสู่วุฒิภาวะ ซึ่งอุดมศึกษาที่ดีย่อมจะต้องทำหน้าที่นี้ให้ได้ วุฒิภาวะที่ว่าเป็นสภาวะทางปัญญาความคิด วิธีการที่สถาบันอุดมศึกษาใช้ในการปลูกและปลุกวุฒิภาวะอาจแตกต่างกันในรายละเอียด แต่ที่พ้องกันก็คงจะเป็นการให้นักศึกษารู้จักแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง โดยที่ครูอาจารย์ทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำแนะนำและชี้ทาง และ**ความรู้**นั้นหน้าจะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิด**ความคิด** ความ เป็น “ผู้รู้” จึงย่อมจะต้องเป็นเอกภาพกับความเป็น “นักคิด” โดยเฉพาะวิชาทางด้าน มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์นั้น วุฒิภาวะทางความคิดเป็นปัจจัยที่สร้างงานวิชาการที่ ทรงคุณภาพ และมีผลกระทบในทางสร้างสรรค์ต่อทั้งวงวิชาการและต่อสังคม มันสมอง อันปราดเปรื่องแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งอาจจะเอื้ออำนวยให้เกิดนักวิชาการชั้นเลิศที่อายุยัง น้อยในวิชาบางวิชา เช่น คณิตศาสตร์ หรือฟิสิกส์เชิงทฤษฎีได้นั้น อาจไม่เพียงพอที่จะ สร้างเอตทัคคะในทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพราะวุฒิภาวะคือสิ่งที่หล่อหลอม มาจาก**ประสบการณ์**ทั้งจากชีวิตจริงและจากองค์ความรู้ในทางวิชาการ ในแง่นี้ มหาวิทยาลัย อังกฤษที่กล่าวถึงดูจะมีกลวิธีในการสร้างคนอันแยบยลอยู่ไม่น้อย เช่น ในวิชาบางสาขา ที่ผู้บรรยายได้เล่าเรียนมาจะมีส่วนหนึ่งของการสอบประจำปี ที่เป็นการทดสอบความรู้ที่ มหาวิทยาลัยไม่จัดการสอนให้อย่างเป็นทางการ (ซึ่งนับคะแนนเป็น 25 เปอร์เซ็นต์) เพราะ ความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมมีอยู่แล้วซึ่งมาจากสิ่งแวดล้อมของประชาคมมหาวิทยาลัย ที่ส่วนหนึ่งเป็นไปในรูปของกิจกรรมนอกหลักสูตรที่นักศึกษาจัดการกันเอง เป็นการ ให้การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ (informal education) และการสร้างบุคลิกภาพและ สัมพันธภาพทางสังคมได้อย่างดีเยี่ยม นักศึกษาย่อมจะอยู่ในฐานะที่จะสกัดเอาความรู้จาก

สิ่งแวดล้อมนั้นมาใช้ในการสอบ (ที่เป็นทางการ) ได้ ผู้เขียนทำปริญญาตรีด้านภาษาปัจจุบัน (Modern Languages) ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการทดสอบในด้านภาษาและวรรณคดี และในข้อสอบวรรณคดีนั้นจะมีคำถามส่วนหนึ่งที่ว่าด้วยศิลปะแขนงต่างๆ ประวัติศาสตร์ และปรัชญา ซึ่งนักศึกษาคงต้องขวนขวายเรียนรู้ด้วยตนเอง

แรงกระตุ้นอีกแรงหนึ่งที่สร้างความตื่นตัวในทางวิชาการ คือการเรียนการสอนกลุ่มเล็ก อันรวมถึงส่วนหนึ่งที่เป็นกรให้ผู้สอนกับผู้เรียนมาสนทนากันตัวต่อตัว ซึ่งเรียกว่า supervision (หรือ tutorial ในมหาวิทยาลัยอื่น) กระบวนการการศึกษาดังกล่าวเป็นการที่ครูมอบหมายให้ศิษย์ไปศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง โดยกำหนดหรือแนะนำให้ไปอ่านงานวรรณกรรม และงานด้านการวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา แล้วเขียนเป็นเรียงความมาส่ง จากนั้นครูผู้สอนก็จะติชมและให้คำแนะนำ ผู้บรรยายยังจำได้ว่าอาจารย์ท่านหนึ่งให้งานที่ยากมากไปทำในช่วงปิดภาค คือให้อ่านนวนิยายฝรั่งเศส 3 เล่ม แล้วเปรียบเทียบกับโดยมิได้แนะนำงานวิชาการระดับทุติยภูมิใดๆ เลย เพราะอาจารย์มุ่งหวังให้ผู้เรียนใช้ความคิดและวิจารณ์ญาณของตนเองเป็นหลัก คือให้ปรับตัวเองให้ทำหน้าที่นักวิจารณ์วรรณกรรม (literary critic) และนักวิชาการด้านวรรณคดีศึกษา (literary scholar) ให้ได้ ผู้บรรยายจำได้ว่าได้ใช้ความคิดอย่างหนักในช่วงปิดภาค และก็รู้สึกอึดอัดใจที่นอกจากจะได้รับความบันเทิงจากการอ่านวรรณคดีทั้ง 3 เรื่องแล้ว ยังสามารถเชื่อมโยงความคิดเข้าหากันอย่างเป็นระบบได้ด้วย ผู้บรรยายจึงใคร่ขอฝากนักเรียนทุนรุ่นใหม่ที่ให้เสาะแสวงหาสถาบันการศึกษาที่ให้โอกาสผู้เรียนได้เติบโตในทางความคิด ข้อมูลในลักษณะดังกล่าวคงจะต้องแสวงหาจากรุ่นพี่ (ผู้โชคดี) ที่ได้ผ่านระบบเช่นนี้มาแล้ว

ผลกระทบทางใจมิใช่จะวัดได้ด้วยวิธีการเชิงปริมาณ

ผู้ที่อยู่ในวงการอุดมศึกษาจำนวนมาก รวมทั้งผู้บริหาร และสมาชิกขององค์กรที่กำกับดูแลสถาบันอุดมศึกษา อาจจะยังไม่มีความเข้าใจที่ลึกซึ้งพอเกี่ยวกับธรรมชาติของวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพราะการที่อุดมศึกษายุคใหม่สนับสนุนให้มีการทำงานเป็นหมู่คณะ โดยเฉพาะงานวิจัยนั้น มิได้หมายความว่านักวิชาการสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ควรจะใช้ระบบการเผยแพร่งานเช่นเดียวกับสาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดังเช่นในกรณีของการสนับสนุนให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์มีชื่อเป็นผู้สร้างผลงานร่วม (co-author) กับผู้เขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนั้น ในเมื่อมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ให้ความสำคัญต่ออรรถาภิธานะ ผลงานของนักศึกษาที่วิจัยในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งจะเป็นผลงานชิ้นเดียวกันกับงานของอาจารย์ที่ปรึกษามิได้ เพราะวงวิชาการย่อมคาดหวังว่าอาจารย์ โดยเฉพาะถ้าเป็นศาสตราจารย์อาวุโส ย่อมจะศึกษาหัวข้อนั้นๆ ด้วยทัศนคติอันลึกซึ้งและกว้างไกล อันเป็นผลจากประสบการณ์และวุฒิภาวะในทางวิชาการของตัวอาจารย์เอง

ผู้บรรยายจำเป็นต้องชี้แจงให้เห็นชัดว่า ที่ได้ให้นำหนักกับเรื่องของ “นามธรรม” ไว้สูงมากในส่วนที่เกี่ยวกับหลักการและมโนทัศน์นั้น มิได้หมายความว่าเป็นการมองข้ามบทบาทของบุคคลและกลุ่มบุคคล เพราะด้วยสามัญสำนึกเราก็เล็งไม่ได้ที่จะต้องยอมรับว่า ความเจริญก้าวหน้าในทางวิชาการและในทางปัญญาความคิดเป็นเรื่องของผลงานของมนุษย์ ณ จุดนี้ปัจเจกบุคคลหรือนักวิชาการแต่ละบุคคลยังคงมีความสำคัญอยู่ จะขออ้างวัตรปฏิบัติขององค์กรทางวิชาการระดับแนวหน้าของเยอรมนี คือมูลนิธิอิลเก-

ซานเดอร์ ฟอน ฮุมโบลด์ท์ (Alexander von Humboldt Foundation) ซึ่งเป็นองค์กรสนับสนุนการวิจัยระดับนานาชาติที่ได้รับการยอมรับสูงมาก มูลนิธินี้ให้ทุนวิจัยซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นทุนที่ก่อให้เกิดการแข่งขันทางวิชาการสูงมาก โดยได้ประกาศนโยบายไว้อย่างชัดเจนมาก

เราสนับสนุนคน มีใช้สนับสนุนโครงการ แม้แต่ในยุคปัจจุบันที่การทำงานเป็นหมู่คณะทวีความสำคัญขึ้นทุกที ความสามารถและความทุ่มเทของปัจเจกบุคคลก็ยังคงเป็นสิ่งที่ดีตลिनความสำเร็จทางวิชาการ⁵

ที่กล่าวมาเช่นนี้คงมีใช้เป็นการเปิดช่องให้นักวิชาการมุ่งแต่ความก้าวหน้าเฉพาะตัว แต่เป็นการยอมรับความจริงว่า เราต้องเริ่มต้นงานวิชาการ ณ จุดใดจุดหนึ่ง และการถือว่าปัจเจกบุคคลเป็นจุดเริ่มต้นก็ได้หมายความว่าไม่มีการรวมตัวกันสร้างความแข็งแกร่งทางวิชาการให้บังเกิดมีขึ้นมาให้ได้

เมื่อปัจเจกบุคคลยังมีบทบาทอยู่ เราก็คงจะปฏิเสธสภาพของความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้ ระบบชั่ง-ตวง-วัดที่ถูกนำมาใช้ในการวัดคุณภาพของงานวิชาการอาจชวนให้เราหลงทางได้ เช่น ได้มีการนำเข้าระบบการวัดคุณค่าของงานวิชาการด้วยปริมาณของการอ้างอิง (citation) แต่งานทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มีผลกระทบต่อจิตมนุษย์ ต่อความคิด และต่ออารมณ์ความรู้สึก จะถือว่ามีลักษณะเป็น

⁵ Wir über uns. Was uns wichtig ist. (www.humboldt-foundation.de/web/wir-ueber-uns.html).

ภาววิสัยอย่างเต็มตัวมาได้ ผู้บรรยายได้ยกตัวอย่างที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นอันไว้ครั้งหนึ่งแล้วในการปาฐกถาเรื่อง “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย : ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์” (2552) จะขอคัดข้อความที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการอ้างอิงมาดังนี้

หนังสือดีในทางมนุษยศาสตร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลจากงานวิจัยที่ใช้เวลาฟุ่มเฟือยเป็นแรมปีมักจะมีผู้อ่านที่อยู่นอกวงวิชาการเป็นจำนวนไม่น้อย จะขอยกตัวอย่างของงานวิชาการชิ้นหนึ่งอันเป็นผลของการศึกษาค้นคว้าด้านวรรณคดีฝรั่งเศษของนักวิชาการไทยผู้หนึ่ง ชื่อ *ชีวิตและผลงานของ กุสตาฟ โฟลแบร์ต* (2539) เมื่อผลงานดังกล่าวตกถึงมือของผู้อ่านผู้หนึ่งที่มีใจนักวิชาการ แต่เป็นผู้มีความสนใจต่อวรรณคดีอย่างกว้างขวาง ผลกระทบ (ทางใจ) จึงไปในทางลึกมาก ผู้อ่านผู้นั้นคือกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ นักประพันธ์ไทยซึ่งเคยได้รับรางวัลซีไรต์อันเป็นรางวัลอันทรงเกียรติมาแล้ว ข้อความต่อไปนี้มิใช่งานวิจารณ์วรรณกรรมในรูปแบบธรรมดาๆ แต่เป็นบันทึกส่วนตัวของผู้ที่มีอารมณ์สุนทรียะอันลึกซึ้ง

...กุสตาฟ โฟลแบร์ต (Gustave Flaubert) กับ ‘มาดามโบวารี’ ของเขาดูเหมือนจะคงความยิ่งใหญ่และยืนยงเหนือเวลา แต่อัจฉริยภาพของโฟลแบร์ตเหนือกว่าที่ปรากฏอยู่ในนวนิยายเล่มดังกล่าวมากมายนัก... (นักวิชาการไทยผู้หนึ่ง) ฟุ่มเฟือยหัวใจ และเวลาศึกษาทั้งชีวิต ความคิดและผลงานของนักเขียนผู้นี้ไว้ในหนังสือเล่มที่ชื่อ ‘ชีวิตและผลงานของกุสตาฟ โฟลแบร์ต’ พิมพ์

โดยสำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตั้งแต่ปี 2539 นับเป็นหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งผมอ่านได้ไม่มีวันเบื่อ ทุกวันนี้ยังคงเปิดอ่านอยู่เรื่อยๆ และได้ “อะไร” เพิ่มขึ้นทุกครั้งไม่ว่าจะเปิดอ่านหน้าไหน ตอนไหนก็ตาม...⁶

คำถามพื้นฐานที่นักวิชาการทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์อาจจำเป็นต้องตั้งให้กับวงวิชาการก็คือ จะนับว่าการอ้างอิงเกิดขึ้นเพียง 1 ครั้งกระนั้นหรือ มีหนทางใดหรือไม่ที่จะวัดความเข้มข้นของการรับงานวิชาการในลักษณะที่กล่าวมาข้างต้น ผู้บรรยายนี้ได้ต้องการจะขยุงให้เกิดกบฏในทางวิชาการ แต่นักเรียนทุนของรัฐที่จะต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำทางวิชาการในอนาคตจำเป็นที่จะต้องสำนึกในปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงอยู่ของวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในโลกปัจจุบัน เรากำลังเผชิญปัญหาที่มีความเป็นรูปธรรมสูงมาก!

ทฤษฎี : ความพอที่อยู่ไหน

ผู้ที่จะศึกษาต่อในระดับบัณฑิตศึกษาในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

⁶ คัดจากบทความ “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย : ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์”, วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เล่มที่ 16, ฉบับที่ 1, มกราคม - กุมภาพันธ์ 2553, หน้า 33.

จำเป็นที่จะต้องเตรียมใจไว้ล่วงหน้าว่า ในบางสถาบันทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีการเน้นการศึกษาทฤษฎีเป็นสรณะ โดยที่ให้ความสำคัญกับด้านเนื้อหาและการออกงานสนามหรืองานปฏิบัติน้อยเกินไป สถาบันในประเทศไทยตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ เพราะทฤษฎีที่นำมาถ่ายทอดนั้นเป็นทฤษฎีตะวันตกทั้งสิ้น ซึ่งนักวิชาการไทยจำนวนมาก ยังมิได้นำมาย่อยหรือหาทางประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมของไทย ยิ่ง “วิชาหนังสือ” ย่อมเสียเปรียบมากยิ่งขึ้น เพราะมีแต่การนำทฤษฎีเหล่านั้นมาถ่ายทอดสดอย่างดิบๆ คือเป็นการท่องบ่น เล่าขาน บอกเล่า ราวกับเป็นอาชานานที่นักเรียนประถม มัธยมในอดีตต้องท่องขึ้นใจโดยไม่มี การอธิบายว่าตัวบทเหล่านั้นมีคุณค่าอย่างไร อีกประการหนึ่ง นักทฤษฎีของตะวันตกเองสนใจเขียนงานให้ยากแก่การเข้าใจโดยใช้ภาษาติดดิน กำกวม เพื่อทำให้เกิดความขลัง อันที่จริงทฤษฎีสสมัยใหม่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในฝรั่งเศส และผู้สร้างทฤษฎีจำนวนมากเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านปรัชญา นักศึกษาที่ขาดพื้นฐานทางปรัชญาและขาดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมต้นกำเนิด โดยเฉพาะความรู้ด้านประวัติศาสตร์ความคิด (intellectual history) ของยุโรป จำเป็นต้องได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ ซึ่งอาจารย์ไทยจำนวนมากก็ขาดพื้นฐานที่ว่านั้นเช่นกัน จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยนักศึกษาได้ นอกจากนี้ การแปลงานทฤษฎีจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษก็มีปัญหา มีการแปลผิด แปลข้าม แปลกววน ยิ่งทำให้งานต้นฉบับที่กลายมาเป็นฉบับแปลเข้าถึงผู้อ่านได้ยากยิ่งขึ้น ข้อเสนอแนะจากผู้บรรยายก็คือ ถ้ามีความสนใจจริงก็ควรจะต้องไปแสวงหาความรู้จากสำนักที่เป็นต้นคิดให้ได้ ถ้าไปไม่ถึงก็จำเป็นต้องลงแรงเรียนภาษาฝรั่งเศสระดับสูงถึงขั้นที่จะอ่านงานต้นแบบให้ได้

การศึกษาทฤษฎีเป็นประโยชน์และมีความจำเป็นอย่างแน่นอน ดังที่ผู้บรรยายได้ให้ทรรศนะไว้หลายวาระแล้ว⁷ แต่กว่านักวิชาการจะแยกแยะออกว่าส่วนใดเป็นส่วนใดเป็นส่วนใดเป็นของเทียม ส่วนใดยังประโยชน์ ส่วนใดไร้ประโยชน์ ก็ต้องใช้เวลาศึกษาปัญหาให้ถ่องแท้ ประเด็นที่ว่าด้วยคุณภาพในทางวิชาการจึงเป็นสิ่งที่มิอาจมองข้ามได้ แม้แต่ในสำนักฝรั่งเศสเองก็มีนักวิชาการบางคนที่มีความสัจซื่อและจริงใจพอที่จะสารภาพบาปว่า การที่เขาเดินตามแฟชั่นด้านทฤษฎีไปในช่วงหนึ่งนั้นเป็นการคิดผิด ศาสตราจารย์ฟิลิปป์ อามง (Philippe Hamon) จากมหาวิทยาลัย Paris VII ซึ่งเคยมาเป็นวิทยากรในการสัมมนาด้านวรรณคดีศึกษาในประเทศไทย ได้เคยรับสารภาพไว้ว่า “ผมบ้า (กับเขา) ไปพักหนึ่ง”⁸ นักวิชาการระดับแนวหน้าของตะวันตกอีกท่านหนึ่งที่กล้ารับความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้คือ ศาสตราจารย์ชาวอังกฤษ เซอร์ แฟรงก์ เคอร์โมด (Frank Kermod: 1919-2010) ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวทอกในการเปิดประตูรับทฤษฎีแนวใหม่ของนักคิดฝรั่งเศส (ซึ่งรู้จักกันในนามของ “French Theory” และแม้แต่วงการฝรั่งเศสเองก็ยอมรับกับศัพท์คำนี้) อาจารย์เคอร์โมดกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

“แม้ว่าส่วนใหญ่ของงานวิจารณ์แนวใหม่จะสะท้อนความปราดปรื่องทางปัญญา และน่าตื่นเต้นสำหรับผู้อ่านที่เปิดใจรับ แต่บ่อยครั้งที่เป็

⁷ เจตนา นาควัชระ. *ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2543, หน้า (11)-(13). เจตนา นาควัชระ. “ทางสายกลางแห่งวรรณคดีวิจารณ์” ใน จ.น. *ทางสายกลางแห่งการวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : openbooks, 2555, หน้า 195-208.

⁸ เจตนา นาควัชระ. *ทางสายกลางแห่งการวิจัย* (อ้างแล้ว), หน้า 204.

งานของผู้เขียนซึ่งดูเหมือนจะเลิกสนใจวรรณคดีไปเสียแล้ว [...] อันที่จริงก็เป็นสิ่งที่น่าสังเกตว่า ความเบ่งบานของทฤษฎีวรรณคดีกลับทำให้เกิดความหมองเหม็นหรือแม้แต่ความเป็นศัตรูต่อตัววรรณคดี”⁹

แม้ว่า Sir Frank Kermode จะพุ่งเป้าไปที่วงการวรรณคดีและวรรณคดีศึกษา แต่สภาพการณ์โดยทั่วไปในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ก็เป็นไปในทำนองที่นักวิชาการระดับแนวหน้าของอังกฤษได้พาเอาไว้ การที่ทฤษฎีหลงทางไปสร้างอาณาจักรอิสระและไม่ตอบสนององค์ความรู้และกิจกรรมอันเป็นเนื้อหาของวิทยาการสาขาต่างๆอีกต่อไป ก็ต้องถือได้ว่าเป็นกายกรรมทางปัญญาที่ไม่สร้างสรรค์ นักวิชาการที่มีความสนใจในแนวทางนี้ควรพยายามปรับตัวขึ้นสู่ระดับของปรัชญา ซึ่งเป็นวิชาที่มีเนื้อหาที่กว้างด้วยโลกจักรวาล มนุษย์ และผลงานของมนุษย์

ประเด็นที่เป็นปัญหาหนักสำหรับนักวิชาการจำนวนมากที่หมกมุ่นอยู่กับทฤษฎีก็คือ พวกเขาเอง**ไม่คิดเป็นทฤษฎี** หรือไปไม่ถึงขั้นที่จะคิดทฤษฎีของตัวเองได้ ในฐานะที่เป็นครูบาอาจารย์ก็ไม่สไลใจ หรือไม่สามารที่จะซักชวน หรือชี้ชวน หรือชี้ทางให้ศิษย์ของตนคิดเป็นทฤษฎีให้ได้บ้าง อันที่จริงทฤษฎีคือการสกัดประสบการณ์อันกว้างขวาง ทั้งที่เป็น

⁹ อ้างตาม Chetana Nagavajara. “Caught in the Winds of Change: The Plight of Criticism Today”. In: *Proceedings of the International Conference “Expanding Horizons in English Language and Literary Studies”* (ELLS 2011), 18-20 October 2011, Bangkok: Department of English, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, p. 13.

ประสบการณ์จากชีวิตจริงและประสบการณ์ทางวิชาการ แล้วนำมาถักนิตยกรรม ย่อย สังเคราะห์ แล้วหาข้อสรุปรวมทั่วไปที่ใช้ได้ในต่างกรรมต่างวาระกัน ผู้บรรยายเคยให้ข้อเสนอแนะไว้แล้วเกี่ยวกับการพินิจประสบการณ์ใกล้ตัวแล้วนำมาสร้างเป็น “ทฤษฎีแผ่นดินแม่” ให้ได้¹⁰ เรากำลังกลับไปสู่ประเด็นที่ว่าด้วย**นามธรรม**

ข้อแนะนำที่นักเรียนทุกคน รุ่นเก่าจะฟังให้ได้กับนักเรียนทุกคน รุ่นใหม่ก็คือ พยายามเสาะแสวงหาสำนักวิชา หรือกลุ่มนักวิชาการที่มีผลงานอันเป็นการสร้างนวัตกรรมในด้านเนื้อหา ยิ่งผู้ที่ได้รับทุนให้ไปศึกษาวิชาทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในประเทศตะวันตกด้วยแล้ว ก็เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะใช้โอกาสของนี้ให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาของตัวเอง ทั้งนี้มิได้หมายความว่าวัฒนธรรมของเขา สูงกว่าของเรา แต่ก็เป็นที่คาดหวังได้ว่ามหาวิทยาลัยในตะวันตกย่อมสามารถถ่ายทอดเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวกับตะวันตกได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เราจะปล่อยให้โอกาสของนี้ หลุดลอยไปได้อย่างไร เมื่อกลับบ้านแล้วเรา เราก็สามารถที่จะนำวิธีการศึกษาของ อุดมศึกษาตะวันตกมาคิดใหม่ เพื่อที่จะได้ศึกษาวัฒนธรรมและสภาพการณ์ต่างๆ ในบ้านของเราเองให้ถึงก้นบึ้ง การมีโอกาสได้ศึกษาเนื้อหาของวิทยาการใดไปจนสุดทาง ก็คือการเข้าถึงแก่นของวิชาอันมีลักษณะเป็นสากล สามารถที่จะนำไปปรับใช้ในบริบทอื่น ๆ ได้

¹⁰ เจตนา นาควัชระ. “แนวทางการสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่”. ใน : จ.น. : ศิลป์ส่องทาง. กรุงเทพฯ : คมบาง, 2546, หน้า 101-126.

ภาควิทยาการนุสรุท : ภาครณดถอยของความเป็นครุ

ผู้เขียนใคร่ขอย้ำอีกเป็นคำรบสองว่า การที่เน้นประเด็นเรื่องนามธรรมมิได้หมายความว่าเราจะไม่ให้ความสนใจกับบุคคลอีกต่อไป อุดมศึกษาจะรุ่งเรืองได้ก็เมื่อมีครุที่มีความสามารถ เรากำลังมองข้ามบทบาทของความเป็นครุไปโดยหลงทางไปเน้นเฉพาะงานวิจัย หรือการสร้างงานที่มีประโยชน์ต่อสังคมโดยตรง ในกรณีหลังนี้ มหาวิทยาลัยบางแห่งเข้าไปแย่งงานของหน่วยปฏิบัติโดยไม่จำเป็น เรื่องของความเป็นครุสัมพันธ์กับหลักการดั้งเดิมของความเป็ประชาคมของนักวิชาการ (community of scholars) ซึ่งในบริบทของไทยผูกอยู่อีกชั้นหนึ่งกับมโนทัศน์เรื่อง “วิทยาทาน” อุดมศึกษาของไทยได้เปลี่ยนสภาพไปเป็น “สินค้า” เสียแล้วในระยะ 10-20 ปีที่ผ่านมา “จ่ายครบ-จบแน่” เป็นคำคมที่นำอับอาย มีกรกล่าวถึงการ “ออกนอกระบบ” ว่า รัฐจะลดเงินอุดหนุนจนถึงขั้นที่มหาวิทยาลัยจะต้องหมดลมไป ถ้าไม่ทำธุรกิจเพื่อหาเงินมาจุนเจือสถาบันของตน ทั้งหลายทั้งปวงนี้เป็นข้ออ้างทั้งสิ้นเพื่อจะได้หาช่องทางทำธุรกิจ ถ้าสถาบันใดมีครุชั้นยอดซึ่งเป็นทั้งนักวิจัยระดับแนวหน้าและเป็ครุที่ประเสริฐแล้วยังไม่มีผู้สนใจมาสมัครเรียน ก็แสดงว่าสังคมนั้นไม่เข้าใจว่าการศึกษาคืออะไร เป็นสังคมด้อยปัญญา เพราะมุ่งแต่จะให้ความสนใจกับชื่อเสียงของสถาบัน หรือบางครั้งกับความโอโง่งของสถานที่เรียน

ผู้บรรยายผ่านระบบอุดมศึกษาของเยอรมนีมา ซึ่งเป็นระบบที่มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา แต่สิ่งหนึ่งที่ดูจะยังไม่เปลี่ยนก็คือ สถาบันใดมีอาจารย์ผู้เป็นที่ยอมรับกันเ็นวงกว้าง สถาบันนั้นจะดึงดูดผู้เรียนได้ สหรัฐอเมริกาอาจเป็นผู้ชวนให้อุดมศึกษาทั้งโลก

หลงทางไปได้ ในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างเงินกับการศึกษา และในเรื่องของความหมกมุ่นอยู่กับบันไดคาราของมหาวิทยาลัย แต่ในบางสาขาวิชาซึ่งครูเป็นตัวกำหนดคุณภาพ เช่น ดุริยางคศิลป์ นักศึกษาที่ต้องการวิชาจริงๆ และไม่ได้นสนใจแต่เฉพาะชื่อของสถาบันก็ย่อมจะรู้ว่าครูที่ดีอยู่ที่ใด มีมหาวิทยาลัยเล็กๆ แห่งหนึ่งใกล้กับเมืองใหญ่คือชิคาโก ซึ่งมีการเรียนการสอนด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อันเป็นที่รู้จักกันดี มหาวิทยาลัยนี้ตั้งอยู่กลางทุ่งข้าวโพด โดดเดี่ยว และสถานที่เรียนก็สุดแสนจะธรรมดา แต่พวกนักเรียนดนตรี (โดยเฉพาะเครื่องสาย) มุ่งไปที่ Northern Illinois University ที่เมือง De Kalb แห่งนี้ เพราะครูดนตรีระดับแนวหน้าของโลกตะวันตกอยู่ที่นั่น บ้านเรายังหมกมุ่นอยู่กับชื่อของมหาวิทยาลัย แต่ก็เริ่มมีปรากฏการณ์ของความเปลี่ยนแปลงให้เห็นบ้างแล้ว ซึ่งก็เป็นในด้านของดุริยางคศิลป์เช่นกัน เรื่องนักเรียนตามครูที่ดีมีชื่อเสียงใหม่ แต่เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมการศึกษาของไทยแต่โบราณมา เพียงแต่เราได้กลายเป็นกลุ่มคนที่รากขาดและขาดรากไปเสียแล้วเท่านั้น เพราะไม่รู้จักเรียนจากความแข็งแกร่งของอดีต

ในยุคที่โลกเสมือนจริงให้โอกาสกับผู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียนอย่างไม่มีขอบเขต การศึกษาทางไกลและการศึกษาด้วยตนเองย่อมแข็งแกร่งขึ้น แต่ผู้เรียนก็ต้องประสบปัญหาที่เสี่ยงไม่ได้อีกเช่นกันว่าจะแยกแยะอย่างไร ว่าข้อสนเทศใดเป็นทอง ข้อสนเทศใดคือขยะกว่าจะตั้งตัวได้เองโดยผ่านกระบวนการลองผิดลองถูกก็เสียเวลาไปมาก ครูจึงยังมีบทบาทสำคัญอยู่ในการให้คำแนะนำอันมีประโยชน์ แม้ว่าสื่อสมัยใหม่จะมีกลไกให้เกิดปฏิสัมพันธ์ต่อกัน คือมีลักษณะ “interactive” แต่ก็ไม่มีสิ่งใดที่จะทดแทนทวิวจน์ (dialogue) ระหว่างผู้คนที่ได้มีโอกาสสัมผัสกันในชีวิตจริง ซึ่งผู้บรรยายชอบที่จะใช้โมโนทัศน์

“มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” กับความสัมพันธ์ที่ว่านี้ ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา มหาวิทยาลัยที่ศึกษาค้นคว้าทวิวิจน์คือเป็น “a dialogic university” มหาวิทยาลัยนั้นก็จะเป็นสถาบันที่สร้างนักคิดไปได้ด้วย การปะทะสังสรรค์กันโดยตรงในทางความคิดทำให้เกิดวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ อันเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาของผู้ที่เจริญแล้วด้วยปัญญา มหาวิทยาลัยที่ดีจึงเป็น “a critical university” ไปพร้อมกันด้วย ลักษณะที่ว่านี้สร้างความมั่งคั่งทางปัญญาโดยเฉพาะในวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ผู้บรรยายมีประสบการณ์ในการที่ได้รับเชิญให้ไปเป็นอาจารย์ประเภท Visiting Professor ที่มหาวิทยาลัย U.C. Berkeley ในสหรัฐอเมริกาถึงหนึ่งปีการศึกษา และก็ได้สัมผัสทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนของ “มหาวิทยาลัยวิจัย” แห่งนี้ จุดอ่อนก็คืออาจารย์จำนวนมากมุ่งเน้นการสร้างงานวิจัยและให้เวลาน้อยมากกับนักศึกษา มีอาจารย์คนหนึ่งพูดกับผู้บรรยายว่า “ผมไม่ต้องมารวมที่วิทยาเขตเพราะไม่ต้องการให้นักศึกษามารบกวน” ถ้านั้นคือราคาของการได้รับการยกย่องว่าเป็นมหาวิทยาลัยวิจัยชั้นนำของโลก มันก็ต้องเป็นราคาที่สูงเกินไป นักศึกษาระดับปริญญาเอกบางคนชอบที่จะมาสนทนากับผู้บรรยาย เพราะเรามีเวลาที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างไม่จำกัด ในขณะที่อาจารย์ประจำของมหาวิทยาลัยจะให้ให้นักศึกษาพบก็แต่เฉพาะช่วงเวลาที่เราเรียกว่า “office hours” (ซึ่งระบบนี้ก็ได้ระบาดเข้ามาในประเทศไทยแล้ว) ผู้บรรยายพบว่าแม้ว่าเขาเหล่านั้นจะเป็นผู้ที่มีสติปัญญาดี แต่การขาด “ทวิวิจน์” กับครูบาอาจารย์อย่างต่อเนื่อง ทำให้เขาไม่รู้จักแม้แต่จะตั้งคำถามที่สำคัญ ให้กับตนเอง เมื่อเขานำหัวข้อวิทยานิพนธ์มาอธิบายให้ผู้บรรยายฟัง ผู้บรรยายก็จะตั้งคำถามต่างๆ ซึ่งเขาก็มักจะตอบได้ แต่พอผู้บรรยายตั้งคำถามสุดท้ายไปว่า “So what?” คือทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ไปทำไม เขาจะนั่งนิ่งกันไปทุกคน

และต้องขอเวลากลับไปคิดหลายวัน การศึกษาของนักศึกษาปริญญาเอกของมหาวิทยาลัยวิจัยระดับโลกก็อาจจะมีช่องโหว่ที่ครูบาอาจารย์มองไม่เห็นหรือไม่ใส่ใจที่จะมอง

ประสบการณ์เชิงลึกของอุดมศึกษา

นักเรียนทุนฯ กลุ่มใหม่นี้ได้ผ่านระบบอุดมศึกษามาแล้ว และก็กำลังจะต่ออายุของการเป็นสมาชิกประชาคมอุดมศึกษาออกไปอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง ผู้บรรยายในฐานะนักเรียนทุนฯ รุ่นเก่าใคร่ขอฝากคำถามชุดหนึ่งไว้กับนักเรียนทุนฯ รุ่นใหม่ ซึ่งเป็นคำถามที่น่าจะสะท้อนประสบการณ์เชิงลึกของอุดมศึกษาได้

- 1) ท่านเคยได้ศึกษากับครูที่ให้แรงดลใจกับท่านมาหรือไม่
- 2) ท่านเคยได้อ่านหนังสือที่เบิกปัญญาให้กับท่านมาหรือไม่
- 3) ท่านเคยมีประสบการณ์ทางวิชาการที่ลืมไม่ลงมาบ้างหรือไม่

ถ้าท่านได้ผ่านประสบการณ์อุดมศึกษามาและตอบคำถามได้ทุกข้อก็นับว่าท่านโชคดีมาก สิ่งที่สำคัญก็คือท่านได้นำประสบการณ์เหล่านั้นไปใคร่ครวญไตร่ตรองต่อไปหรือไม่ว่า ประสบการณ์ดังกล่าวสามารถชี้ทางไปสู่อนาคตให้แก่ท่านได้อย่างไร สำหรับท่านที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์เหล่านั้นมาก็ไม่จำเป็นที่จะท้อแท้ใจ ควรจะใช้โอกาสในการที่จะได้ศึกษาต่อแสวงหาคำตอบให้ได้

ถ้าท่านยังไม่แน่ใจว่าคำถามเหล่านี้หมายความว่าอย่างไร ผู้บรรยายก็ใคร่ขอ

อนุญาตแนะนำให้ท่านไปอ่านบทความของผู้บรรยายเองที่ชื่อว่า “สุนทรียภาพแห่งการวิจัย : ประสบการณ์ของนักมนุษยศาสตร์” (ซึ่งได้อ่านไว้แล้วในเชิงอรรถที่ 6 ข้างต้นนี้) เรามักจะพูดถึงวิชาการในด้านของมิติเรื่องความรู้ เหตุผล ความเป็นภววิสัย ประโยชน์เชิงปฏิบัติ แต่อาจจะมองข้ามมิติทางสุนทรียภาพที่เป็นเรื่องการถูกใจ ตรงใจ ดลใจ และเต็มใจ ในฐานะผู้เรียน ถ้าเราเรียนสาขาวิชาที่เรารักเราก็จะเรียนได้ดี ในด้านของผู้สอน ถ้าสมัครเข้ามาเป็นครูเพราะใจรักก็จะเป็นครูที่ดี ภาษาฝรั่งเศสมีคำว่า “amateur” ซึ่งมาจากรากศัพท์ของคำภาษาละตินว่า “รัก” (amāre) และซึ่งอาจจะแปลเป็นไทยได้ว่า “ผู้รักสมัครเล่น” และคำว่า “เล่น” ในภาษาไทยกินความหมายได้ 2 นัย คือการทำกิจที่สร้างความเพลิดเพลิน และในขณะเดียวกันหมายถึงความเชี่ยวชาญ ผู้บรรยายหวังว่า “เพราะรัก (ท่าน) จึงสมัครเข้ามารับทุน”

ทางเลือกของสังคมไร้ระเบียบ

สำหรับผู้ที่ได้รับทุนให้ไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ท่านอาจจะมีความรู้สึกว่าเมื่อได้ไปสัมผัสกับสังคมอื่นแล้ว ภาพลักษณ์ของไทยอาจจะไม่ดีนัก ข้อติติงที่เบาที่สุดคงจะเป็นว่าไทยเป็นสังคมไร้ระเบียบ จะขอนำเกร็ดที่น่าสนใจมาบอกเล่าสู่กันฟังเป็นปัจฉิมบทของการบรรยายครั้งนี้

ศาสตราจารย์ชาวอเมริกันผู้หนึ่งเดินทางไปประชุมที่เกาะปีนัง ประเทศมาเลเซีย ขากลับต้องบินกลับบ้านจากกรุงเทพฯ แทนที่จะขึ้นเครื่องบินจากปีนังมาต่อเครื่องที่ดอนเมือง

ท่านอยากหาประสบการณ์จากการเดินทางด้วยรถไฟ จึงขึ้นรถด่วนจากเมือง Butterworth ซึ่งจะมาสุดทางที่สถานีหัวลำโพง วันนั้นฝนตกหนักมาก รถไฟเสียเวลาไปร่วม 2 ชั่วโมงแล้ว ท่านศาสตราจารย์กังวลมากว่าจะตกเครื่องบิน เพราะถ้าเดินทางไปจนถึงสถานีหัวลำโพงแล้วขึ้นแท็กซี่ไปสนามบินก็คงจะไม่ทันเวลาเครื่องออกเป็นแน่ เมื่อรถไฟใกล้จะถึงบางซื่อ การ์ดรอเดินผ่านมา ท่านศาสตราจารย์จึงปรารภกับเจ้าหน้าที่ รพท. ผู้หนึ่งว่า “I’m going to miss my plane.” การ์ดรอผู้หนึ่งซึ่งได้รับการศึกษาระดับมัธยมมาดีตอบเป็นภาษาอังกฤษอันถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ว่า “Don’t worry! We’ll stop the train for you.” แล้วเขาก็ติดต่อกับพนักงานขับรถ (พขร.) ให้หยุดรถด่วนขบวนนั้น โดยกำหนดให้โบกี้ที่ท่านศาสตราจารย์เดินทางมาหยุดตรงส่วนของถนนเลียบทางรถไฟที่หน้าไม่ท่วม การ์ดรอหัวกระเป่าเดินทางของท่านศาสตราจารย์ลงมาตรงริมถนน รอลักพาก็มีรถแท็กซี่ผ่านมาคันหนึ่ง เขาจึงจัดการให้ท่านศาสตราจารย์ขึ้นรถแท็กซี่พร้อมสัมภาระอย่างเรียบร้อย ท่านไปถึงดอนเมืองทันเวลา และนับแต่นั้นมาก็ฝากตัวเป็นมิตรของสยามเมืองยิ้มนี้มาตลอด ไปที่ไหนก็สรรเสริญแต่น้ำใจของคนไทย ถ้าเรื่องนี้เกิดในประเทศที่มีระเบียบวินัยเคร่งครัด ทั้งการ์ดรอ ทั้งพขร. คงตงกันไปแล้วเป็นแน่

จะเลือกสังคมไว้ระเบียบที่เปี่ยมด้วยไออุ่นแห่งความเป็นมนุษย์ หรือจะเลือกสังคมที่เคร่งระเบียบซึ่งไม่คำนึงถึงความเอื้อเฟื้อใดๆ ต่อเพื่อนมนุษย์

นักเรียนทุนฯ รุ่นใหม่คงจะได้มีโอกาสใช้ชีวิตของท่านปรปักษ์ประเทศไทยให้เป็นที่สังคมนิยมและสังคมที่เปี่ยมด้วยไออุ่นของความเป็นมนุษย์ จำเป็นหรือที่เราจะต้องเลือกทางใดทางหนึ่ง ถ้าจำเป็นจริงๆ จะต้องเลือก ควรจะเลือกทางใด เรามีคำตอบที่ตายตัวหรือ ✎

ประวัติผู้เขียน

๒ **จตนา นาควิชระ** ศาสตราจารย์เกียรติคุณ มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อในยุโรป จบปริญญาตรีสาขาภาษาปัจจุบันจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (Cambridge) และปริญญาเอกสาขารรณคดีเปรียบเทียบจากมหาวิทยาลัยทือบิงเงน (Tübingen) เป็นอาจารย์รุ่นแรกของมหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ เคยดำรงตำแหน่งบริหารในมหาวิทยาลัยฯ และเกษียณอายุราชการในตำแหน่งศาสตราจารย์ระดับ 11 มีผลงานตีพิมพ์เป็นภาษาไทย อังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส ทั้งในและต่างประเทศ ในสาขารรณคดีศึกษา วัฒนธรรมเปรียบเทียบ การวิจารณ์ศิลปะสาขาต่างๆ และอุดมศึกษา เคยดำรงตำแหน่ง Deputy Director ของ SEAMEO Secretariat และเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในหน่วยงานต่างๆ ของราชการ และมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชน ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยไทยและต่างประเทศ รวม 6 แห่ง ล่าสุดจาก Tübingen University เยอรมนี ปัจจุบันเป็นกรรมการบริหารสถาบันคลังสมองของชาติ ✕